

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ (FİZİKİ ANTROPOLOJİ)
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA M.Ö. 4. YÜZYIL İLE M.S. 3. YÜZYIL ARASINDA
ALBAN GÖMÜ ADETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUSAL GASANOVİ

ANKARA-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ (FİZİKİ ANTROPOLOJİ)
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA M.Ö. 4.YÜZYIL İLE M.S. 3.YÜZYIL ARASINDA
ALBAN GÖMÜ ADETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUSAL GASANOVI

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. TİMUR GÜLTEKİN

ANKARA-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ (FİZİKİ ANTROPOLOJİ)
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA M.Ö. 4.YÜZYIL İLE M.S. 3.YÜZ YIL ARASINDA

ALBAN GÖMÜ ADETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUSAL GASANOVI

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. TIMUR GÜLTEKİN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .....

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 10.01.2018

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Vusal Gasanovi

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER	i-iv
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
I.BÖLÜM: ALBANYA GENEL BİLGİLER	6
I.1.Albanya`nın Coğrafi Sınırları	6
I.2. Albanya Halkı	7
I.3.Albanya`nın Kısa Siyasi Tarihi	13
II.BÖLÜM: KONU, AMAÇ, MATERYAL- METOT	17
II.1.Konu	17
II.1.Amaç	17
II.1.Materyal- Metot	18
III.BÖLÜM:AZERBAYCAN`DA M.Ö. 4. YÜZYIL İLE M.S. 3. YÜZYIL ARASINDA ALBAN MEZAR TİPLERİ	19
III.1.MEZAR VE MEZARLIKLARIN KONUMU	19
III.2.MEZAR TİPLERİ	21
III.2.1. Basit Toprak Mezarlar	21
III.2.2. Küp Mezarlar	25
III.2.3. Taş Örgü (Sanduka) Mezarlar	27
III.2.4. Katakomp Mezarlar	30
III.2.4.1. Azerbaycan`da Katakomp Mezarlar	32
III.2.4.2. Azerbaycan Katakomplarının Yapısı	34
III.2.5. Kiremit Mezarlar	35
III.2.6. Ahşap Tekne Mezarlar	37

III.2.7. Tuğla Örgü Mezarlar	39
IV. BÖLÜM: AZERBAJCAN'DA M.Ö. 4. YÜZYIL İLE M.S. 3. YÜZYIL ARASINDA ALBAN GÖMÜ ADETLERİ	42
IV.1.GÖMÜ UYGULAMALARI	42
IV.1.1. Gömme Biçimleri	42
IV.1.2. Gömü Tipleri	43
IV.1.2.1. Hocker	43
IV.1.2.2. Dorsal	44
IV.1.2.3. Çoklu Gömü	44
IV.2. MEZAR HEDİYELERİ	45
IV.3. ARKEOLOJİK KAZI İŞİĞİNDA ALBAN GÖMÜ ADETLERİ	55
IV.3.1 KUZEY BÖLGESİ	55
IV.3.1.1. GEBELE- GENEL BİLGİLER	55
IV.3.1.1.1. Gebele`de Defin Adetleri	57
IV.3.1.1.2. Sotan Noha Mezarları	58
IV.3.1.2. YALOYLUTEPE	60
IV.3.1.3. HINISLI	62
IV.3.1.4. DEMİRÇİ NEKROPOLÜ	64
IV.3.1.5. NERGİZAVA	70
IV.3.1.6. ÇERMEDİL NEKROPOLÜ	71
IV.3.1.6.1. Küp Mezarlar	73
IV.3.1.6.2. Toprak Mezarlar	76

IV.3.1.7. NÜYDÜ	78
IV.3.1.8. UZUNBOYLAR	81
IV.3.1.9. MOLLAİSAKLI TEKNE MEZARLARI	82
IV.3.1.10. ŞİHDERE TEKNE MEZARLARI	83
IV.3.1.11. RUSTOV NEKROPOLÜ	85
IV.3.1.12. CANAHAR NEKROPOLÜ	85
IV.3.1.13. ALTIAĞAÇ NEKROPOLÜ	87
IV.3.1.14. EMİRARH	87
IV.3.1.15. TEPEBAŞI	89
IV.3.1.16. TOPRAKKALE	91
IV.3.1.17. KİŞ-DOHUN	93
IV.3.2. BATI BÖLGESİ	94
IV.3.2.1. MİNGEÇEVİR	94
IV.3.2.1.1. Basit Toprak Mezarlar	95
IV.3.2.1.2. Küp Mezarlar	96
IV.3.2.1.3. Katakomp Mezarlar	98
IV.3.2.1.4. Ahşap Tekne Mezarlar	102
IV.3.2.2. BABADERVİŞ KATAKOMP MEZARI	104
IV.3.2.3. GÖYGÖL TUĞLA MEZARLARI	107
IV.3.3. MERKEZ VE GÜNEYDOĞU BÖLGESİ	110
IV.3.3.1. MUĞAN BABAZANLI NEKROPOLÜ	110
IV.3.3.2. GALATEPE	113

IV.3.3.3. KARAKÖBER	115
IV.3.3.4. KÖVER KÜP MEZARLARI	116
IV.3.3.5. YELDİLİ KÜP MEZARLARI	119
IV.3.3.6. PİBOZTEPE NEKROPOLÜ	121
IV.3.3.7. EMİRTÜRBE BASİT TOPRAK MEZARLARI	126
IV.3.3.8. PEŞTESER TAŞ ÖRGÜ MEZARLARI	127
IV.3.3.9. HANBULAN TAŞ ÖRGÜ MEZARLARI	128

V. BÖLÜM: MEZAR TIPLERİNİN ETNO-KÜLTÜREL MENSUBİYET MESELESİ	130
TARTIŞMA	138
SONUÇ	147
ÖZET	151
SUMMARY	152
KAYNAKLAR	153
RESİMLER DİZİNİ	171
TABLolar DİZİNİ	172
PLANLAR DİZİNİ	173
HARİTALAR DİZİNİ	173

ÖNSÖZ

“Azerbaycan`da “M.Ö. 4. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında Alban Gümü Adetleri” konulu bu tez çalışmasında Azerbaycan`da gösterilen döneme ait antik kentlerin nekropol alanlarındaki mezar yapıları, ele geçen arkeolojik objeler ve iskelet kalıntıları değerlendirilerek alban toplumlarının ölü gömme adetleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmıştır. Belirtmemiz gerekir ki, M.Ö. 4. yüzyıl ile M.S. 3.yüzyıl arasındaki yedi yüz yıllık bir süreç, Azerbaycan arkeolojisinde Antik Çağ olarak kabul görmüştür.

Konu olarak ölü gömme adetleri ve bölge olarak Azerbaycan`ı seçmemin esas nedeni farklı yıllarda antik çağ nekropol kazılarına (Tepebaşı, Piboztepe, Demirçi) katılmış olmam ve gelecekte akademik kariyerimi paleoantropoloji bilim dalı üzerinden devam etmek isteğimi düşünürsek, mezarlar ve gömü adetleri hakkında genel bilgiler edinmek istememdir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde yüksek lisans tez danışmanlığını üstlenen hocam Prof. Dr. Timur Gültekin`e, tez çalışmam boyunca her türlü desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ayla Sevim Erol`a, Tez konusuyla ilgili materyallerin bir araya getirilmesinde yardımından dolayı hocam Doç. Dr. Bahtiyar Celilov`a, Sovyetler döneminde Rusça yazılmış metinlerin çevirilerinde yardımlarından dolayı Aida İsmayılova`ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Antropoloji Bölümündeki öğrenciliğim sırasında maddi ve manevi açıdan her zaman yanımda olan aileme ve eşim Pervane Hasanova`ya teşekkür ederim.

VUSAL GASANOVİ

2018

GİRİŞ

İnsanın, kendi benliğinin farkına vardığı dönemden itibaren ölüm olgusu, kafasında yer edinmiş ve bu farkındalık kültürden kültüre farklı şekilde aktarılmıştır. İnsanlar buna bağlı olarak farklı davranış biçimleri sergilemiş; ölüm ve sonrası için birtakım ritüeller geliştirmişlerdir. Çünkü ölüm bir son olarak algılanmamıştır. Bu inançla ahiret dünyası görüşü ortaya çıkmış ve insanlar ölen yakınlarına sevgi, saygı ve bağlılığın göstergesi olarak onların öteki dünyada rahat etmeleri üzere ölü gömme geleneğinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamışlardır. İlk olarak bedenin toprakla buluşması üzerine tasarlanan bu olgu zamanla mezar yapılarının çeşitliğine yol açmıştır. Bu çeşitliğin nedeni kuşkusuz kültürdür. Doğanın insanlara sunduğu olanaklar karşısında şekillenen kültürün bir yansıması olan mezar tipleri, insanların yaşam tarzı, sosyal değerleri, ekonomik durumları ve dini inanışlarının da göstergesidir.

Araştırmalar gösteriyor ki, Albanya halkının ölümle ilgili görüşleri en eski evrensel düşüncelere dayalı olmuştur. Şüphesiz, evrenin bir parçası olduklarından dolayı Albanların ölüm ve ahiret hakkındaki düşünceleri diğer uygarlık mensuplarına nazaran kapalı, izole edilmiş bir düşünce tarzının tezahürü olamazdı. Dünyanın farklı bölgelerine yerleşmiş insanlar arasındaki manevi kültürel ilişkiler, nüfus göçleri sonucu oluşan doğrudan etnik ilişkiler ölümle ilgili düşüncelerin genel ve bir-birine benzer bir kalıp taşınmasına yol açmıştır.

Eski Alban toplumlarının ölüm hakkında düşüncelerini ve gömü adetlerini yansıtan yazılı metinler oldukça azdır ve yüzeysel bilgileri içermektedir. Albanların ölümlere yaklaşımına dair Antik Yunan yazarı Strabon şöyle yazıyor: “Ölümlere şefkat göstermek ve hatırlamak dahi şerefsizlik olarak algılanmaktadır. Ölmüş insanların

bütün servetini onlarla birlikte toprağa gömdükleri için ata malından yoksun bir halde yoksul yaşıyorlar". (Strabon. Coğrafiya, XI, 4, 8). Büyük olasılıkla burada şerefsizlik derken ölüleri kötü sözlerle anımsamak kastedilmiştir. Belki de Albanlar ölüyü hatırladıkları zaman onun ruhunun diri insanlarla irtibata geçtiğine inanıyorlardı. Böyle bir irtibattan korku hissi insanların düşüncelerini ölülerden ayırabilirdi.

Eski toplumların gömü adetelerinin öğrenilmesinde günümüze kadar ulaşımış mezarlar önem taşımaktadır. Mezarlardan ele geçen arkeolojik ve antropolojik materyallerin birlikte değerlendirilmesi geçmişte yaşamış toplumlar hakkında doğru bilgilere ulaşılmasını sağlayacağından bu tür çalışmaların disiplinler arası çalışmalar şeklinde yürütülmesi gereklidir.

Mezarlar, tarihi kaynak gibi, araştırmacılar tarafından sosyoekonomik, siyasal, etnik, ideoloji ve eski toplumların tarihinin diğer alanlarının onarımı sırasında başarıyla kullanılan yaygın ve değişik açılara sahip bilgileri kapsamaktadır. Aynı döneme ait farklı mezarların karşılaştırmalı incelenmesi mezar ve nekropollerin defin geleneklerinin, bu bağlamda da orada bulunan yapıtlar aracılığıyla toplumun gelişimini izlemeye ve bu veya diğer nedenden ortaya çıkan değişimlerin çizelgesini belirleme fırsatı sağlıyor. Her bir toplumun hayatındaki dönüm noktaları, günlük hayatındaki değişimler, ideolojiler, sosyal yenilenmeler, etnik birleşme veya yeni etnik ögenin ortaya çıkması vs. konular mezarlara direk yansımaktadır.

Mezarların yaygınlığıyla ve değişikliğiyle kesin mekân ve zamanında tabakalaşmadan önce ve tabakalaşmanın ilk aşamasında toplumun sosyal yapısının belirlenmesinde önemli tarihî kaynak olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Araştırmacılar uzun süredir tarih öncesi toplumu ve tabakalaşmanın ilk aşamasında

defin ayinleriyle sosyal yapının karşılıklı ilişkisini inceliyorlar. Bu da elde edilen bilgilere dayanarak eski insanların hayat tarzını öğrenme fırsatı veriyor.

Mezarlar, toplumun ekonomik hayatı, çiftçiliğin gelişim çizelgesi ve düzeyi, hayvancılık, zanaat, ticaret ve diğer alanların öğrenilmesinde çok önemlidir. Kazı sırasında elde edilen ve yerel olmayan para birimleri ve malzemeler çevredeki diğer halklarla olan ekonomi ve kültürel ilişkilerinin tespitinde yardımcı oluyor. Mezarlar döneminin dinî bakış açısının öğrenilmesinde de önem taşımaktadır. İnsanlık tarihiyle birlikte görülmeye başlanan ölü gömme, ölümlle ilgili ritüeller, mezarlara konulan yiyecek, içecek ve ölü hediyeleri ölümden sonraki hayata inandıklarının göstergeleridir. Defin geleneklerinin değişmesine uygun olarak ideoloji yapısındaki değişimleri de belirlemek mümkündür. Mezarlar aynı zamanda etnik göçün hareket yönünün göstergesi görevini üstlenmektedir. Kurallara uyarak, göçlerle birlikte yeni gelenekleri getiriyorlar ve bunlar yerli halkın “standart” geleneklerle komşuluk yapıyorlar veya yerli ve gelme geleneklere dayanan üçüncü, yeni defin şekilleri ortaya çıkarıyor.

Azerbaycan arkeoloji bilimi birkaç kuşak arkeologların yoğun alan çalışması sonucu eşsiz kanıtlar toplamıştır. Özellikle değişik defin yöntemli onlarca mezarın kapsamlı incelenmesi yapılmıştır. Bugün araştırmacıların elinde bilimsel rapor türünden zengin kaynaklar, çok sayıda makale ve monografik araştırmalar vardır. Yaşlı kuşak Azerbaycan arkeologları ilkin bilimsel kaynakları ve onların bilimsel açıklamalarını hazırlayıp ortaya koymuşlar. Ancak Sovyetler döneminde nekropol çalışmalarında bir çok disiplinin bir arada çalışması gerekliliği çoğu zaman göz ardı edilmiştir, bu da verilerin bir arada bütüncül bir yaklaşımla ele alınmamasına sebep olmuştur. Son yıllara kadar Azerbaycan'da antropoloji çalışmalar bireylerin

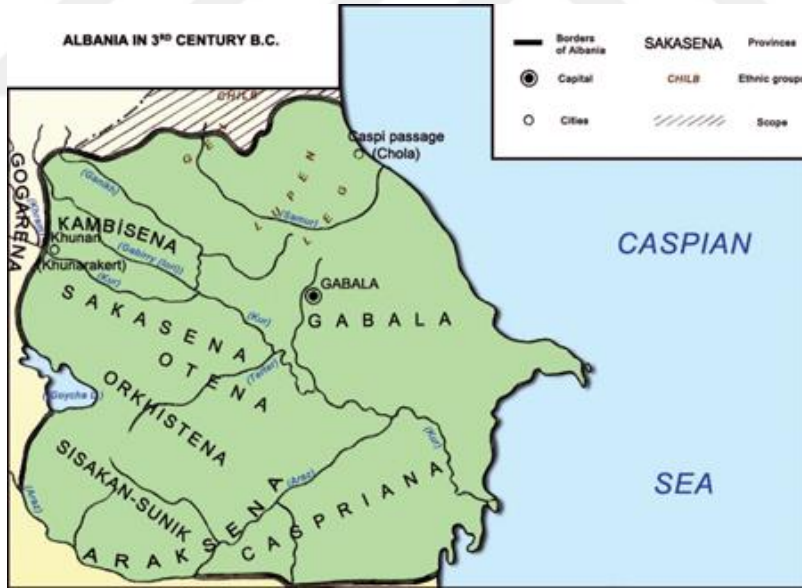
morfolojik yapısının belirlenmesi amacıyla yapılmış ve kafa iskeleti dışında diğer hisseler göz ardı edilmiştir. Mezarlardan ele geçen iskelet kalıntıları üzerinde yaş ve cinsiyet tayini arkeologların gözlemlerine dayanarak yapılmıştır ki, bu da bilimsel açıdan geçerli değildir.

Yapılan tüm araştırmalara rağmen Antik çağ gömü geleneklerine ilişkin genel bir araştırma ilk kez G. Goşgarlı tarafında yapılmıştır. Onun Monografisinde antik çağ gömü gelenekleri, 2008 yılına kadar sürdürülmüş kazı sonuçları kapsamında değerlendirilmiştir. Hazırladığım “*M.Ö. 4 Yüzyıl ile M. S. 3 Yüzyıl Arasında Azerbaycan`da Alban Gömü Adetleri*” başlıklı tez çalışmasına, 2008- 2017 yılları arasında çalışılmış daha üç nekropol kazı sonucu eklenmiştir. En önemlisi, bu çalışmada ilk kez arkeolojik ve antropolojik verilerin beraber değerlendirilmesine çaba gösterilmiştir. Azerbaycan`da mezarlarla ilgili yapılan eski araştırmalardan farklı olarak bu araştırmada arkeolojik bulguların incelenmesi ve işlenmesi amaç edinmiyordur. Bu, başka bir araştırma konusudur. Bu araştırmanın önemli amacı, bu dönemde Azerbaycan`da mevcut olan mezar tipleri ve ölü gömme adetlerinin kapsamlı şekilde incelenmesi, ortaya çıkma ve çalışma döneminin belirlenmesi, yerleşme alanı, yerel şekillerini ve oluşum nedenlerinin ortaya konmasıdır.

I.BÖLÜM – ALBANYA GENEL BİLGİLER

I.1 ALBANYA`NIN COĞRAFİ SINIRLARI

Azerbayca`nın Aras nehrinden kuzeyde bulunan toprakları antik kaynaklarda “Albanya” olarak geçmektedir. İlk bilgileri aktaran Strabona göre Albanya, kuzeyde Sarmatya, batıda İberya, güney ve güneybatıda ise, Aderbaykan (Atropatena) ve Armenia`nın bir kısmı ile komşu olmuştur (Strabon, 1964: 476). Ancak Strabon`un çelişkili bilgileri Albanya`nın hudutlarının belirlenmesi konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bazen Dağıstan`ın güney kısmı da Albanya topraklarına ait ediliyor ve böylece Kura nehrinin güney tarafı Albanya sınırlarından kenarda kalıyor. Kaynakların çelişkili taraflarını göz ardı edersek görünen manzara şu ki, Albanya`nın sınırları güneyde Aras nehri ile kuzeyde Derbent geçiti arasında kalmaktadır. Günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları Albanya sınırları içerisinde yer alıyordu.

Harita 1: Albanya`nın Coğrafi Sınırları. M.S. 3. yüzyıl.

I.2 ALBANYA HALKI VE “ALBAN”ADININ TANIMI

Albanlar ve ya bu ismi taşıyan diğer halklar Güney Kafkasya'nın eski nüfus birlikleriydi. Ancak kaynaklarda “alban” ismi M.Ö. I. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bu isim ya antik yazarlara geç malum olmuş, ya da bu ismi taşıyan halklar bir sonraki yerleşimcilerdi (Azerbaycan Tarihi, 2007: 152).

Antik yazarlardan Arrianus, Albanları M.Ö. IV. yüzyıl olayları ile ilgili hatırlıyor (Arrian, 1962: 110-113). Bazı araştırmacılar Albanya nüfusunun etnik ve dil yapısının farklılık gösterdiği düşüncesindedir. Bilimsel ve tarihi literatürde “Alban” adının kökeni ile ilgili değişik yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Antik yazarlardan Yuli Solin, “alban” ismini “albus” – (“beyaz”) latince bir terim esasında anlatır. Ancak bu rastgele bir benzerliktir. “Alban” adı yalnızca yerli dillerden birinde kullanılan bir kelime temeline ortaya çıkabilirdi. Diğer bir yaklaşıma göre Albanya toponimi “dağlık ülke” (Dağıstan) anlamını vermektedir. Güya bu ad Kelt kökenli alp/alb (dağ, yükseklik) kelimesinden oluşmuştur. Latin Keltlerin Albanya topraklarında yaşaması ile ilgili elimizde hiç bir kanıt yoktur.

Başka bir yaklaşımda “alban” adının önceler “halban” olarak telaffuz edildiğinden ve kelimenin kökünün de “hal” etnonimisinden geldiği, -ban ekinin ise Kafkas dillerinde cem, çoğunluk bildiren ek olduğundan söz edilmektedir. Bu kelimeyi Dağıstan'da yaşayan Avarlara komşuları tarafından atfedilen “halbi” etnonimisi ile eşleştiriyorlar. Alban isminin kökeni ile ilgili son zamanlar daha farklı bir yaklaşım öne sürülmüştür. Şöyle ki, “Alban” adı Türk kökenli bir kelime olarak Türkmen ve Kazaklar tarafından kullanılmaktadır. Türkmenlerde “alpan”, kazaklarda ise “alban” etnonimisi kalmaktadır. Alpan/alban Orta Asya'nın bazı Türk kökenli uluslarının ismidir. Bu durumda alban etnonimisinin eski Türk dillerinde “yiğit, cesur”

anlamına gelen alp/alb sözcüğünden oluştuğunu söyleyebiliriz. İsmi sonundaki –an ise iyelik veya cem ekidir. Sözkonusu yoruma tamamen denk gelen alban ismi, cesurlar/yiğitler olarak tanımlanabilir. Bu fikir antik yazarların Albanlar için öngördükleri yiğit, cesur gibi özellikleri doğrulamaktadır. Buradan da anlaşılacak olan şu ki, Albanya topraklarında Türk dilli halklar sıkı yerleşmiştir (Azerbaycan Tarihi, 2007:152-157; Guliyeva R, 2012: 24).

Albanya topraklarında yaşayan toplumlar farklı isimler taşıyan etnosların birliği içinde yer alıyorlardı. Burada Sakasen, Mük, Uti, Gargar, Udin, Ud, Sovde, Kaspi, Leg, Gel vs. isimli topluluklar temsil edilmiştir. Aynı zamanda Albanya`da Türk dilli etnosların da yaşadığı bilinmektedir. Antik kaynaklar “alban” tanımını ülkenin tüm nüfusuna atfediyor, gerekirse Alban etnik birliğine ait olan farklı-farklı aşiretlerin de ismini anıyorlardı. Strabon`un verdiği bilgiye göre Albanya`da yaşayan halk 26 dilde konuşmaktaydı. Strabon`un aktardığı bu bilgi çoğu araştırmacılar tarafından kabul görmemektedir. Onlara göre, 26 lisan kavramını Kafkas Albanyası`nın tüm bölgelerine şamil etmek mümkün değil. Ya Strabon`un kullandığı kaynaktaki bilgi yalnızca ya da 26 lisan kavramını kullanarak Albanya`nın kuzeyinde ((Güney Dağıstan) yaşayan halkları kastetmiştir. Ancak Kafkasya`da çeşitli dillerde konuşulması durumu erken orta çağ kaynaklarında da kayıtlara geçmiştir (Azerbaycan Tarihi, 2007: 152-157; Strabon ,1964:475-477).

Bir takım antik yazarlar Albanlardan yerli değil, dışarıdan gelme halk olarak bahseder. Pompeus Trogus (M.Ö. I – M.S I. yüzyıllar) Albanların Fessalyadan (Kuzey Yunanistan) göçtüklerini anlatır. Yuli Soline göre, albanlar kendileri efsanevi Yaso`nun soyuna bağlıyorlardı. “Köken kitabında” rivayet ediliyor ki, Albanlar Midiya taraflarından kuzeye ve batıya doğru yayıldılar. Bu bilgilerden yola çıkarak

Kafkas Albanyası halkının bir kısmının milattan önceki dönemlerden buraya yerleştiği sonucuna varıyoruz (Azerbaycan Tarihi ,2007: 154-157). Tit Livi Albanları en ücra ve meçhul halklar dizisine dahil ediyor. Plutarkhos ise albanları en cesur halk olarak nitelendirmiştir (Tit Livi, 1904 ;Plutarx, 1963).

Milattan önceki dönemlerde Albanya topraklarında başka kavimler de yaşamaktaydı. Herodotos, burada yaşayan Kaspi, Uti, Müg kavimlerini anmış, Strabon ise, Kaspi ve Utilerden başka Gel, Leg, Mard, Amard, Gargar vs gibi kavimleri de hatırlıyor. Arrian, Sakasinlerin ismini Albanlarla birlikte anıyor. Plinius (I. yüzyıl) Silv, Lupeni, Sodi, Udin kavimlerinden ve Ptolemi de Ud kavminden bahsediyor (Herodot, 1885; Pliniy, 1919;Strabon, 1964).

Leg, Gel, Lupeni, Silv ve Sodiler Samur nehri vadisinde ikamet etmekteydi. Legler Nah-Dağıstan dilli halk olarak buraya Dağıstan topraklarından gelip yerleşmişti. Ayrıca Silv, Lupeni, Gel etnonimleri de Nah-Dağıstan diline yakın bir lisanı konuşan etnoslara mensup olmuşlar. Muhtemelen, bu etnonimler bahsi geçen devirde Hımalıq, Sahur, Grız, Buduq ve başka Nah-Dağıstan dilli toplulukları da kendi içinde barındırıyordu. Söz konusu kavimler yavaş yavaş güneye doğru hareket etmiş ve Kafkas sıra dağlarını aşarak şu an yaşadıkları topraklarına yerleşmişler. Böylelikle eski çağlardan Albanya'nın Dağıstana yakın kesimlerine yerleşmeğe başlamış ve yavaş-yavaş güneye doğru yayılmışlar (Azerbaycan Tarihi, 2007: 154-157)

Antik yazarların aktardıkları bilgilere uygun olarak Udin ve Ud kavimleri Azerbaycan`ın kuzeydoğusunda Hazar denizi sahilinde yaşamaktaydı. Utiler ise hem Aderbaykan`ın (Atropatena), hem de Albanya`nın topraklarında yaşamaktaydılar. Görünen şu ki, Uti ismi farklı etnoslara atfedilmiştir. Uti ve Udin etnosları hakkında birkaç bilimsel yaklaşım mevcut. Bazı yorumlara göre (S.T.Yeremyan, K.V.Trever,

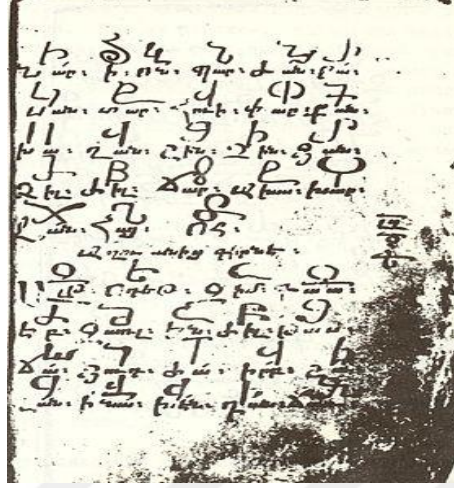
F.M.Memmedova, V.L.Qukasyan) Udin ve Uti (buraya Albanlar da dahil ediyorlar) ikisi de aynı birer etnos olmakla Kafkas dil grubunda konuşmuşlar. Azerbaycan`da (Nic ve eski Vartaşen köylerinde) yaşamakta olan modern Udinlerin Kafkasdilli olması temel delil gibi ele alınıyordu. Buna uyarak Azerbayca`nın Uti ismini taşıyan ahalisi kafkasdilli Udinler olarak dayatılmıştır. Ancak Udin isminin modern Udinlere XVII. yüzyılda verilmesi kayıtlarda bulunuyor. Aynı zamanda, bahsi geçen yüzyılda Rusya`nın Krasnoyarsk vilayetinde Türkkökenli Udin ismi taşıyan etnik grubun yaşadığı da belirtilmiştir. Demekki Udin ismi hem İber-Kafkasdilli, hem de Türkdilli gruplarda bilinmektedir. Azerbaycan`da şu an adlarını kaybetmiş bazı Türkkökenli köy ahalisi Udin adı taşımaktaydı. Modern Kafkas-İberdilli etnografik gruplar kendilerini “Udi” olarak tanıtmaktadır ve bu ad kadim Ud etnosunun adı ile bağdaştırılabilir. Udin ise onlara dışarıdan verilmiş bir sonraki isimdir. Ud//udiler önce Albanyan`ın Kuzey-Batı doğrultusunda ikamet etmiş, Hristiyanlığı kabul ettikten sonraysa muhtemelen şimdiki Gebele civarında yerleşmişler. Uti//udinlerin Albanya toprakları ile bağlantısı kaynaklarca onaylanmıyor. Uti etnosları ise Udi//udinler ile dil ve etnik açıdan herhangi bağı olmayan aşiret birliğini oluşturuyorlardı (Azerbaycan Tarihi, 2007: 154-157)

M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Kimmer-İskit akınları ile Ön Asya`ya yerleşmiş olan Sak kavimleri Albanya topraklarında da mesken edinmişler. Saka etnonimisi kaynaklarda “şak” olarak da geçmektedir. Onlar Albanya`da Kura nehrinin sağ sahilinden (Kura-Aras kavşağını da kapsayacak şekilde) Kafkas dağlarına kadarki toprakları zaptetmişlerdi. Onlar burada Sakasin (şakaşin – türkçe “saka benzer”, “sak gibi” ya da “sak insanı”, “sak ulusu”) adıyla bilinmekteydiler. Kafkas Albanyası topraklarında sak//şak etnonimisi erken orta çağ Şakaşen (kadim sakasena) vilayetinin

ve Şeki (tarihi Şaki) şehrinin adında izini sürdürüyor. Modern “Zagatala” ismi (Azerbaycan şiveleri için [S] - [Z] ses değişimi karakteristikdir) Sakatala (“Sak ovası”) isminin fonetik değişikliğe uğramış şeklidir. Oradaki Zakandere toponimisi de Sakandere (“Sak deresi”) adının ses değişmesi ile ortaya çıkan bir halidir. Azerbaycan`da yerleşmiş Saklar Türkkökenli olmuşlar. Bazı Bizans yazarlarının (Menandros) aktardığı bilgiye göre, eskiden Türkleri Sak adlandırıyorlardı. Aynı zamanda, Albanyanın batısında (indiki Qah İli) muhtemelen, Kimmerler de meskun olmuşlar. Buradaki Kımır, Kımırlı toponimleri eski Kimmer (asurca “kimir”) adını muhafaza etmiş bulunuyor. Belli ki, Kimmerler de Saklarla aynı devirde Albanya`da ikamet etmişlerdi (Azerbaycan Tarihi, 2007: 156-157)

Antik yazarlar Albanya`nın güneydoğusunda Kaspi isimli halktan bahseder. Strabon yazıyor: “Kaspiana da Albanların ülkesine mensup” (Herodot, 1885; Strabon,1964). Kaspilerin dil ve etnik kökeni ile ilgili elimize herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Onları Kafkas-İber ve persdilli sayanlar var. Etnoniminin kökenine göz atmak gerekirse, -kas adı ve -pi (Elam ve bazı Kafkas dillerinde cem ekidir) ekinden oluştuğunu söyleye biliriz. Kas adını Zagros dağlarının kadim (M.Ö. II – I binyıllar) sakinleri olan Kuşşu//Kissi etnosunun ismi ile eşleştiriyorlar. Büyük ihtimalle Kas//Kaş etnonimisi Albanya`da (aynı zamanda bütün Azerbaycan`da ve güney doğrultusunda) yaşamış olan Türki etnoslarının bir diğer adı olmuştur. Son araştırmalara göre, Kas etnonimisini bir takım Orta Asya ve Altay Türk kavimleri taşımaktaydı. Kendilerini Kas//Kaş diye adlandıran Kaçi kavimlerine Uygurlar arasında da Kas deniliyor. Batı Sibirya`da Kara-kas (“Kara kaslar”) adını taşıyan Türki etnosların bileşimine Sarık kaş (“Sarıkaş”) ve Kaş etnik birlikleri de dahildi. Sonuç

olarak, eski zamanlarda Türkkökenli Kasların Azerbaycan`da ve daha geniş bir bölgede boy gösterdiklerini söylemek mümkün (Azerbaycan Tarihi, 2007: 157)

Resim 1. Eski Alban Alfabesiyle Yazılmış Metin

Böylece, Albanya`nın merkez ve ovalarında yaşayan halkın çoğunlukla Türk kökenli olmasının yanısıra, Dağıstan`a yakın kısımlarda da Kafkas-İber dil grupundan olan etnoslar varlığını sürdürüyordu. Muhtemelen, Albanya`nın kuzeybatı ve kuzey bölgeleri, Dağıstan`dan yayılan Kafkas dil ailesine mensup etnoslar tarafından kademeli olarak benimsenmekteydi. Buna rağmen Albanya`da farklı dillerde konuşan bir düzen yaranamazdı. “26 lisan” kavramı Albanya halkının gerçek etno-linguistik durumu ile örtüşmemenin yanısıra, aslında daha çok Dağıstan`ın çeşitli çokşiveliğini yansıtıyor.

Alban halkları M.S.3. yüzyılda Hristiyanlık dinine girmişler ve 4. yüzyılda da kendi müstakil alfabelerine sahip olmuşlardır. İlk Hristiyanlık izleri taşıyan Alban tarihinde yüzlerce kilise, manastır vb dini yapı ortaya çıkmıştır. Bu dini yapılardan pek azı günümüze kadar ulaşmıştır. Albanya halkları bir kısmı 7. yüzyıldan itibaren İslamın dininin etkisi altında girmiştir. 10. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan süregelen Türk,

Kıpçak ve Moğol istilaları ile zayıflayan krallık küçüle küçüle egemenlik alanlarını kaybetmiştir.

I.3 ALBANYA`NIN KISA SİYASİ TARİHİ

Güney Kafkasya`da yer alan Albanya toprakları ile ilgili erken yazılı kaynaklarda bir bilgi yoktur. Ancak M.Ö. 2 binyılın sonu – I binyılın başlarında bu bölgede erken aşiret birlikleri oluşmaktaydı. Gelecek Albanya`nın batı ve güneybatı vilayetlerinin siyasi durumu ile ilgili Urartu çivi kaynakları az da olsa izlenim yaratıyor. Urartu hükümdarlarının (M.Ö. VIII. yüzyıl) askeri seferleri Gökçe gölü havzasına kadar ilerliyordu. Seferlerin birinde Gökçe gölünün doğusunda, günümüz Azerbaycan sınırlarında bulunan bir kaç “vilayet” işgal edilmiştir. Büyük ihtimalle, bu vilayetleri küçük rütbeli vilayet hakimleri tarafından yönetilmekteydi (Azerbaycan Tarihi, 2007: 157). M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Kimmer, İskit ve Sakların Azerbaycan`da yerleşmesi, gelecek Albanya topraklarında küçük devlet teşkilatlarının oluşumuna katkıda bulunacaktı.

Ahemenişlerin iktidarı yıllarında (M.Ö. VI. – IV. yüzyıllar) Albanya`daki halklar bu hakimiyeti sözde de olsa tanıdılar. Merkeze haraç veriyor, savaş zamanı Ahemeni ordusunu askeri birliklerle teçhiz ediyorlardı. Gaugamela (Cancal) muharabesinde Albanlar, Sakasinler, Kaspiler Ahemeniş şahı III Dara`nın saflarında savaşmışlardır. Sanırız Albanya`da artık ordu oluşturulmuş ve devletin tek merkezde birleştirilmesine başlanmıştı. Bazı yorumlara göre, (V.V.Bartold) Albanlar Gaugamela savaşında bağımsız olarak değil, paralı asker sıfatıyla Midya ordusuna katılmışlar. Lakin kaynaklara göre, Albanlar Midyalılarla birlikte değil, III. Dara`nın yanındaki savaş pozisyonundaydılar. Demekki Albanların savaşçı karakterleri ve cesurlukları

ahemenilere malumdu (Azerbaycan Tarihi,2007:158 ;Nuriyeva,2015: 30-35; Osmanov,1982: 10-12).

M.Ö. I. yüzyılda biz bu kaynaklara dayanarak Alban hükümdarı Oroys'un Roma komutanı Pompey'e karşı yaptığı mücadeleyi öğreniyoruz ve Albanya'nın siyasal bağımsızlığına tanık oluyoruz. Genellikle Roma ordularıyla M.Ö. 66 ve 65 yılları savaşlarında yenilen Albanya, Romalılara bağımlı olmamak için mücadeleyi sürdürürler. Yalnız Roma komutanı Marcus Antonius, doğu seferi sırasında hem de Albanya'ya girer. Albanya ve komşu bölgeler Antonius'un komutanı Kanidi tarafından işgal edilse de bu genel bir işgal değildi. Sonraki yıllarda Roma imparatoru Oktavian Augusto'nun yazılı kitabesinde albanlarla Roma arasında dostluk ilikkilerinin olduğuna işaret edilmiştir (Nuriyeva, 2015: 30-35: Azerbaycan Tarihi, 2007: 158-160).

M.S. 7. yüzyılda yaşamış Alban tarihçi Musa Kalankatuklu, Alban hükümdarlarını Nuh oğlu Yafes soyuna bağlayarak bu soyun ilk hükümdar temsilcisinin Arran olduğunu belirtmektedir (Kalankatuklu Moisey, 2006: 16-17). Araniler sülalesi tahminen M.Ö 1. yüzyıldan M.S 215 yılına kadar Albanya'yı yönetmiştir. Araniler, değişik dönemlerde komşu Part İmparatorluğu etkisinde kalmış ve yarım bağımlı durumda kalmışlar. Part, Arşakiler yönetimi altında olan Kafkasya ülkelerine ait siyasetlerinde istikrarlı ve aynı değildi. Bu nedenle de Albanya'nın Arşakilere bağımlılığı da devamlı değildir. M.S. 215 yılında Albanya yeniden bağımsızlığına kavuşur. Bununla da Arşaki 1.Vaçagan'dan başlayarak Arşakiler sülalesi 510 yılına kadar Albanya'yı yönetmiştir. Arşakiler de ilk zamanlarda Roma eğilimli politika yürüterek komşulukta ortaya çıkmış işgalci Sasanilere karşı direnmektedirlerdi. Buna rağmen Sasani 1.Şapur Naks-i Rüstem eserinde işgal ettiği

lkeler arasında Albanya'nın da adı geçmektedir. Fakat on yıl sonra, 1.Şapur'un ölümüyle Albanya hükümdarı 1.Vae yeniden bağımsız politika yürütmeye başlar. 4.yüzyılda Albanya, Roma – Sasani mücadele meydanına dönüşerek en ağır politik dönemlere girer. Bu zaman Sasaniler tarafından savaşlara katılan Albanya, savaşlar sırasında (Dzirav – 371 yılı) kaybedilmiş topraklarını 387 yılında tamamen geri alabilir. Fakat Albanya artık bağımsız değil Sasanilere bağımlı olan bir devlettir. Musa Kalankatlı'nın yazdığına bakılırsa i bağımsızlığını koruyan Albanya, iki kez, 463-493 ve 510-630 yıllarında i bağımsızlığını da kaybederek aralıklarla Sasani merzubanların tarafından yönetilmiştir.

Albanya, tekrar bağımsızlığına Mehraniler Sülalesi döneminde kavuşmuşlardır. Mehraniler, yönetimde oldukları dönemlerde Sasanilerin gerçek müttefiklerine dönüşmüş, tam olarak bağımlılık olmamıştır. Mehraniler değişik zamanlarda tarihî ortamla ilgili Bizans, Hazar ve Arap devletleriyle de politik ilişkilere girmiş, kısmen bağımlılığa düşmüşlerdir.

Resim 2. Mehraniler Döneminde Albanya'nın bayrağı (az.wikipedia.org)

Mehranilerin en ünlü temsilcisi olan hükümdar Cavanşir, 642-681 yılları arasında devlette politik istikrar ve bağımsızlığını koruyabilmiştir. Onun Bizans yanlısı

feodallerce öldürülmesi sonrası yönetime gelen Varaz Trdat, Cavanşir kadar diplomatik yeteneğe sahip olmadığı için Albanya'nın bağımsızlığı tehlike altına girmiştir. Sonunda Albanya'yı hep işgal etmeyi amaçlayan Araplar bu fırsatı değerlendirerek Albanya'nı işgal etdiler. 705 yılında Mehranilerin de yönetimine son verilir. Böylece Albanya Atropatena'yla beraber Derbent'ten Zencan, Hemedan'a kadar birleşik Azerbaycan adı altında Hilafet'in eyaletine dönüşür (Azerbaycan Tarihi, 2007; Nuriyeva,2015; Kalankatuklu, 2006).

II. BÖLÜM: KONU, AMAÇ, MATERYAL-METOT

II. 1 KONU

Yaklaşık bin yıl boyunca Güney Kafkasya`da varlığını sürdürmüş Albanya devletinin sınırları içerisinde yer alan günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında M.Ö.4. Yüzyıl ile M.S. 3. Yüzyıllar arasında yaşamış olan toplumların ölü gömme adetleri ve mezar tiplerinin arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında değerlendirilmesi bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

II.2 AMAÇ

Bu tezin amacı, eski Albanya devletinin esasını teşkil eden Azerbaycan`da gösterilen süreler arasında ölü gömme adetlerinin arkeolojik ve antropolojik verilere dayanarak ortaya konmasıdır. Bu dönemde Albanya`da yaşayan toplumlar ölümlerini gömmek için çeşitli mezar türlerinden yararlanmışlardır. Bu mezarlar, basit toprak, küp, taş örgü, kiremit tekne, tuğla örgü, katakomp ve ahşap tekne mezarlardan oluşmaktadır. Bu kadar farklılığın olmasının nedenleri tam olarak bilinmese de, toplumlar arasında inanç ve akrabalık bağlarının önemli bir faktör olması düşünülmektedir. Mezarların çeşitlilik göstermesinde ekonomik durumun ve coğrafi koşulların etkisi de göz ardı edilemez. Yapısal olarak mezarlar farklılık gösterse de mezarlardan ele geçen arkeolojik malzemeler, gömme biçimi (inhumasyon) ve gömme pozisyonu (hoker, dorsal) benzerlik göstermektedir. Bu tezdeki amacımız bu farklılığın ve benzerliğin nedenlerinin arkeolojik ve antropolojik verilerle ortaya konulmasıdır.

II. 3 MATERYAL- METOT

“Azerbaycan`da M.Ö. 4.Yüzyıl ile M.S. 3.Yüzyıl Arasında Alban Gümü Adetleri” konulu yüksek lisans tez çalışmasının materyali, Demirçi nekropolünden ele geçen iskelet kalıntıları, konuyla ilgili yazılmış monografi, Azerbaycan Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü`nün arşivinde korunan kazı sonuçları raporları, makale, köşe yazısı ve internet bilgilerinden oluşmaktadır.

Bu tez çalışmasının metodu; Demirçi nekropolünden ele geçen iskelet kıntılarının incelenmesinde kullanılan çalışmalar dışında, tamamen literatür taramasına dayalıdır. Demirçi iskeletlerinde morfolojik değerlendirmenin yapılmasında WEA (1980), Ubelaker (1978), Nemiskeri, vd (1960), Brotwell`den (1981) yararlanılmıştır. Demirçi bireylerinde boy uzunluğunun hesaplanmasında M. Sağır`ın boy regrasyon formülleri kullanılmıştır.

III. BÖLÜM: AZERBAJCAN`DA M.Ö. 4. YÜZYIL İLE M.S. 3.YÜZ YIL ARASINDA ALBAN MEZAR TIPLERİ

III.1 MEZAR VE MEZARLIKLARIN KONUMU

İnsanların ölümü ve ölümden sonraki hayatına inanması gibi etkenler mezar kültürünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ölünün nereye konulduğunun incelenmesi o toplumun ataları, çevresi ve bu çevredeki hayatına dair inanışlarıyla ilgili bilgi veren en belirgin etkinliktir (Pearson, 1999: 12). Gerek insanların mezarıyla birlikte gömüldüğü araç gereçler, gerekse inançlarına bağlı olması, insan hayatının içinde ne kadar önemli olduğunun bir kanıtıdır. Eski dönemlerde insanların ölümlerini bazen yerleşme yerinin içinde (intramural), bazen de özel olarak seçilmiş mezarlıklarda (extramural) gömerlerdi. Yerleşme yerlerinin içinde yapılan gömülerde cesetler çoğu kez evlerin bir odasında taban altına ya da yerleşme yerinin boş yerlerine gelişigüzel bir biçimde gömülebilirlerdi. Bu yüzden, eski yerleşkelerin kazısı sırasında sık sık mezarlara da rastlanılabildiği olasıdır.

İnamural gömme uygulamasının uzun bir süre devam ettiği arkeolojik kanıtlardan bilinmektedir. Daha sonra bu gömü geleneği tedrici olarak yerini yerleşim dışı ölü gömme uygulamasına bırakmıştır. Akeramik Neolitik Çağ`ın sonlarından itibaren başladığı saptanabilen yerleşim dışı gömü giderek en geçerli uygulama olarak bugün de devam edecek şekilde insanoğlunun toplumsal yaşamında yerini almıştır (Uhri A, 2006: 234-249; Özterzi S, 2011: 19).

Kalkolitik Çağ`ın sonlarına kadar Azerbaycan`da sadece yerleşim içi gömülere tanık oluyoruz. İsmaybeytepe, Alhantepe, Polutepe gibi Neolitik ve

Kalkolitik dönem yerleşim yerlerinde evlerin tabanları altında gömülmüş insan iskeletleri açığa çıkartılmıştır (Ahundov T, 2010: 46-47). Neolitik yerleşkelerde bulunan mezarların sayının az olması ve bazen de hiç insan iskeletine rastlanmaması o dönemde ektramural mezarlıkların olabileceğini akla getirmektedir. Azerbaycan`da Erken Tunç Çağı döneminde ölümler hem yerleşim içi hem de yerleşim dışında, genel olarak tümülüslerde gömülmüşlerdir. M.Ö 3. bin yılın sonlarından itibaren Azerbaycan coğrafyasında intramural gömü uygulamasına çok az tesadüf edilmiştir.

Uzun süre Albanya`nın başkenti olmuş Gebele şehrinin ören yerinde açığa çıkartılmış katakomp ve tekne mezarları göz ardı edersek, Albanya`da Antik çağda ölümler genellikle yerleşim dışı mezarlık alanlarında gömülmüşlerdir (Gaziyev S, 1965: 145-158).

Aynı dönemde Yunan ve Roma dünyasında da ektramural gömülerin yanı sıra kent merkezlerinin içinde ölümlerin gömülmesi gerçekleştirilmiştir. Attika`ya oldukça yakında yer alan Sparta`da ölümlerin bazı dönemler kent merkezlerinin içinde gömülmesi buna bir örnek teşkil etmektedir (Özterzi S, 2006: 16; Arihan S, 2007: 16).

Bu dönemde insanlar mezarlık olarak kullanmak için yerleşim yerinden çok da uzak olmayan dağ yamaçlarını ve düzlek alanları tercih etmişlerdir. Bir mezarlığın sınırları içinde çoğu zaman gömütlerin değişik şekillerde defnedildiğini de belirtmek gerekir. Aynı zamanda yerleşke çevresinde birkaç mezarlığın olması durumları da bilinmektedir (Osmanov F, 2001: 43).

Bügüne kadar gün ışığına çıkartılmış mezar anıtlarında yön farklılığı gözlemlenmektedir. Mezarlar genel olarak düzensiz şekilde birbirilerinin yanında yerleştirilmiştir. Bazı höyüklerde kültür katmanlarının karışması nedeniyle

mezarlıkların konumunu belirlemek imkansız olmuştur. Bazen eski yerleşke alanlarını insanlar mezarlık için kullanmış ve bir süre sonra aynı arazi tekrar yerleşim yerlerine dönüşmüştür. Yunan ve Roma uygarlıklarının Batı Anadolu kadar etkilemediği Albanya coğrafyasında mezar işaretlerine tesadüf edilmemiştir veya onlar günümüze ulaşmamıştır.

III.2 MEZAR TIPLERİ

Bu dönemde Alban toplumları ölülerini gömmek için basit toprak, küp (pithos), taş örgü(sanduka), tuğla örgü, ahşap tekne, kiremit ve katakomp tip mezarlardan yararlanmışlardır. En çok kullanım görmüş mezar tipi basit toprak ve küplerdir ki hemen hemen her yerde görülmektedir.. Diğer mezar türleri Azerbaycan`ın belirli bölgelerine özgüdür.

III.2.1 BASİT TOPRAK MEZARLAR

Cesedin doğrudan toprağa açılmış çukura yerleştirildiği mezarlar *basit toprak mezarlar* olarak tanımlanır. Bu türden mezarlar Antik Dönem Azerbaycan`ında daha yaygındı ve çok eski tarihe sahipti. Toprak mezarların genelde toprakta belirleyici özelliği olmaz. Ender hallerde tümülüs türünden toprak mezarlara rastlanılıyor. Toprak mezarları – kare, dikdörtgen, bazen de oval şeklinde çukurlardan ibaretti. Şamahı ilinde çukur (kuyu) mezarlar da görülmektedir. Bulunan çoğu toprak mezarlarda tekli gömüler gerçekleştirilmiştir. Mezarların ölçüleri yer yüzeyden yüksekliği açısından

farklıdır. Genelde mezar uzunluğu 1 - 2,5 metre arasında değişmektedir. Genişliği 0,7 – 0,8 metreden 1,5 metreyi, yüksekliğinin ise yeryüzü ile aynı olduğu denilebilir (İsmizade O, 1956: 17). Bazen mezar odasının duvarları kil karışımla sıvanıyordu. Derinliği 2 metreden fazla olan toprak mezarlara da rastlanmıştır. Masallı ilinde yer alan Emirtürbe mezarlığı bunun bir örneğidir. Bu türden mezarlar eski Şemahi’da (Hınıslı) ve Toprakkale mezarlıklarında kazı sırasında ortaya çıkmıştır (Khalilov, 1985: 53).

Tüm toprak mezarları gömü tipine göre birkaç türe ayırabiliriz. Bunlar bireylerin *dorsal*, *hoker* ve yarı *hoker pozisyonunda* konularak gömüldüğü mezarlardır.

Dorsal pozisyonunda gömü uygulanmış basit toprak mezarlar, geçen yüzyılın ortalarında Mingçeşvir’de ortaya çıkmıştır ve M.Ö. 7-4. yüzyıllara tarihlendirilmiştir ki, bu da Albanya’ya kadar döneme aittir. Bu türden mezarlar zengin mezar hediyeleri ile seçilmektedir. (Aslanov Q ve ark, 1959: 16). Çoğu araştırmacı direk bu türden mezarların ortaya çıkması ve işlevsel olmasını Antik Yunan yazarı Herodotos’un da verdiği bilgidен çok iyi bildiğimiz İskitlerin Güney Kafkasya ve Ön Asya’ya gelişine bağlar. Mingçeşvir mezarlarında bulunmuş mezar bulguları olan birçok ürünler, örneğin, İskitlere özgü ok uçları ve kolları değişik hayvan başlarından olan bronz aynalar böyle bir sonuca varmamıza neden olmaktadır (Kaziev, 1949: 9-49).

Mingçeşvir mezarlarından götürülmüş kafatasları Antropolog Rabia Kasumova tarafından incelenmiş ve onların Kuzey Karadeniz çevresinde yaşamış İskitlerin kafataslarıyla birçok benzer özelliklerinin olması sonucuna varılmıştır (Kasimova,1960: 87). Bu türden mezarlar M.S. 1. yüzyılda yeniden ortaya çıkmaktadır. Rustov, Canahar ve Emirtürbe mezarlıklarında hoker tarzı gömütlerin yanı sıra dorsal pozisyonunda yatırılmış toprak mezarlar da görülmektedir. Bu mezarların

farklı özellikleri kül kalıntıları ve kömür parçacıklarının, hem de çeşitli silah türlerinin bulunmasıdır (Goşgarlı, 2012: 22) .

İkinci türden toprak mezarlar grubuysa yarı hoker pozisyonunda defin edilmiş mezarlardır. Bu türden mezarlara Azerbaycan'ın çoğu höyüklerinde rastlanılmaktadır ve onlar genelde Antik Döneme (M.Ö 4 ile M.S. 3 yüzyıllar) aitler. Yarı hocker şekilde gömülmüş toprak mezarlarda cesetin sağ ve sol tarafına eğilimli ve genel olarak başın kuzeydoğu yönde defni gözlemlenmektedir (Kazıyev, 1949: 29 ; Goşgarlı ,2012: 13)

Diğer toprak mezar türü ise, hocker pozisyonunda (tam büzüşmüş) gömülen toprak mezarlardan oluşmaktadır. Bu mezarlar kronoloji açısından daha istikrarlıdır. Çok büzüşmüş şekilde defin edilen toprak mezarlarla ilgili ilk araştırma 1926 yılında Yaloylutepe yerleşkesinde M. D. Şerifov tarafından yapılmıştır. Daha sonra bu türden mezarları Azerbaycan'da O. Ş. İsmizade geniş şekilde araştırmıştır (Şarifov, 1927: 3-15 ;İsmizade , 1956: 4). Bu türden defin geleneğinin Büyük Kafkasya Dağlarının güney dağ yamaçlarından başlayarak Talış Dağları ve Lenkeran Ovasına, Abşeron ve Hazar Denizi kıyılarından Küçük Kafkasya yamaçlarına kadar yayıldığı belirlenmiştir. Geçen yüzyılın ortalarında O. Ş. İsmizade'nin yayınları ortaya çıktıktan sonra bilim camiasına *Yaloylutepe Türünden Seramikler*, daha sonraysa *Yaloylutepe Medeniyeti* terimi girmiş oldu.

Çok büzüşmüş (hocker) şekilde gömülen toprak mezarlara zamanında Albanya'nın sınırları içinde yer alan Doğu Gürcistan topraklarında da rastlanmıştır. Alazan Vadisinde ve Büyük Kafkasya dağlarının yamaçlarını /Tiflis, Samtavr, İkalto, Alazan Piri, Duşeti, Mçhete ve diğer bölgeleri örnek verebiliriz (Bakuşev M, 2008 :3-52 ; Goşgarlı G, 2012: 17).

Resim 3. Basit Torak Mezarda Hocker Gümü, Piboztepe (Eminli, vd,2015)

Ölülerin hoker pozisyonda gömüldüğü toprak mezar türlerinden biri de *çukur* (kuyu) şekilli mezarlardır. Çukur yapılı mezarlar Azerbaycan’da ilk kez C. A. Halilov tarafından Şamahı’da incelenmiş ve bu türden mezarlara Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde rastlanmamaktadır. Çukur mezarlar, şekline göre yiyecek saklanan çukura benzediği için bilim camiasına bu adla girmiştir. Bazı arkeologlar, *çukur* mezarları ayrıca bir mezar tipi olarak nitelendirmektedir. Yirminin üstünde bu türden mezar incelenmiştir (Osmanov, 2001: 43; Khalilov C, 1985: 73-74).

Bazı durumlarda kronoloji açıdan aynı döneme tarihlendirilen mezarlıklarda farklı türden mezarlar bulunmaktadır. Son yıllarda toprak ve küp mezarlar yan yana olduğu bu türden mezarlar, Şeki ili Kiş ırmağı çevresinde (Muhtarov N, 2005: 77-83), Goranboy ili, Borsunlu köyü civarında, Yevlah ve Ağdaş ilinde Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattı inşa edilen güzergâhta (Goşgarlı G, 2012: 18), İsmayilli ilinde yer alan Çermedil mezarlığında (Celilov ve ark, 2013: 2-14) tespit edilmiştir. Bu, her iki defin türünün eşzamanda Kür civarı bölgelerde işlevsel olduğunu sergilemektedir. Güney Kafkasya’nın diğer bölgelerinde bu türlü vakalara genelde rastlanmaz.

III.2.2 KÜP MEZARLAR

Küplerde ölü gömme geleneğinin geçmişi Neolitik Döneme kadar dayanır. Birey yakılmadan gömülecekse cesetin boyutlarına uygun küpler bulunup yerleştirilir. Birey yakılacak ise daha küçük boyutlu küpler kullanılmaktadır. Cesetler küp içine hoker tarzda yerleştirildikten sonra küpün içine bazen de çevresine ölü hediyeleri bırakılırdı. Küplerin ağzı plaka veya daha küçük taşlar ile kapatılır. Bunun amacı mezar soygunlarını önlemek ve ölülerin içeriden çıkıp dünyaya dönmesini engellemek düşüncesi ile konulmuş olabilir. Küpler içinde genel olarak tekli gömü yapılsa da bazen birden fazla gömütlere de rastlanılmıştır. Küplerin yatış yönü genellikle doğuya dönüktür. Ölülerin gömülmesi için insanlar Üç türden (Pithos-Amphora-Urne) küp kullanmışlar.

Eski dönemlerden başlayarak çömlek kaplarda/*urnelerde* gömme geleneğinin bütün dünyada çok yaygın olduğunu belirtmek gerekir. Anadolu`da Geç Neolitik döneminden başlayarak eski yerleşim merkezlerinde çömleklerde bebeklerin gömülmesine tanık oluyoruz ( Özterzi S, 2011: 34). Mezopotamya`nın Cilalı Taş Devri ve Bakır Devrine ait höyüklerde, evlerin taban altında küçük küplerde çocukların gömüldüğü mezarlar ortaya çıkmıştır (Halilov, 1985: 77). M.Ö. 3. Binyılda Sümerler ölülerini baş başa konulmuş küplerde gömerlerdi (İvaşenko, 1950: 330). Benzeri gömü geleneği M.Ö. 2-1.binyıllarda Asur ve Babil geleneklerinde de görülmektedir (Lalayan E, 1931: 68)

Böylece küp mezarlar, daha M.Ö. 4. binyıldan başlayarak tüm Avrasya`da, İspanya`dan Merkezi Asya`ya kadar birçok halk ve toplumlarda ölülerin gömülmesi için kullanım görmüştür. Birçok bölgede küp mezarlar M. Ö. 6-2. yüzyıllarda görülmüş, sonra ise tamamen ortadan kalkmıştır. Diğer bölgelerde Anadolu, Güney Kafkasya ve

İran'da M.Ö. 4-3. binyıllarda küplerde defin geleneği yaygın olmuş, sonra kaybolmuş, fakat M.Ö. 1.binyılın ortalarından M.S. 2-3. yüzyıllara kadar ana gömü geleneği olmuştur (Goşgarlı, 2012: 27).

Güney Kafkasya bu bağlamda şimdiki Azerbaycan Cumhuriyetine gelince, burada urnelerde bebeklerin gömülmesi geleneği M.Ö. 4. binyılda Leylatepe , Qalayeri ve Alhantepe yerleşim yerlerinden bilinmektedir (Nerimanov, 1985: 271-273; Ahundov ,2010 : 46-47). Küpte gömme geleneği M.Ö. 1. binyıllığın 2.yarısı ve M.S. ilk yüzyıllarda burada önemli, çok yaygın ve kronoloji olarak uzun süre devam etmiş gömü geleneği olmuştur.

Güney Kafkasya'nın küp mezarlarının incelenmesinin gösterdiği gibi araştırılan dönemde küp mezarlar bütün bölgede, hem de ovalık, hem dağ eteği ve dağlık bölgelerde de çok yaygındı. Bunun yanında küp mezarlar olan mezarlıkların sıklığına daha çok Azerbaycan'da, özellikle de Kür vadisi, Mil ve Muğan ovaları, Küçük ve Büyük Kafkasya dağ eteği bölgeleri, Talış Dağlarında da rastlanıyor.

Azerbaycan'da genellikle küp mezarlardan oluşan yüzden fazla nekropol kayda geçmiştir ve onları bir kısmı tez konusunun içerdiği M. Ö. 4. yüzyıl ile M. S. 3 yüzyıllara denk gelmektedir. Bu döneme özgü küplerde ölü gömme geleneğine ait daha kapsamlı bilgi “ *Azerbaycan`da M.Ö. 4.yüzyıl ile M.S. 3 Yüzyıl arasında Alban Gömü Adetleri*” bölümünde sunulacaktır.

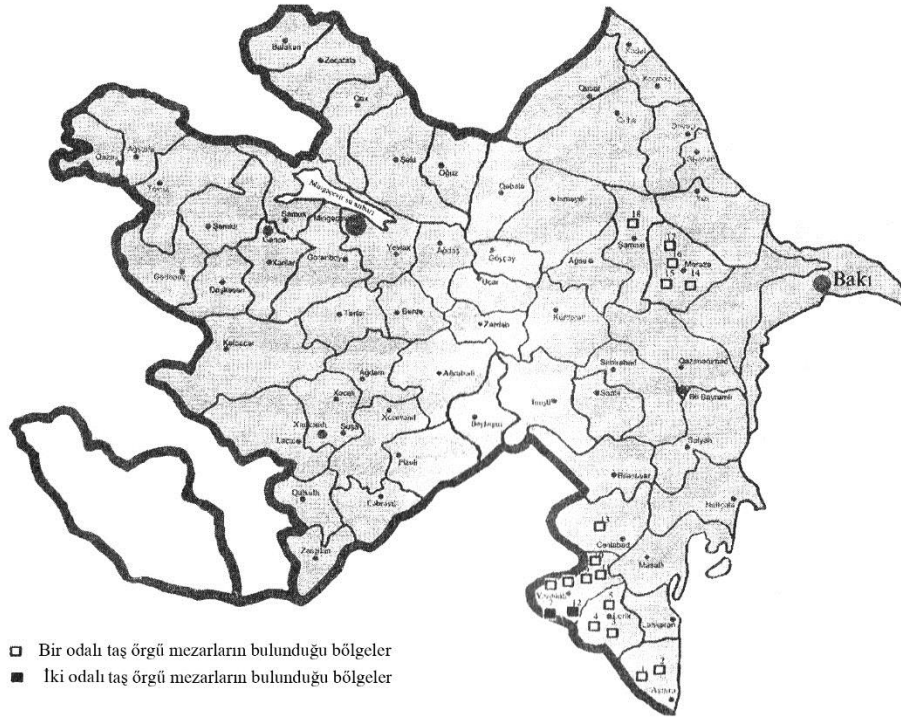
III.2.3 TAŞ ÖRGÜ (SANDUKA) MEZARLAR

Taş sanduka mezarlar Azerbaycan'ın Antik Döneme ait tarihi arkeoloji biliminde çok az incelenmiştir. Oysa Alban döneminde bu türden mezarlar Kafkasya Albanya'sının tarihi topraklarının önemli bir kısmını kapsayan Azerbaycan'da çok yaygındır. Orta ve son tunç çağlarında toprak ve tümülüs altı defin yanında sanduka mezarlarda gömü de önemli defin geleneklerinden olmuştur. Anadolu'da taş sandukalarda defin geleneği Erken Tunç çağına kadar uzamaktadır (Güleç ve ark, 2001: 70)

Taş sanduka mezarların yapısal özelliklerine gelince, tüm Güney Kafkasya'da aynı olduğunu diyebiliriz. Genelde dikine yerleştirilmiş yassı taş bloklarıyla çoğunlukla kare, bazan da oval şeklinde olmaktadır. Çay taşlarıyla örülerek oluşturulan mezarlar da az değildir. Taş sanduka mezarların üzeri yassı sal plakalarla kapatılır.

Genelde mezarların uzunluğu 1,5 metreden 2,5 metreye kadardır. Genişliği ise 0,8 – 0,9 metreden 1,2 metre arasında değişmektedir. Sanduka mezarlarda genel olarak ölümler, hocker tarzında tekli gömülmektedir. Birden fazla bireyin gömüldüğü büyük sanduka mezarlara da tesadüf edilmiştir. Bilimsel kaynaklarda genelde onlara *dolmen* mezarlar denilir (Mahmudov F, 2008: 9).

Antik Döneme ait taş sanduka mezarları ikiye ayırabiliriz: 1) M.Ö 5-1. yüzyıllara ait erken mezarlar; 2) M.S.1-5. yüzyıla ait sonraki mezarlar. Her iki dönem sanduka mezarlar, yapısal özelliklerine bezelik göstermektedir. Fakat mezar buluntuları ve içeriği farklıdır.

Harita 2. Azerbaycan'da Taş Örgü Mezarların bulunduğu Bölgeler

Sanduka mezarlar Nahcivan'da, Talış Dağlarında, Pirsaatçay'ı vadisinde ve Şamahı civarında daha yaygın kullanılmıştır. Arkeolog Cabbar Halilov tarafından 1958 yılında Şamahı ilinde yer alan Hınıslı antik mezarlığında farklı mezar türleri içerisinde son antik ve erken orta çağa tarihlendirilen taş sanduka mezarlar da incelenmiştir (Halilov,1965 :85-86). 2017 yılında Arkeolog Gafar Cebiyev'in başkanlığında, Şamahı ili, Demirçi köyü sınırları içerisinde yer alan mezarlıkta antikin sonlarına tarihlendirilen 20 sanduka mezar açığa çıkartılmıştır. Kazıdan ele geçen iskelet kalıntıları tarafımdan antropolojik açıdan incelenmiştir. Konuyla ilgili “ Demirçi Nekropolü” alt başlığında detaylı bilgi verilmektedir.

Son Antik ve erken orta çağlara ait taş sanduka mezarların olduğu nekropollerin Nahçıvan'dan sonra en büyük grubu Pirsaatçay vadisinde ortaya

çıkılmıştır. Bu mezarlıklar: Poladı, Alibeyli, Güngörmez ve Camcamlı mezarlıklarından oluşmaktadır. (Ehmedov Ş, 2006:75-79). Pırsaatçay mezarlarını incelemiş olan Ş.Ahmetov, onları M. S 3-5.yüzyıllara tarihlendirmiştir.

Bu tezin materyalinin tarihlendirildiği döneme ait sanduka mezarların daha çok tespit edildiği bölgelerden biri de Azerbaycan`ın Güneydoğu sınırlarında yer alan Talış Dağlarıdır. Lerik ili Mistan, Zevna ve Kegne Orand köylerinde farklı yıllarda sanduka mezarlar açığa çıkartılmıştır. Lerik bölge müzesinde korunan bu mezarın kronolojisi Samir Kerimov tarafından yapılmıştır. Onun düşüncesine göre, bu bölgede bulunmuş sanduka mezarlar M.Ö. 4-1 yüzyıllara aittir. (Kerimov S, 2006: 25).

Antik dönem mezar anıtlarıyla ilgili birkaç makale ve monografi yazmış arkeolog Goşgar Goşgarlı Samir Kerimovdan farklı olarak Talış sanduka mezarlarını M.Ö. 4-3.yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Goşgarlı, 2012: 53).

Güney-Doğu bölgesinde, Lerik ili dışında Astara ili – Holobin köyü çevresinde, Masallı ili 3.Uruz Koru mezarlığında da sanduka mezarlar bulunmuştur. Fakat bu türden mezar içeren nekropoller daha çok Yardımlı ilinde tespit edilmiştir. Onlar Arvana, Allar, Hanbulan ve Peştasar'dır. Sonuncu iki anıtta kazılar yapılmış ve her ikisinde sıradan taş sanduka mezarın yanısıra iki odalı mezarlar da gün ışığına çıkartılmıştır. Genel olarak Talış Dağlarında taş sanduka mezar olan 12 tane mezarlık belirlenmiştir. Onlar genelde düz yamaçlarda bulunuyor, hem de geniş bir alanı (3 – 5 Ha) kapsıyorlar (Goşgarlı,1992: 79).

Böylece, Antik dönemde taş sanduka mezarlar, ister Azerbaycan isterse de Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerinde uzun süre yerli toplumlar arasında yaygın

kullanış görmüştür. Peşteser ve Hanbulan Taş Örgü Mezarları hakkında “*Arkeolojik Kazılar Işığında Alban Gümü Adetleri*” alt başlığında detaylı bilgi verilecektir.

III.2.4 KATAKOMP MEZARLAR

Katakomp terimi, ilk kez Roma yakınlarında yer alan San Sebastiano Bazilikası'ndaki yeraltı mezarları için kullanılmıştır. Daha sonraları sözcüğün kapsamı genişlemiş ve ölülerin gömüldüğü yeraltı mezarlarının tümü için kullanılmıştır. Ölüleri yeraltına gömme geleneği, yalnızca Romalılar'a ya da Hristiyanlar'a özgü değildir. İtalya'nın başka kentlerinde, Malta'da, Mısır'da, Tunus'ta, Rusya ve Azerbaycan'da (Albanya) bir çok katakomp tarzı mezarlar vardır.

Kurqan (Tümülüs) niteliğinde olan en eski katakomp mezarların genellikle göçebe İskit kavimlerine özgü bir yapıt olarak günümüz Rusya ve Ukrayna sınırları içinde ortaya çıktığı bilinmektedir (Koçak, 2015).

M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar uzunca bir süre varlıklarını sürdüren çeşitli topluluklardan oluşmuş İskitler, özellikle Altaylar, Orta Asya, Kuzey Kafkaslar, Kuzey Karadeniz ve Kuzey Hindistan bölgelerinde göçebe yaşamı sürdürmüşlerdir. Geniş bir coğrafya'ya yayılmış olan İskitler, yerleştikleri bölgelerin halkları ile sürekli etkileşim halinde olmuşlar. (Çeşmeli ,2015: 47-48).

Katakomp mezar kültürü hakkında Grakov'un vermiş olduğu bilgilere göre, Karadeniz'in kuzeyinde, M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren, giriş çukuru kuzeyde bulunan ve küçük yeraltı odalardan oluşan münferit mezar yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Dinyester'den Berdyanske şehrine kadar uzanan bölgede yeraltı odaları

“katakomplar” ön plana çıkmaktadır. Ölen kişiyle birlikte gömülen eşyalar, genellikle enlemesine kuzey veya güney girişe bırakılmaktadır. Bazen de çukur girişi yerine, Katakomp’un duvarlarının ortasına doğru uzanan basamaklı dar bir iniş “dromos” yer almaktadır (Grakov,2006: 131).

Resim 4. İskitlere özgü dromoslu katakomp örneği (Çeşmeli ,2015)

Doğuda İtil, batıda Dinyeper ve güneyde Azak Denizi ile sınırlanmış geniş bozkır kuşağında alçak tümülüs ve katakomp mezarları arasında kesin bir ayrım yoktur. Arkeolojik malzeme, tamamen Kuban Tümülüsleriyle bağlantılı olup Katokomp kültürünü yürüten bozkır sakinlerinin göçebe bir yaşam tarzı ile yerleşik ziraat arası bir yaşantıyı sürdürdüklerini göstermektedir (Durmuş, 2013: 17; Durmuş, 2012: 35-36).

Daha sonra kullanışlığını kaybeden Katakomp tarz mezarlar, uzun sürelik bir aradan sonra, M.S. 1 yüzyıldan başlayarak Güney Kafkasya’ da M.S. 4 yüzyılda ise Roma’da ortaya çıkmaktadır.

III.2.4.1 Azerbaycan'da Katakomp Mezarlar

Bu türden mezar tipi Kafkasya Albanya'sında M.S ilk yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. İlk katakomp gömüleri geçen yüzyılın ortalarında Mingçeçevir'de yapılan arkeolojik kazılar sırasında açığa çıkartılmıştır (Aslanov, 1955: 63-72 ; Aliev ve ark, 1975 : 72-88). Bundan önce katakomp mezarlarına bir tek Azerbaycan'da değil, tüm Kafkasya'da rastlanmamıştır.

1949 yılında Mingçeçevir'in 6 kilometre kuzeybatıda, Bozdağ deresinin girişinde bulunan Sudagılan ve Kalaet olarak adlandırılan yerdeki 3 numaralı yerleşkede, kazı sırasında çeşitli mezar türlerinden oluşan büyük mezarlıkta son antik ve erken orta çağa tarihlendirilen 50 katakomp mezar gün ışığına çıkarılmıştır. (Goşqarlı, 2012: 82-83 ;Vaidov,1950: 95).

1951 yılında Kür Nehrinin sol sahilinin güneydoğusundaki 2 numaralı yerleşkede küp ve katakomp gömülerden oluşan toplu mezarlar açığa çıkartılmıştır. Günümüze kadar Mingçeçevir civarında 200'den fazla katakomp mezar incelenmiştir (Nərimanov vd, 1962: 236).

Katakomp mezarlar genellikle Gah'ın Toprakkale kasabasında, Gazah ilinin Babaderviş yerleşkesinde, Gebele'de yapılan kazılar sırasında ortaya çıkmıştır. 1978 yılında Gusar ilinin Çukuroba köyünde iki tür toplu mezar bulunmuştur. Bunlar sıradan toprak mezarlar ve katakomp mezarlardır. (Aslanov, 1961: 33- 35; Goşqarlı vd, 2010: 154; Goşqarlı, 2004: 31-33).

Çağdaş Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırları dışında, tarihi Kafkas Albanya'sı içinde Güney Dağıstan sahil boyu Palasasirt bölgesinde katakomp mezarları belirlenmiştir (Kotoviç, 1959: 148-156).

Azerbaycan'da katakomp mezarlarının araştırmacılarından biri olan H.M. Aslanov, Azerbaycan katakomplarını iki döneme ayırarak sınıflandırmasını yapmıştır: Erken dönem mezarları M. S. 1-4. yüzyıllar, sonraki dönem katakomp mezarları ise M. S. 5-7.yüzyıllara tarihlendirilmiştir.. Gebele, Gusar ve Azerbaycan'ın sınırları dışında yer alan Palassirt'da katakompların ortaya çıkması M.S. 5-7. yüzyıllara ait olduğuna dikkat edersek tez konusunun dönemini içine alan erken katakomp mezarlarından bize yalnız üç bölge kalmaktadır – Mingeçevir, Gazah ve Gah. Bu dönemle ilgili Gah ilinde, Babaderviş yerleşim yerinde yalnız bir katakomp mezarı tespit edilmiştir. Böylece, Kafkasya Albanya'sındaki erken dönem katakompa mezarlarının incelenmesinde önemli malzeme Mingeçevir katakompları oluşturmaktalar (Gmırya, 1995: 259-286; Goşqarlı, 2012: 83) Katakomp mezarlarda genel olarak hocker tarzında gömüler görülse de, dorsal gömütlü katakomplara da tesadüf edilmiştir.

III.2.4.2 Azerbaycan Katakomplarının Yapısı

Erken Mingeçevir katakompları yapı açısından aynıdır ve kubbe yukarıya, ışığa doğru 3,5 metreden 6,5 metreye kadar derinliğe sahiptir.

Genel olarak katakompların girişinde uzunluğu 2 – 4 metre ve genişliği 0,6 – 1,1 metreye varan giriş/ dromos bulunmaktadır (Aslanov,1955: 64-65). Katakompların yapımı çukur kazmayla başlanmış, çukurun yan duvarı yatay, alt kısmıysa eğimlidir. Çukurun sonunda, katakompun önemli kısmı sayılan oval veya dikdörtgen giriş

koridor mevcuttur. Gümü süreci bittikten sonra giriş kısmı çig tuğla ve taşlarla kapatılırdı (Khalilov, 1985: 94-95). Katakomp mezarlar genellikle elips, oval ve dikdörtgen şekilde, duvar ve çatı şekli yatay yapıdadır (Gmırıya,1995: 68). İki ayrı odalardan oluşan bir dromoslu katakomplara da rastlanılmaktadır.

Babaderviş katakompu yapı açısından Mingeçevir’de incelenmiş 1-3.yüzyıllara ait kümbet şekilli hücreden ve onun için yapılmış çukur şekilli dromostan oluşan ilk katakompların aynısıdır. Fakat Mingeçevir katakomplarında küplerde veya ahşap kutularda gömüler bulunmuştur. Bunun yanında Mingeçevir’de çift hücreli katakomplar da bilinmekte (Vėliyev, 1969: 55).

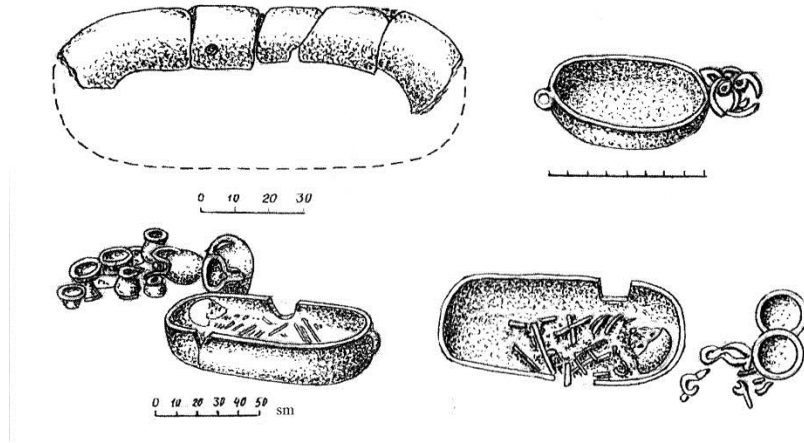
Azerbaycan’da katakomp mezarları hakkında H. M.Aslanov, R. M.Vahıdov, İ. G.Nerimanov, K. V.Trever, J.V.Halilov, İ. A.Babayev, V. G.Aliyev mezar buluntuları ve gömü gereğleriyle beraber araştırılarak kayda alınmışlardır (Goşqarlı, 2012: 85). “*Azerbaycan ’da Alban Gümü adetleri*” bölümünde katakomp mezarlarda uygulanmış adetler ve mezar hediyeleriyle ilgili kapsamlı bilgi verilecektir.

III.2.5 KİREMİT TEKNE MEZARLAR

Kiremit teknelerde defin geleneğinin Yunan uygarlığının etkisiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Uzun süre Anadolu’da yaygın kullanım görmüş Kiremit mezarlar, M.Ö. 3. Yüzyıldan başlayaraq Azerbaycan’nın belirli bölgelerinde görülmektedir. Arkeolojik literatürlerde onlara hem de *Tekne Mezarlar* veya *Kil Mezarlarda Defin* adıyla da rastlayabiliriz (Osmanov, 1973: 245-249).

Kiremit tekne mezarlar, ilk defa 1938 yılında Y. A. Pahomov tarafından İsmaili ili Galagah köyünde bulunmuştur (Paxomov ve ark, 1938: 2-5). 1944 yılında Kafkas Albanyası başkenti Gebele şehrinde yapılan arkeoloji kazılar sırasında Selbir'de de tekne mezarlar gün ışığına çıkartılmıştır (Kazıev, 1964: 47). 1949 yılında Mingçeçvir'de 3No'lu yerleşkede de benzer mezar ortaya çıkmıştır (Osmanov, 1973: 246). Başka bir kiremit mezar 1967 yılında köy çalışmaları sırasında bir rastlantı sonucu Gebele'nin Kuşlar köyü civarında tespit edilmiştir (Aliev ve ark, 1989: 106). İlyas Babayev'in verdiği bilgiye göre, mezar odası eski çağlarda soyulmuştur ve az sayıda kalmış mezar hediyelerine bakılırsa onun seçkin bir bireye ait olduğu söylenebilir (Babaev İ, 1990: 106).

Kiremit Tekne mezarların araştırmacılarından olan F. Osmanov, 1960-80 yılları arasında kuzey bölgesinde farklı mezar türleri yanında kiremit mezarlar da açığa çıkartmıştır. 1963 yılında Göyçay'da yüzey araştırmaları sırasında F. Osmanov kiremit mezarlar tespit edilerek incelenmiştir. Bu sırada bu türden mezarlara İsmaili ilinde sık sık rastlanıldığı belirlenmiştir. Kiremit teknelerin parçalarına Sultankent, Hacıhetemli, Mollaisaklı köylerinde tarım çalışmaları sırasında rastlanılmıştır. Kil lahitler, özellikle de Mollaisaklı köyünün batı ve doğusunda daha çok ortaya çıkmıştır. Hatta orada antik yerleşim yerinin yapı kalıntıları açığa çıkartılmıştır.

Resim 5. Mollaisaklı Kiremit Tekne Mezarlarının çizimi (Osmanov F, 1985)

1971 yılında F.Osmanov Son Antik Döneme ait İsmaili ilinde Şıhdere’de kiremit tekne mezarların da bulunduğu daha bir mezarlık ortaya çıkarmıştır. Mezarlık yerleşkenin kültürel tabakası altında bulunuyordu ve mezarların çoğu tarım ve inşaat işleri sırasında köylülerce yıkılmıştır. Burada 4 tane kiremit tekne incelenmiştir (Osmanov, 1971: 205-206).

Genel olarak bakılınca geçen yüzyılın 80’li yıllarına kadar tekne mezarlar Azerbaycan’da kısıtlı alanda / İsmaili-Göyçay-Gebele bölgesinde ortaya çıkmıştır (Aliev, 1989: 56). Araştırmacılar adı geçen bölgenin ister mezarlıklarından isterse de antik yerleşkelerinden elde edilen arkeoloji buluntularına dayanarak Kafkas Albanyası’nın bu bölgesinin M.Ö. 1. binyılığın 3.çeyreyi ve M.S. ilk yüzyıllarında şehir ve köy yerleşkeleriyle beraber gelişmiş tarım, ticaret, zanaat hayatına sahip bölge olarak gösterdiğine dikkat çekmişler (Aliev, 1975: 196).

Uzun bir süre bu mezarların Kafkas Albanya’sının ancak Kuzey bölgesi için özgü olduğu sanılırdı. Fakat geçen yüzyılın 80’li yıllarında Şamahı ekibinin Pirsaat

kolu Pirsaatçay havzasında benzer mezarları açarak Kafkas Albanya'sında onların yayılma alanını genişletiyor (Ehemov Ş, 2006: 80-83).

Böylece kiremit teknelerde defin Azerbaycan'da dört yüz yıl içinde görülmektedir. Bu geleneğin kronoloji çerçevesi M.Ö. 2-1 – M.S. 2-3. yüzyılları kapsamaktadır. Açığa çıkartılmış kiremit mezarların az sayıda olması ve bu defin geleneğinin belirli bölgede görülmesi, bu türden mezarların herhangi bir etnik gruba özgü olmasını akla getirmektedir.

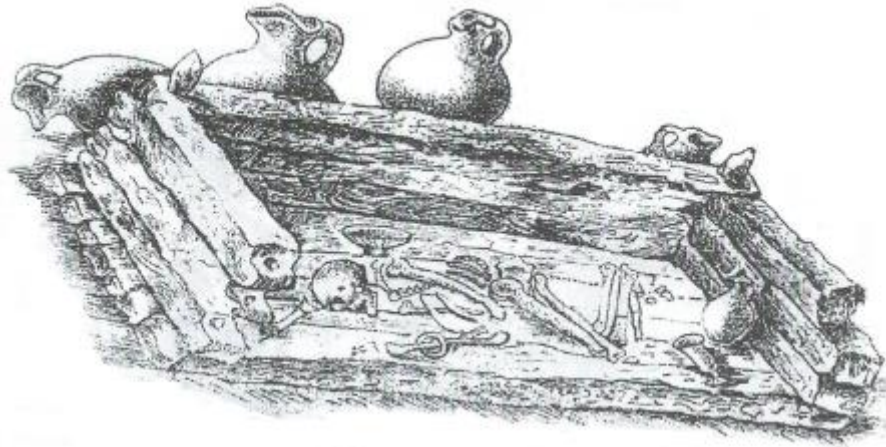
III.2.6 AHŞAP TEKNE MEZARLAR

Kafkas Albanya'sı dönemine ait ahşap tekne mezarlar ilk olarak Mingçeşevir'de geçen yüzyılın ortalarında bulunmuştur. 1949 yılında Kür nehrinin sol sahilinde, Sudagılan denilen yerde ahşap tekne mezarlarının da bulunduğu mezarlık ortaya çıkmıştır. 2004 yılında Ağdaş ili Emirark köyünde Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattının çekilişi sırasında daha bir ahşap tekne mezar gün ışığına çıkartılmıştır (Qoşqarlı, 2012: 66). Çağdaş Azerbaycan sınırları dışında böylesine gömü gelenekleri zamanında Albanya Devleti sınırlarına dahil olan Doğu Gürcistan'da ve Dağıstan'da bilinmektedir. (Goçadze, 1990: 12; Abramov, 1970: 129).

Ahşap tekneler özel ağaçtan belirli kurallar kapsamında hazırlanmış parçaları birleştirmektedir. Gömüde kullanılan ağaç parçaları sıkı birleşmeleri için her iki tarafından işlenilmektedir. Daha da sağlamlaştırmak için ağaç parçaları yan tarafından delinip özel hazırlanmış ilikler aracılığıyla birleştirilir. Bu türden gömüler için önce derinliği 1,5 – 2 metre, uzunluğu 2,5 – 3 metre ve genişliği 2 metreye kadar dikdörtgen

çukur kazılıyordu. Daha sonra bu çukurda ahşap tekne yapılıyordu. Onun içine mezar armağanlarının bir kısmı konuluyor ve birbirine tutuşturulan ve söylediğimiz gibi yapılan ahşap parçalarıyla kapatılıyordu. Böylece tekne, gömü çukurunun bir kısmını kapsıyordu. Genelde lahit 1,5 metre uzunluğu ile 0,7 – 0,8 metre genişliğe ve yüksekliğe sahipti. Gömme işlemi bittikten sonra teknenin çevresinde boş kalan yeri ahşap parçalarıyla dolduruyorlardı. Bundan sonra çukurun boş kalan kısmı toprakla doldurulurdu. Bu açıdan ahşap tekne mezarları diğer mezar türlerinden /sıradan toprak, küp, katakompa, pişmiş ve çığ tuğla gibi mezarlardan değişik özelliklere sahip değildi (Khalilov, 1985: 89).

Mingeçevir'deki bu tür mezarların araştırmacılarından birisi olan R. M. Vahidov'un verdiği bilgiye bakılırsa, gömü için bir teknenin hazırlanmasına 16 – 18 yontulmuş kalas gerekmiş. Teknenin dört tarafı 3-5'er tahtadan yapılmış, çivi ve ilikle tutuşturulmuştur (Vaidov, 1952: 96).

Resim 6. Ahşap Tekne Mezar çizimi (Goşqarlı, 2012)

Ahşap mezarlarda gömütlere tekli, ikili ve toplu şekilde rastlanmaktadır. Tek gömülerde gömüt sağ veya sol tarafa hocker pozisyonda yerleştirilirdi. Çift gömülerde ise, bireyler yarı hocker durumda yüz yüze gömülmüşlerdi (Khalilov, 1985: 91-92).

Ahşap tekne mezarların dönemiyle ilgili araştırmacılar arasında fikir ayrılığı yoktur. Bu tür mezarlardan ele geçen çeşitli gümüş Part ve Roma sikkeleri, ahşap teknelerinin tarihlendirilmesinde yardımcı olmaktadır.

Bu sikkelerin basıldığı döneme uygun olarak H. M. Aslanov, ahşap tekne mezarları M.S. 2-3. yüzyıllara tarihlendiriyor ve daha sonra ahşap mezarların katakomp mezarlarıyla ortadan kalktığını düşünmektedir (Aslanov, 1955: 64-65).

Mingeçevir höyüğünde bulunan basit ahşap tekne mezarların yanı sıra Katakomp (Dromoslu oda mezar) içerisine konulmuş ahşap tabutlar da bilinmektedir. Karışık yapıya sahip katakomp – ahşap tekne mezarların ortaya çıkmasından daha önce her iki türden mezarların bir arada olması kuşkusuzdur. Tüm hallerde Mingeçevir dışında Azerbaycan`ın hiçbir yerinde bu türden gömü geleneklerinde rastlanmamaktadır. Bu net olarak Kafkas Albanya`sında, şimdiki Mingeçevir`de değişik etnik gruplara özgü gömü ögesidir.

III.2.7 TUĞLA ÖRGÜ MEZARLAR

Şimdiye kadar bu türden mezarlar tek bir yerde /Göygöl ilinde (eski Hanlar), Bakü – Gence yolunun doğusunda yer alan mezarlıkta öğrenilmiştir. Geniş alanı kapsayan mezar yerinde tunç çağına ait tümülüs ve Alban dönemi taş örgü mezarlar mevcuttur (Gummelı, 1940 a, 145-160; Gummelı, 1940 b: 293 -297).

Tuğla mezarların ilk kazısı İmparator Arkeoloji Komisyonu izniyle 1903 yılında G. G. Rozendorf tarafından yapılmıştır. G. G. Rozendorf Arkeoloji Komisyona sunduğu raporunda 16 tuğla mezar tasvirini vermiş ve orada bulunmuş arkeoloji buluntuların özelliklerini kayda geçirmiştir (Rozendorf, 1906: 86-108). Daha sonra 1905 yılında V. A. Skinder burada tuğla mezarlar incelemiştir (Skinder, 1906 :5-32). Fakat o profesyonel arkeolog olmadığı için arkeoloji buluntuların ciddi bilimsel incelemesini yapamamış, hatta açtığı tuğla mezarın ölçüm işlerini gerçekleştirmemiştir. 1937 yılında Yakov Hümmel daha 8 tuğla mezarda arkeoloji kazı çalışmaları yapmıştır. Yakov Hümmel için özgü olan açtığı mezarların tasvirinin özenle verilmesidir. 1938 yılında Hümmel 12 mezar daha açmış, fakat onları bilim camiasına duyurma fırsatı bulamamıştır. Yakov Hümmel 1938 yılı kazılarının sonuçlarını bilimsel çevreye tanıtmaya çalışması K.Aliyev tarafından yapılmış, o buna özel bir makale yazmıştır. Böylece belirtilen mezarlıkta 41 tuğla mezar incelenmiştir.(Gummeli , 1940 a,: 145-160 ; Aliyev K, 1961: 31-32 ; Aliyev K, 1973: 233-243).

Mezarlar toprak çukurlara konulmuş ve büyük miktarda saman karışımı olan sarı ve koyu renkli kilden hazırlanmış tuğlalarla örülmüştür. Tuğlaların ölçüleri değişiktir (40x40x12; 44x44x11; 45x45x12; 50x50x12). Mezarların uzunluğu 1,5 m ile 2 m arasında değişmektedir; genişliği 40 santimden 45 santime kadardır, derinliği 60 santimden 100 santime arasında değişmektedir. Mezarların çoğu doğu batı doğrultusunda kazılmıştır (Gummeli,1940 a: 293;Goşgarlı, 2012: 61).

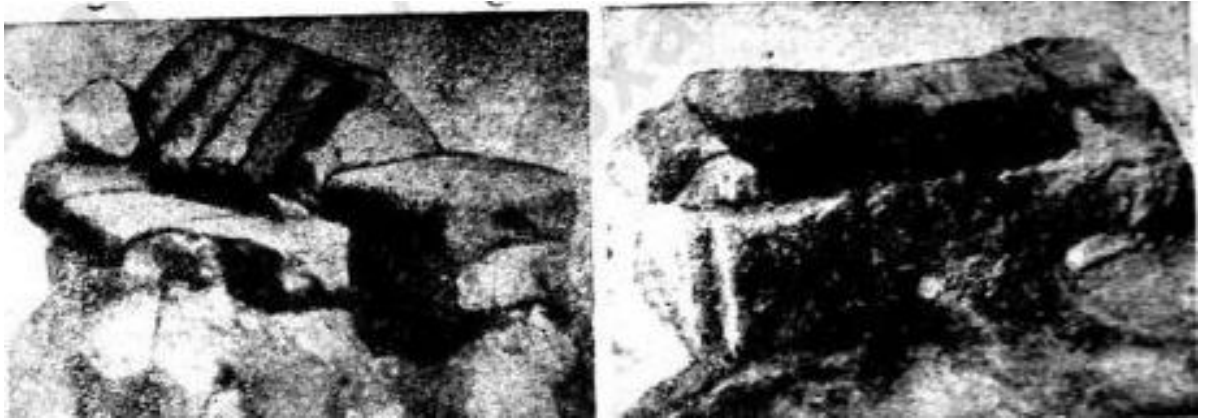
Mezarların yapılmasında ciddi mimari ilkeleri izlenmemiştir. Y. Hümmel'e göre, her mezar kendiliğinde bir arkeoloji yaklaşım gerektiriyor. O, yan duvarlarının yapısına ve üstünün kapatılmasına göre 20'ye kadar değişik yapıları mezar ayırmıştır.

Y.Hümmel'in açtığı 12 mezarın malzemelerini kayda almıştır. Tuğla mezarların kazıları devam etseydi, yeni türden mezarların sayısının da artabileceği düşünülüyor (Gummeli, 1940 a:150-151).

Tuğla mezarlarda genel olarak bireyler, sırtı üstüne yatırılmış, elleri karnında çaprazlaştırılmış şekilde konulurdu. Fakat gömütün sıkı hocker, sağ veya sol yanı üste konulduğu mezarlara da rastlanılmıştır (Gummeli,1940 b: 295).

G. O. Rozendorf ve Y. Hümmel tarafından oturmuş şekilde gömütlere tesadüf edilmiştir (Goşgarlı, 2012 :62). V.A.Skinder'in verdiği bilgiye göre, mezarların birindeki gömütün kafatası hasar görmüştür (Skinder, 1906: 15). Mezarlarda tekli gömülerin yanı sıra ikili gömüler de tesbit edilmiştir.

Tuğla mezarlarda gömü geleneğinin önemli öğelerinden biri de mezara küçük ağaç kömürünün konulmasıydı. Buna tuğla mezarlarda kazı çalışmaları yapmış tüm araştırmacılar katılmaktalar. Tuğla mezarlarda görülen ölü hediyeleri hakkında bilgi "*Azerbaycan`da M.Ö. 4. Yüz Yıl ile M. S. 3. Yüz Yıl Arasında Alban Gömü Adetleri*" bölümünde detaylı verilecektir.

Resim 7. Hummel tarafından 1938 yılında açığa çıkartılan Tuğla Mezarlar(Aliyev K,1973)

IV. BÖLÜM: AZERBAJCAN'DA M.Ö. 4.YÜZYIL İLE M. S. 3. YÜZ YIL ARASINDA ALBAN GÖMÜ ADETLERİ

4.1 GÖMÜ UYGULAMALARI

4.1.1 Gömme Biçimleri:

Eski çağlardan ölümlerin defnedilmesinde iki türlü gömü biçimi *inhumasyon* (yakmadan) ve *kremasyon* (yakarak) uygulanmıştır (Özterzi S, 2011: 24; Uhri A, 2006: 272-274).

Arkeolojik kazılar sonucunda Antik Çağ alban toplumlarında kremasyon gömülere rastlanmamıştır. Oysa ki antik Yunan ve Roma coğrafyasında inhumasyon gömülerle beraber yakarak gömme adeti de sık sık görülmektedir (Arıhan S, 2007: 14-15). Albanya'da görülen tüm mezarlarda inhumasyon gömü biçimi uygulanmıştır.

İnsanlık tarihinde en eski gömü biçimi olan inhumasyon; latince "inhume" sözcüğünden türemiştir ve toprağın altına koymak/gömmek anlamına gelir. Bu uygulamada esas olan cesetin vücut bütünlüğünün korunmasıdır. Defin işlemi farklı yapıda mezarlarda ölünün uzunluğuna göre kazılmış bir çukura, bir lahit içine yatırılmış şekilde ya da pithos içinde dorsal veya hocker pozisyonunda konulmasıyla gerçekleştirilir. İnhumasyon gömü uygulanmış mezarlarda bulunan gömüt tipleri birincil ve ikincil gömütler olarak ayrılır.

Birincil gömütler; gömütler dorsal (sırt üstü), yüz üstü, sol ya da sağ tarafa yatırılmış olabilmektedir. Mingçevir`de açığa çıkartılmış ahşap teknelerde ve Göygöl

tuğla mezarlarında oturmuş pozisyonda gömütlere de tesadüf edilmiştir (Rozen Dorf, 1906: 91-97;Goşgarlı, 2012: 68-69).

İskeletin pozisyonu, kollar, bacaklar ve kafanın anatomik duruşuna göre saptanmaktadır. İkincil gömütler; birbirleriyle eklemli olmayan iskeletlerden oluşmaktadır. Ölünün gömülmeden önce belirli bir süre çürümeye bırakılması ve bu sürenin sonunda kemiklerin toplanarak gömülmesi ikincil gömütlere verilebilecek örneklerden biridir. Çoklu gömütler genellikle ikincil tip gömüt sınıflamasına girerler (Sevim ve ark, 2006: 660-666).

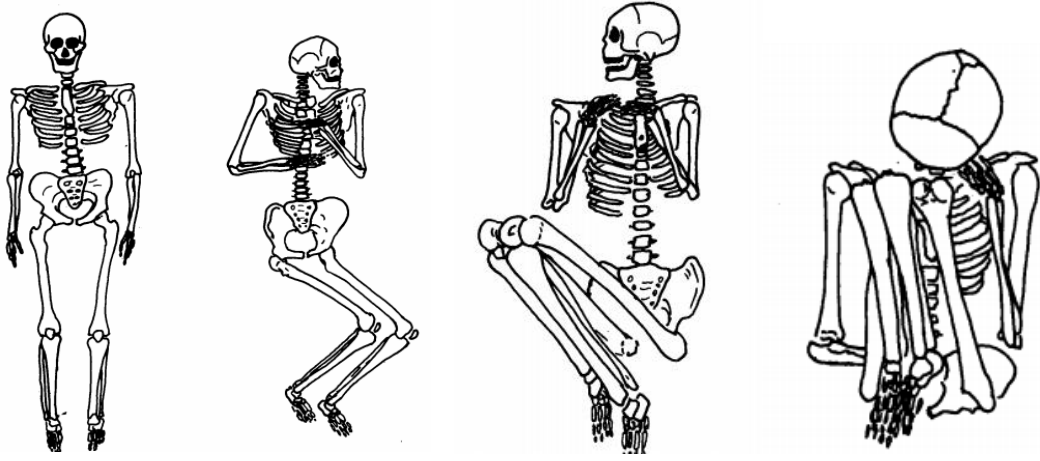
IV.1.2 Gömme Tipleri

İnhumasyon gömülerde bireylerin mezara yatırılması genel olarak *dorsal* ve *hocker* pozisyonunda gerçekleştirilmiştir. Tepebaşı, Kiş- Dohun ve Pipoztepe mezarlıklarında *çoklu* gömü uygulanmış mezarlara da rastlanılmıştır(Almemmedov, 2006; Eminli ve ark, 2015; Muhtarov, 2005).

IV.1.2.1 Hocker; Ölünün, bacakları ve kolları karnına doğru çekilmiş bir şekilde, yani *cenin* pozisyonunda, sağ ya da sol tarafı üzerine yatırılarak gömülmesine verilen addır. Hocker gömü tipinde gövdenin ekseni ile uyluk kemiğinin ekseni arasında açı 90 dereceden azdır ve ayaklar çanak kemiğine degecek kadar yakındadır. Diğer bir deyişle büzüşmüş ya da ana rahmindeki pozisyona getirilerek mezara yerleştirilmesiyle gerçekleşen gömü tipidir. **Yarı hocker** gömü tipinde, gövdeyle uyluk kemiği arasındaki açı 90-180 arasında bir değer göstermektedir. Tamamen büzüşmüş (Tam hocker) pozisyonunda açı, 0 ya da buna çok yakın olmaktadır(Sevim, ve ark, 1992: 123-134).

IV.1.2.2 Dorsal; Bu gömü uygulamasında ölüer sırtı üstüne yatırılarak mezara yerleştirilir. Bacaklar sağa ve sola herhangi bir şekilde bükülme göstermeksizin dümdüz uzanmaktadır. Gövde ile bacak kemikleri arasındaki açının yaklaşık 180° olduğu görülür. Antik Çağ mezarlıklarında hocker pozisyonun ağırlıklı olarak görüldüğü ve bunun yanı sıra az sayıda dorsal gömünün de var olduğu saptanmıştır. Ölüer in çoğunlukla dorsal pozisyonda defnedildiği (Altiagaç, Rustov, Canahar) mezarlıklar da bilinmektedir.

IV.1.2.3 Çoklu Gömü; Birden fazla bireyin mezar içerisinde üst üste ya da eski bireyin itirilerek yerine yeni bireyin gömülmesi yöntemidir. Çoklu gömütler genellikle ikincil tıp gömüt sıralamasına girer. Çoklu gömü, iki veya daha fazla kişinin kalıntılarını barındıran tek bir mezardan oluşmaktadır. Çoklu gömüler ya da grup gömüleri pek çok kültürde bulunmaktadır. Kişilerin mezara gömülme zamanına bağlı olarak çoklu gömüler senkron ve diakron olarak kategorize edilmektedir. Senkron gömülerde mezar içindeki kişiler eş zamanlı olarak gömülmekte, diakron gömülerde ise kişiler farklı zamanlarda ama aynı mezara konulmaktadır. Diakron, yani ardışık gömülerde mezara erişim açık olmak zorundadır. Bu mezarlar kolektif gömü olarak da adlandırılmaktadır. Bu tip mezarlarda dönemsel bir senkron söz konusu olabilir, ama bu noktada ölüm anında değil, intervalde bir eşzamanlılık bulunmaktadır (Ünlütürk 2015: 61-74).

Resim 8. Gümü Tipleri (Sevim ve ark, 1992)

IV.2 MEZAR HEDİYELERİ

Mezar hediyeleri pek çok arkeolojik veri sağlayan materyalleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında mücevherat ve diğer kişisel eşyalar, silahlar ve silah parçaları, diğer askeri ekipmanlar, süslenme eşyaları, süslenme kutusu, bazıları değerli metallere yapılmış (altın ve gümüş, nadiren bronz) yeme ve içme kapları, pişirme kapları, kandiller, oyun zarları, kilden ve farklı metallere yapılmış taklit heykeller ve tanrılara ait eserler sayılabilir. Tüm bu mezar sunularının amacı kısmen ölüyü onurlandırmak, kısmen de ölümden sonraki hayatlarında kendilerini evlerinde hissetmelerini sağlamaktır. Mezar ve mezar dışında en çok görülen seramik kapların ölü yemeği ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Ökse, 2005: 1-8). Alban devri kullanım gören mezar türlerinin hepsinde mezar hediyeleri görülmektedir.

Basit Toprak ve Küp Mezarlar: Basit toprak mezar hediyeleri olabilince zengin ve değişiktir. Onun temelini diğer türden mezarlarda olduğu gibi seramik

ürünler oluşturmaktalar. Şekil, renk, ölçü ve işlev açısından kaplar farklılık göstermektedir. Antik dönem mezar hediyeleri hakkında kapsamlı makaleler yazılmıştır. Aynı dönemin seramik kapları hakkında da ayrıca bir monografi vardır. Ş. M. İsmizade bir tek Yaloylutepe seramik ürünleri arasında 15 tür seramik kaplar olduğunu belirtmiştir. Birçok kapların içinde hayvan kemiklerine rastlanılmaktadır. Genelde seramik ürünlerin büyük bir kısmı ölünün baş tarafına yerleştirilirdi. Bazılarındaysa ceset çevresinde, örneğin, Yaloylutepe höyüğünde seramik kaplar ustalıklarla kemiklerin çevresine yerleştirilmiştir. Kaplar arasında daha çok yaygın görülen çeşitler iki veya üç kollu seramik çiçek vazoları, derin kâseler, tencereler, değişik türden küplerdir (İsmizade, 1956: 52;Goşgarlı,2012: 20). Seramik kaplar genelde elle, bazen çömlekçi tezgâhında yapılmışına da rastlanmaktadır.

Mezarlarda seramik ürünlerin yanında değişik şekilli silah türlerine – hançer, kılıç, ok uçları, bıçaklar vs.sık görülmektedir. Genelde onların hepsi demirden yapılmıştır. Demir miğferlerin ve bilekliklerin bulunduğu da bilinmektedir. Toprak mezarlarda çok yaygın ürünlerden birini süs eşyaları oluşturmaktadır. Onların arasında gümüş, bazen de altından yapılmış değişik şekilli bilezikler, küpeler, mühürler, yüzükler, yakalıklar vs. vardır. Mezar hediyesi olarak sık kullanılan malzemelerden biri de boncuklardır. Onlar çok çeşitli olma yanında şekli, yapımı ve işlenmesi, malzeme ve ölçü açısından da çeşitliler (Aliev A, 2008: 124-125).

Sunular içerisinde yurtdışından getirilmiş sikkeler yanında yerli damgalar bulunan sikkeler de az değildir. Helenistik medeniyetin etkisiyle M.Ö. 3.Yüzyıldan başlayarak ölünün yanında metal sikkeler bırakılması geleneği uzun süre devam etmiştir (Celilov ve ark, 2013: 8;Goşgarlı, 2012: 21).

Toprak mezar türünden sayılan *çukur* mezarlar mezar hediyeslerine göre çok da farklılık göstermemektedir. Bu tür mezarlar Azerbaycan'da ilk kez C. A. Halilov tarafından Şamahı'da incelenmiş ve henüz ülkemizde ilk olarak kalmaktadır. Mezar şekline göre yiyecek saklanan çukura benzediği için bilim camiasına bu adla girmiştir. Yirminin üstünde bu türden mezar incelenmiştir. Onlar sağ veya sol yanına gömülen yuvarlak şekilli tekli mezarlardır (Khalilov, 1985: 74). Çukur mezarlarda seramik kırıklarının mezar çukurunun zeminine konulması adetine tesadüf edilmiştir. Bunun cesedin topraktan izole edilmesi için olduğu düşünülmektedir. Bu türden mezarların diğer özelliklerinden biri de cesedin başı üzerine kocaman küplerin bırakılmasıdır.

Küp mezarların mezar bulguları Seramik kaplar, günlük kullanım eşyaları, silahlar, süs eşyalarını içermektedir. Özellikle erken dönem mezarlar daha zengin ve rengârenktir (Goşgarlı, 2012: 43).

Küp mezarlarda M.Ö. 5-4. – M.S. 2-3. yüzyıllarına ait Kafkas Albanya'sının seramik ürünlerinin tüm çeşitleri gözlenirler. Küp mezarlardan çok sayıda Roma, Pat sikkeleri ve Ermeni çarı 2.Tigran'ın adına basılan sikkeler de ele geçmiştir. Bir küp mezarda birkaç sikkenin bulunmasına az rastlanılmamıştır (Paxomov, 1951:143-150).

Erken döneme ait küp mezarlarda daha çok mezar eşyası olduğu görülmektedir. Hiç mezar hediyesi olmayan küp mezarlara da tesadüf edilmiştir. Küp mezarlarda bazen at, sığır, davar iskeletlerine de rastlanılmaktadır. Antik dönem küp mezar buluntuları dönemin toprak, sanduka ahşap tekne, kiremit ve katakomp mezarlarından ele geçen bulgularla farklılık göstermemektedir. Bu, araştırılan dönemde bütün Güney Kafkasya'da Azerbaycan'da ayrıca bir küp mezar medeniyetinin olmadığını bir daha kanıtlamaktadır.

Kiremit Tekne Mezarlar: Kiremit Tekne mezarlarında çeşitli mezar hediyeleri gözlenmiştir. Onların arasında seramik ürünler özellikle seçilmektedir. Onlar şekil ve ölçü açısından değişik vazolar, fincanlar, küpler, tencereler vs.lerdir. Seramik kaplar çömlekçi çarkı olmadan, elle yapılmalarına rağmen incelikleri ve yüksek sanat zevki açısından seçilmekteler. Seramik ürünlerin büyük bir kısmını kırmızı ve pembe renkli uzunca lülesi ve bir kulpu olan kaplar oluşturmaktadır. Belirtilen kaplar ve vazolar çok yaygındır ve onlar Yaloytepe tarzında olmakla Kafkasya Albanya'sının her yerinde görülmektedir. Kiremit mezar hediyeleri arasında süs eşyaalı / takılar ve çeşitli boncuklar da bilinmektedir. Tüm bu buluntular kesin olarak M.Ö. son ve M.S. ilk yüzyıllara tarihlendirilir (Aliev, 1989: 63-65).

Kiremit mezarlarda en çok bulunan kaplardan biri vazolardır. Bu tür vazolar ancak Kiremit mezarların yaygın olduğu kuzey bölgesine özgüdür. Bazı arkeologlara göre, bu türden vazolar dışarıdan getirilmiştir. Kapların çoğu ve bazı mezar teknelerinin üzeri beyaz ve kırmızı maddeyle süsletilmiştir. Kiremit teknelerde çok sayıda zoomorf ve özellikle antropomorfist terakotalar bulunmuştur. Bulunan antropomorfist figürler 60'ın üzerindedir ve Azerbaycan'ın diğer hiçbir bölgesinde rastlanmamaktadır. Zaten bu bölgeden de evcilleştirilmiş at figürleri tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre tekne mezar buluntuları kendine özgüdür ve dönemin diğer mezar buluntularından farklıdır. Bugüne kadar araştırılmış Tekne mezarlardan hiç birinden silah malzemeleri bulunmamıştır. (Goşgarlı, 2012: 79; Aliev,1989: 64).

Katakomp Mezarlar: Katakomp mezarlarda mezar sunularına gelince ise belirtmemiz gerekir ki çok zengin ve çeşitli mezar hediyeleri olan katakompların yanı sıra fakir mezarlara da rastlanır. M.S. 1- 3 yüzyıllara tarihlendirilen Erken katakomp mezarlarda mezar hediyeleri – çok değişik şekilli ve işlevli kırmızı seramik, çeşitli

cam, gümüş kaplar, günlük yaşam gereçleri ve diğerleridir. Seramik malzemelerin arasında kırmızı kilden yapılmış iki yatay kola sahip ve üzerinde maral resmi olan kap özellikle dikkat çekmektedir (Khalilov, 1985: 97 ;Aslanov Q, 1955: 66 ;Goşgarlı ,2012: 88).

Erken katakomp mezarlardaki seramikler aynı bölgede yer alan tüm küp ve ahşap mezarlar için özgündür. Birçok erken katakomplarda, örneğin, Mingçeşvir katakomplarında ve Toprakkale’de küçük cam kaplar/şişeler bulunmuştur. Uzmanlara göre o dönemin mezarlarında sık sık bulunan cam ürünler tüm Güney Kafkasya’ya cam ürünleri merkezi sayılan Suriye’den getirilmiştir (Khalilov,1985: 66;Trevor K, 1959: 171). Aynı türden ürünler Ermenistan ve Gürcistan’da bulunan toplu nekropollerdeki katakomplarda ve diğer antik mezarlarda rastlanılmıştır (Uqrelidze, 1961: 78-79). Erken katakomplar iş aletlerine ait gerekli bilgi sağlamaktadır. Onlar genelde demir ve bronzdan hazırlanmıştır. Bunlar orak, çatal, bıçak, balta, makas, iğne vs. idi (Khalilov,1985: 97)

Birçok erken katakomplarda yüksek zanaat özellikleriyle seçilen gümüş oymalı sanat örneklerine de rastlanmaktadır. Bunların içinde Mingçeşvir’de bulunan, üzerinde üzüm salkımları süsü olan gümüş fincanı , yine de Mingçeşvir’de bulunan, gümüş kaşığı , Toprakkale’de bulunan kapaklı gümüş vazoyu gösterebiliriz. Erken katakompların mezar sunularında yaygın şekilde takılara rastlanmaktadır. Onlar arasında , gümüş ve bronz bilezikler , altın küpeler, Roma tipli yaka iğneleri , griffon görüntülü pirinç levhalar , değişik resimli mühürler , bronz yaka iğneleri , maral ve kuş şekilli askısı olan bronz aynalar çoğunluk oluşturmaktadır. Yaygın olan süs eşyaları içinde sıradan camdan, dağ kristalinden ve akik taşlardan yapılmış boncuklar

da vardır. Kehribardan yapılmış insan başlı askılara da rastlanıyor (Aslanov Q, 1955: 64-67; Aslanov Q, 1961: 35;Goşgarlı, 2012: 89).

Erken dönem katakompların mezar sunularında silahlar özel bir konuma sahipler. Tüm silahlar demirden hazırlanmış ve hançer, kılıç, ok ve ok uçlarından oluşmaktalar. H. M. Aslanov'un bilgisine göre, Mingeçevir erken katakomplarında yaprak şekilli uçlarla, geniş ve dar hançerlere, üç başlı silah uçlarına rastlanıyor. Değişik ve çeşitli demir silah türleri Toprakkale'de bulunmuştur. Toprakkale'deki 3 numaralı mezarda kılıçların sırasında demir kollu ahşap kınlar da bulunmuştur. Bu mezarda dört yaprak şekilli mızrak, üç hançer, bronz topuzlar, ok uçları ele geçmiştir. Üç numaralı katakomp mezarda ünlü komutanın gömüldüğü ihtimali bile vardır (Khalilov, 1985: 98;Aslanov Q, 1955: 36-39).

Sonunda belirtmemiz gerekiyor ki, birkaç erken dönem katakomplarında seramik kaplar yanında ahşap ürünlere de rastlanılmıştır. Oysaki diğer çeşit gömü geleneklerimizde buna ender rastlanılmaktadır. Yerel ortama bağlı olarak bu ahşap ürünlerin yalnız belirli parçaları kalmıştır. Fakat birkaç katakompta ahşap ürünler çok iyi şekilde korunmuştur (Nerimanov İ,1962: 223; Eliyev V, 1969: 57).

Ahşap Tekne Mezarlar: Mezar buluntularına gelince belirtmemiz gerekir ki ahşap lahit mezarların ilk araştırmacısı olan S. M. Gazıyev, G. M. Aslanov ve R.M.Vahidov'un bilimsel rapor ve yazılarında konuyla ilgili dolgun bilgi verilmiştir. Altın oymalı ürünler, cam kaplar, badeler, sanatsal açıdan seçilen seramik kaplar ve sıradan seramik ürünler, değişik altın ve gümüş süsler (boncuk, takılar, yüzükler), yüzük mühürler, 1-2.yüzyıllara ait Part ve Roma sikkeleri ahşap tekne mezarlarda en çok görülen nesnelere (Vaidov R, 1952: 96). Hatta kadınlara aitliği kanıtlanan ahşap lahit mezarlarda değişik silah çeşitlerine (kılıçlar, bıçaklar, ok uçları vs.)

rastlanmaktadır. Böylesine mezarların birinde kadın kemiklerinin çevresinde demir bıçaklar, hançer ve kılıç, yanında ise darb izleri tespit edilmiş üç insana ait kemikler de ele geçmiştir. Bilimsel kaynaklarda bu türden mezarlara Amazon Mezarları da denilmektedir (Gedirova N, 2014: 24).

2004 yılında Ağdaş ili Emirrah köyü çevresinde açığa çıkartılan tekne mezardan bulunan altın fincan-kadeh önemli bulgu olarak görülmektedir. Oysa bu türden eşyalar Ön Asya, Mısır ve Ege Denizi havzası medeniyetine özgüdür ve arkeolojik literatürde *kaşığa benzer* süs adlanır. Üzerinde el işi olan üzüm salkımı süsü de adı geçen yerlerde bulunan örneklerle benzerliğe sahiptir. Böylesine örneklerle Alban dönemi gömülerinde rastlanmaktadır. Bu türden fincan geçen yüzyılın 40'lı yıllarında Mingeçevir'de katakompun içine yerleştirilmiş ahşap mezardan da bilinmekte (Goşgarlı, 2012: 71).

Tuğla Örgü Mezarlar: Genel bakılınca tuğla mezarların mezar buluntuları da pek zengin değil. Genelde onlarda birkaç çömlek bulunmuştur. Az olmasına rağmen, çömlerler değişik şekillerdedir. Onlar, büyük, iki kulplu, geniş boğazlı, güzelce cilalanmış küpler, dar boğazlı, üç oluklu, kulpunun gövdesiyle ağzının kenarları birleşen küplerdir. Sık sık iki kulplu kaplara da rastlanılıyor (Goşgarlı, 2012: 62). Araştırmacılara göre bu kaplar tarz olarak İran'da ve Kafkasya'da çok yaygın Ahameniş İmparatorluğu döneminin hayvan şekilli kulplu kaplarının tekrarlamaktadır (Passek T, 1946:127). Genelde tuğla mezarlarda bulunan kocaman kapların üstü küçük fincan tarzında kaplarla kapatılmıştır. Bu bağlamda mezarlarda demlikler de bulunmuştur. Dikkat çekici bulgulardan biri de V. A. Skinder tarafından bulunmuş burma kulplu, üzeri yeşilimtırak kaplamalı Pat tarzlı amforadır (Goşgarlı, 2012: 63). Yalnız bu kap dışında tuğla mezarlarda bulunmuş kapların toprak, küp, taş kutu, ahşap

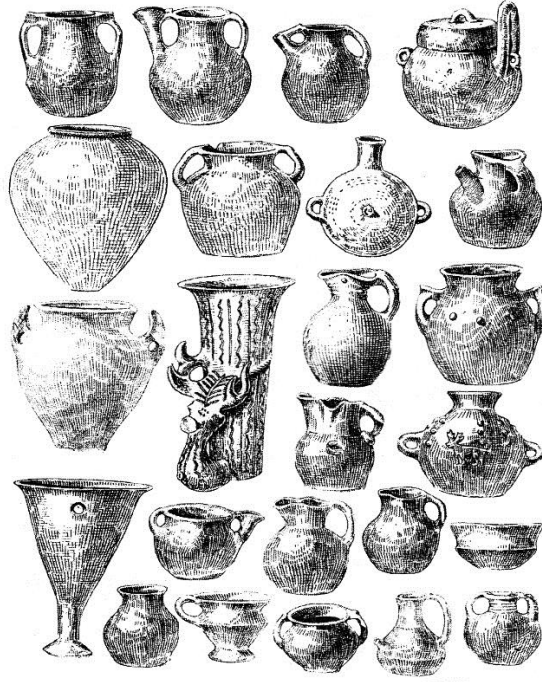
kutu ve katakomp mezarlarda olan seramiklerin benzeri olduğu denilebilir. Tüm bu kaplar el yapımıdır. Fakat oldukça kaliteli. Kaplar genelde açık renkli kilden yapılmıştır. Seramik dışında tunç süs eşyaları/ bileklikler, gerdanlıklar, küpeler de bulunmuştur. Mezarlarda bu medeniyetlerin uğraşı alanlarını belirtecek eşyalar yoktur. Yalnız birkaç mezarda korozyona uğramış, bıçağı andıran demir eşyaların kalıntıları bulunmuştur. Y. Hümel'in açtığı, K. Aliyev'in yayımladığı bilgide mezarlardan birinde kemik kulpu olan bıçağın bulunduğu da belirtilmiştir. Birkaç mezarda demir kılıç dahi tesbit edilmiştir (Aliyev K, 1973: 242).

Tuğla mezarlarda bulunmuş önemli nesnelere biri de onların kesin tarihini belirleme fırsatı veren paralardır. Genel tuğla mezarlarda toplam üç tane para bulunmuştur. Paranın biri G. O. Rozendorf'un kazılarında bilinse bile, uzmanlara ulaşmamıştır ve onun incelenmesi yapılmamıştır (Rozendorf, 1906: 91-97). Y. Hümmel tarafından bulunmuş iki para temizlenmiş ve E.Pahomov tarafından incelenmiştir. Onlar düşük ayarlı gümüşten yapılmış Part hükümdarı 3. Fraat'a (M.Ö.70-57) ve Orod'a (M.Ö. 57-38) aittir ve buradan tuğla mezarların varlığını iki yüzyıl süresinde sürdürdükleri belli oluyor (Gummel, 1940 b: 296). Bu kronolojiyi belirleme herkes tarafından kabul edilir ve kuşku doğurmaz.

Taş Sanduka Mezarla: Bu türden mezarlar Orta Tunc Çağından M. S. 7-8 yüzyıllara kadar Güney Kafkasya'nın belirli bölgelerinde toprak ve tümülüs mezarların yanında devamlı kullanım görmüş mezar türüdür. Sanduka mezarlarda sunulan ölü hediyelerinin esasını diğer türden mezarlarda olduğu gibi seramik ürünler oluşturmaktalar. Sanduka mezarlarda pişmiş toprak kapların yanında demirden yapılmış değişik silah türlerine /kılıç, hançer, ok uçları, bıçaklar vs. rastlanmıştır. Bundan başka, sanduka mezarlarda cam, kumaş ve deri ürünleri, mühür yüzükler,

gümüş sikkeler, demirden ve bronzdan hazırlanmış bileklikler, kolyeler, kemerler, düğmeler, değişik figürler, rengârenk boncuklar, çok sayıda süs eşyalarına tesadüf edilmiştir (Goşgarlı, 2012: 51). Taş Sanduka mezarlardan oluşan Demirçi Nekropolünden çok sayıda mücevher ele geçmiştir (Cebiyev G, 2017)

Antik çağ mezarlarının hemen hemen hepsinde görülen hayvanların kurban edilmesi adetine Sanduka mezarlarda da sık rastlanmaktadır. Pirsaatçay vadisinde yer alan Camcamlı sanduka mezarından çok sayıda hayvan kafa kemikleri bulunmuştur (Ahmedov ve ark, 1988: 48-49)

Resim 9. Alban Mezarlarına Özgü Seramik Kaplar (Goşgarlı, 2012)

Resim 10. Antik Çağ Alban Yerleşke ve Mezarlarından ele geçen önemli bulgular

IV.3 ARKEOLOJİK KAZI IŞIĞINDA ALBAN GÖMÜ ADETLERİ

IV.3.1 KUZEY BÖLGESİ

IV.3.1.1 GEBELE GENEL BİLGİ

Azerbaycan'ın Kuzey bölgesinde, Büyük Kafkasya Dağlarının yamacında yer alan Eski Gebele şehrinin kalıntıları bugünkü il merkezinin 20 kilometre güneybatısında şimdiki Çukur Gebele diye adlandırılan köy civarında bulunmaktadır. Gebele adı “Kabalaka” şeklinde ilk defa yazılı kaynaklarda M. Ö. 1. yüzyılda ünlü Roma bilim adamı Büyük Plini'nin ansiklopedik “Doğal Tarih” eserinde geçer (Pliniy, 1949: 297).

Çok yıllık arkeoloji kazılar sonucu Gebele'nin bir şehir olarak M. Ö. 4. yüzyılda yapılmış olduğu belirlenmiştir. Gebele M.S. 5. yüzyıla kadar Albanya'nın başkenti olmuş, daha sonra, 18. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan ve Doğu tarihinde önemli şehir konumunu korumuştur. 1829 yılında A.Yanovski burada keşif çalışmaları yapmıştır. Çukur Gebele köyü civarında bulunan höyüğün Eski Gebele şehrinin örenyeri olduğu belirlenmiştir. Gebele'de küçük kazı çalışmalarını 1926 yılında D. M. Şerifov, 1944-1945'li yıllardaysa S. M. Gazıyev yürütmüştür. Fakat o zaman bütün kazı işleri keşif özelliği taşımış ve bütün bulgular Orta Çağa tarihlendirilmiştir. Gebele'de planlı şekilde büyük arkeolojik kazılar 1959 yılında başlatılmıştır. Aynı yılda özellikle Gebele Arkeoloji Ekibi kurulmuş ve ekip her yıl düzenli olarak kazı çalışmaları yaparak şehrin bütün dönemlerinin tarihini yansıtan bulgulara ulaşmıştır. (Gazıyev, 1962: 128; Gazıyev, 1965: 145-158). 1959-1970'li yıllarda ekibe S. M. Gazıyev, 1990 yılına kadar da R. M. Vahidov, G.Ehmedov, İ. Babayev başkanlık

yapmıştır. Gebele’de yapılan bütün bu çalışmalar 1990 yılında durdurulmuştur (Gəbələ Arxeoloji Ekspedisiyasının hesabatları, 2005-2010 ; 14-57)

2005 yılından günümüze kadar Azərbaycan Kore Kültür Alışverişi Birliği düzenlemesi ve ekonomik desteği sayesinde Gebele’de kazı çalışmalarını yeniden başlatılmıştır. Önceki yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu antik şehrin M. Ö. 1. yüzyılın sonuna kadar Karaçay’la Koçalan ırmakları arasında bulunduğu belirlenmiştir. Şehir 50 hektardan fazla alanı kapsamaktadır. Burada şehir savunma duvarlarıyla çevrelenmiştir. Antik şehrin ilkin bulunduğu yerde 1967 yılında geniş çaplı kazılar yapılmıştır. Burada şehrin savunma duvarları, kapı yeri incelenmiş, büyük sosyal yapılar, yerleşke kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Kazılar sırasında Gebele’de Antik Döneme ait paralar hem defineler şeklinde hem de dağınık olarak ele geçmiştir. En eski paralar Makedonyalı İskender paralarıdır.

Antik Dönemde Yunan ve Roma’yla ilişkiler Gebele inşaat teknik ve mimarisini de etkilemiştir. Bu etki sonucu Gebele’de M.Ö. 3. yüzyıldan geç olmayarak kiremit, M.S. ilk yıllardaysa pişmiş tuğla kullanılmıştır. Gebele şehri M.S. 1. yüzyılının sonlarında yerini değişerek neredeyse iki kilometre kuzeybatıya, stratejik açıdan uygun olan Karaçay’la Covurlu ırmakları arasındaki yüksek yaylaya taşınmıştır. Önceki yıllarda şehrin Son Antik ve Orta Çağ dönemini kapsayan Selbir (1-11. yüzyıllar) ve Kale (11-17. yüzyıllar) adlı bölgelerde şehrin değişik devletlerine (Sasaniler, Arap Hilafeti, Şirvanşahlar, Safeviler vs.) ait savunma tesisatları ve diğer yapı kalıntıları, sosyal tesisler, evler, üretim atölyeleri, su donanım sistemi tespit edilmiştir. Gebele’nin dönem Azərbaycan’ının önemli idari ve kültür merkezlerinden biri olduğu belirlenmiştir (Gəbələ Arxeoloji Ekspedisiyasının Hesabatları, 2005-2010; 14-57)

Resim 11. Gebele Antik Kenti Ören Yeri (GAEH,2010)

IV.3.1.1.1 Gebele’de Defin Adetleri: Değişik yıllarda yapılmış arkeolojik kazılar sırasında antik şehrin kalıntıları altından ve şehir çevresinden Antik Döneme ve İlk Orta Çağa ait çok sayıda mezar açılarak incelenmiştir. Bunların içinde 5-10. yüzyıllara ait Hristiyan ve Müslüman mezarları çoğunluktadır. Mezarların şehir yapılarının altlarından çıkması ilginçtir. Çünkü Antik ve Orta Çağda Azerbaycan’ın hiçbir yerinde yerleşim alanı içinde (İntramural) defnetme geleneğine rastlanmamıştır.

Antik şehrin *Selbir* diye anılan kısmında yapılmış kazı çalışmaları sırasında toprak ve tekne mezarlara rastlanmıştır. Bulgulara bakılırsa bu mezarlar M. Ö .1. ve M.S. 1-4. yüzyıllara aittir. Tekne mezarlar şekil ve bulgu açısından İsmaili ilinde tespit edilmiş tekne mezarların aynısıdır. Toprak mezar bulguları Yaloylutepe türünden çömlek kaplardan oluşmaktadır. Her iki türden mezarlarda gömütler hocker ve elleri yüzlerine doğru çaprazlaştırılmış şekildedir. M. S. 3. yüzyıldan başlayarak

Gebele’de katakomplarda defin geleneği yaygınlaşmaya başlar ve 10. yüzyıla kadar sürer. Gebele katakomp mezarları Mingeçevir katakomplarından daha mükemmel olsa bile mezar bulguları azdır. Katakompalarda gömülenlerin kafataslarında *deformasyon* geleneği gözlemlenmiştir. Bazı arkeologlar bu mezarların sonradan yerleşen kuzey halklarına ait olduğunu ileri sürmektedir (Gaziyev, 1962: 128 ;Gaziyev, 1965: 145-158).

Gebele’de Hristiyanların gömüldüğü katakomplar da tespit edilmiştir. Aynı durum Mingeçevir’de de gözlenmektedir. Gebele’de elleri yüzüne doğru çaprazlaştırılmış, sağ dönük, yüzü güneye (Kible’ye) yatırılmış gömütlere de rastlanıldığı belirtilmelidir. Arkeolog R. Gaziyev, bu türden mezarları Son Antik ve Erken Orta Çağa tarihlendirmiştir. Defin edilenler ise Hristiyanlığı kabul etmiş insanlar olsalar bile putperestlik geleneğinden kurtulamamışlardır. Şehir çevresinde de Antik Dönem mezarlarına rastlanılmıştır ki Soltan Noha nekropolü özgünlüğü açısından farklıdır. (Gaziyev, 1965: 145-158; Kaziyev,1964: 47;Goşgarlı, 2012 ;76-82).

IV.3.1.1.2 Soltan Noha Mezarları: 2013-2014 yıllarında Prof. Dr. İlyas Babayev’in başkanlığıyla Gebele şehri Selbir yerleşkesinin 5. kazı alanında ve Soltan Noha köyünde Uzuntala adlı kısmında Antik Dönem mezarlarının incelenmesi için arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Selbir yerleşkesinin güneybatısında bulunan 5. kazı alanında 8-12. yüzyıllara ait kültür katının kalıntısı belirlenmiş, sekiz köşeli havuz, yapı kalıntıları, su donatım sistemi, katakomp ve toprak mezarlar, bu kapsamda çok sayıda seramik, cam, taş, kemik, metal eşya bulunmuştur (Eminli ve ark, 2015: 250).

Soltan Noha köyünün Uzuntala olarak anılan kısmında Antik dönem mezarlarının incelenmesi sonucu yedi mezar tespit edilmiştir. Bunlardan üç mezarda ikili defin kayıtlara geçmiştir. SN1 no'lu mezarda ikincil gömü uygulanmıştır. Küçük hacimli küp içinde iki yetişkin insana ait iskelet kalıntıları tesbit edilmiştir. Belli ki ölmüş insanların cesetleri çürüdüktan sonra onların iskeletleri gömülmüştür. Mezarların baş ve ayakuçlarına mezar hediyesi olarak seramik kaplar bırakılmıştır.

Resim 12. Soltan Noha, SN1 No.lu Mezar (Eminli C ve ark, 2015)

Diğer mezarlar ise sıradan toprak mezarlardır. Ölenler yarı hoker tarzda defnedilmişler. Mezarlarda zengin seramik örnekleri ve süs eşyaları görülmektedir. Bütün mezarlarda (SN2 no'lu mezar dışında) açık ve siyah renkli seramik örneklerine karışık şekilde rastlanılsa da siyah renkli kaplar çoğunluktadır. Bütün mezarlarda hayvan kemiklerine hem mezarların içinde hem de kapların altında rastlanmaktadır.

Dört mezarda dibi delinmiş ve ağzı aşağıya doğru konmuş siyah renkli kap vardır. Bunun belli defin geleneği ve inancına bağlı olması kuşkusuzdur. Görüldüğü kadarıyla dibi delinmiş kapların hepsi siyah renktedir. Dibi delinmiş ve ağzı aşağı konmuş kaplarda özel bir şekil, ölçü yoktur ve mezara yerleştirilmesi sabit değildir.

Belirtilen mezarların ve oradan ele geçen malzemelerin karşılaştırmalı incelenmesi sonucu onları M.S. 2-3. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Eminli ve ark, 2015: 253-255).

IV.3.1.2 YALOYLUTEPE

1926 yılında Azerbaycan`ın kuzey bölgesinde, Oğuz ilinde yer alan Yaloylutepe antik yerleşkesinde M. D. Şerifov tarafından arkeolojik kazılar yapılmıştır. Azerbaycan`da ilk defa olarak hocker tarzında gömü tipi uygulanmış basit toprak mezarlar açığa çıkartılmıştır (Şarifov, 1927: 3-15).

1950 yıllarında O. Ş. İsmizade kuzey bölgesinde kazıları devam ettirmiş ve farklı türden mezarlar incelemiştir. İsmizade, kazılar sırasında Yaloylutepe`de daha on toprak mezar incelemiştir. 1.5- 2.8 m derinliklerde bulunan Yaloylutepe mezarlarında bireyler hocker pozisyonunda sol ve ya sağa dönük şekilde konularak gömülmüştür. O. Ş. İsmizade Yaloylutepe mezarlığında on mezarda yaptığı araştırma sonucu batı ve doğu tarafa eğilme kadın definleri için, kuzeybatı ve güneydoğu tarafa eğilim erkek mezarları için özgü olduğu kanısında varmıştır. Ş. M. İsmizade bir tek Yaloylutepe seramik ürünleri arasında 15 tür seramik kaplar olduğunu belirtmiştir. Birçok kapların içinde hayvan kemiklerine rastlanılmaktadır. Genelde seramik ürünlerin büyük bir kısmı cesetin baş tarafa yerleştirilirdi. Yaloylutepe höyüğünde seramik kaplar ustalıkla gömütün çevresine yerleştirilmiştir (İsmizade, 1956: 17-45). Mezar sunuları içerisinde gri ve sarımtırak su kapları, siyah vazolar ve yonca ağızlı kaplar daha çok görülmektedir. Seramik kapların yanında mezarlardan demirden yapılmış silahlar, iş aletleri ve süs eşyaları da tesbit edilmiştir (Osmanov, 2001: 45-46)

Resim 13. Yaloylutepe Tarz Seramik Kaplar (Goşgarlı, 2012)

Geçen yüzyılın ortalarında O. Ş. İsmizade'nin Yaloylutepe bulguları konusunda yayınları ortaya çıktıktan sonra arkeolojik bilim camiasına *Yaloytepe Türünden Seramikler*, daha sonraysa *Yaloytepe Medeniyeti* terimi girmiş oldu. Bu türden defin geleneğinin Büyük Kafkasya Dağlarının güney dağ yamaçlarından başlayarak Talış Dağları ve Lenkeran Ovasına, Abşeron ve Hazar Denizi kıyılarından Küçük Kafkasya yamaçlarına kadar yayıldığı belirlenmiştir (Goşgarlı, 2012: 16). Yaloylutepe mezarları M.Ö.3- 1 yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

IV.3.1.3 HINISLI

Albanya'nın tarihi ve medeniyetinin öğrenilmesinde önemli höyüklerden biri de Şamahı ilinde bulunan Hınıslı eski yerleşim yeri ve nekropolüdür. Bu abide

arkeologlarca 1930'lu yıllardan bilirse de, burada önemli kazı çalışmaları 1958 yılından başlamıştır (Halilov, 1963). Aynı yılda alandan 72 tane gümüş sikkeden oluşan define bulunmuştur. Bulunan gümüş sikkeler M.Ö. 4.yüzyıla M.Ö. 1.yüzyıl arasında Albanya'da darp edilmiş paralardır (Paxomov, 1962:106-113).

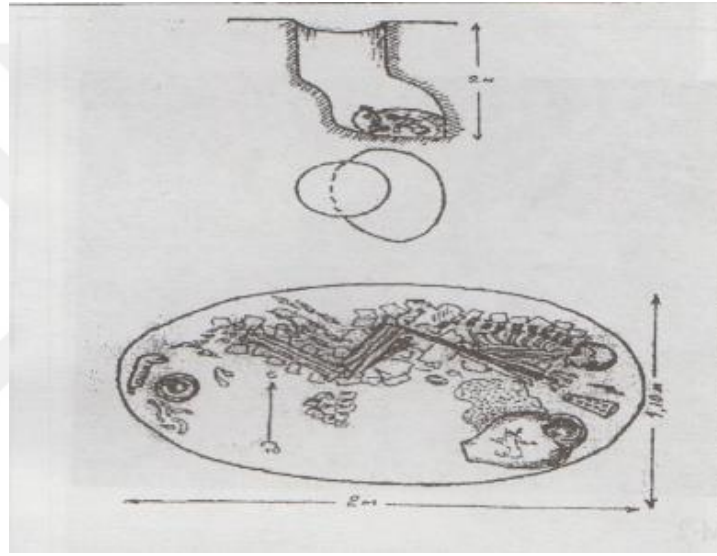

Resim 14. Hınıslı'da bulunmuş define (Az.Wikipedia.org)

Kazı alanında M.Ö. 4.yüzyıldan M.S. 3.yüzyıla kadar süren dört yerleşke katı, aynı zamanda M.Ö 4. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar kullanılmış mezarlık tespit edilmiştir. Hınıslı yerleşkesine ait mezarlık alanında 4 farklı mezar türü belirlenmiştir (Halilov C, 1965: 79).

Hınıslı nekropolünde yaygın kullanılmış mezar türlerinden biri de Antik çağda Albanya'nın başka bölgelerinde görülmeyen *kuyu* mezarlardır. Bu türden mezarlar şimdiye kadar sadece Şamahı'da gün ışığına çıkartılmıştır. Bu mezarlar 1958 yılında kazılar sırasında 2 metre civarında kültür katının alt kısmında bulunmuştur. Bu mezarlar ağızdan dar, dibe doğru gidince genişleyen, 1,3 – 1,8 m derinlikte, ağız çevresiyse 1,6 – 2,2 m olan kuyulardan oluşmaktadır. Bu türden mezarlarda birer kişi gömülmüştür. Ölüler genel olarak kuzeye veya kuzeydoğu yönüne doğrultusunda olmakla hocker pozisyonunda, sol tarafı üste mezara konulurdu. Çoğu zaman gömütün

altında çömlek kap parçaları dizilmiştir. Bu da onları toprak katından ayırmaktadır. Bu türden mezarlarda gömütün baş tarafına küp veya başka büyük tutumlu seramik kap konulmuştur. Bu kapların içinde şarap olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda mezarlarda değişik türden seramik kaplar, süs eşyaları, silah-cephane vs. bulunmuştur. Mezar bulguları arasında seramik kaplar şekil açısından Yaloylutepe medeniyetine ait abidelerdeki çömlek kaplara benzerdir ve onlarla aynı döneme aittirler. Kuyu mezarlar M.Ö. 2 ile M.S. 2 yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Halilov C, 1965: 81).

Plan 1. 1 No.lu Kuyu Mezar

Hınıslı halkı ölülerini gömmek için toprak ve küp mezarlar da kullanmışlar. Hınıslı nekropolü Azerbaycan'da birkaç mezar türünün bir arada bulunduğu az sayıda abidelerden biridir. Bu da aynı bölgede yaşayan insanların farklı inançlara sahip olmasının göstergesidir. Küp ve toprak mezarlar kazı alanının değişik derinliklerinde bulunmuştur. Küp mezarlar M.Ö. 2. yüzyıldan, toprak mezarlarsa aşağı yukarı M.Ö .1.yüzyıldan görülmektedir. Ve bundan sonra her iki mezar türü paralel şekilde M.S. 4.yüzyıla kadar süregelmektedir.

Her iki türden mezarda türünde hoker, sağ ve sol yanında yatırılmış definler görülmektedir. Mezarlarda genel olarak tekli definler gerçekleştirilmiştir. Küp mezarlarda mezar hediyeleri hem küpün içinde süs eşyaları ve ufak tefek kaplar, dışında ise kocaman kaplar konulurdu. Erişkin insanlar kocaman küplerde ve küçük çocuklarsa küçük çömlek kaplarda defin edilmiştir. Toprak mezarlara da farklı derinliklerde rastlanılmaktadır. Bu türden mezarlarda sunular bireyin çevresine dizilirdi. Hınıslı nekropolünden çok farklı çeşitten olan ölü hediyeleri, çok nefis seramik kaplar yanında, altın ve gümüşten yapılmış süs eşyalarına, cam kâselere, mineli yaka sancaklarına vs. rastlanılmıştır. Hınıslı halkı birkaç defa yer değiştirdiğinden medeni katmanlar epey karışmıştır. Önce nekropol olarak kullanılan alanda daha sonra evler yapılmış ve daha sonra yeniden mezarlık olarak kullanılmıştır. Bu yüzden ki mezar bulgularıyla yerleşke malzemeleri çok yerde karışmış durumdadır (Halilov C,1965: 84)

M.S. 3. yüzyıldan başlayarak Hınıslı halkının defin geleneklerinde değişiklikler görülmeye başlar.

IV.3.1. 4 DEMİRÇİ NEKROPOLÜ

Taş Sanduka mezarlardan oluşan Demirçi nekropolü Şamahı şehrinin 35 kilometre kuzeybatısında, deniz düzeyinden nerdeyse 1800 metre yüksekte, Demirçi köyüne ait yaylada tespit edilmiştir. Üç hektar civarında alanı kaplayan bu höyük 2015 yılı ortalarında Şamahı – Demirci – Lahıç yol çalışmaları sırasında bir rastlantı sonucu ortaya çıkmıştır. O zaman Şamahı il yönetiminin başvurusuna dayanarak Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü çalışanları höyüğü

incelemiş ve oradan insan iskeleti parçaları ve bir tane metal yüzük bulmuşlar. Bunun peşindense bazı acemi insanlarca arama çalışmaları adıyla iş makineleri kullanılarak alana ciddi hasar verilmiştir. Sonunda 2017 yılı mart ayı başlarından başlayarak SOCAR ve Şamahı İl Yönetiminin desteği, MİRAS- Kültürel Mirasın Öğrenilmesine Yardım Sosyal Birliğin düzenlemesiyle Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü Demirci arkeoloji ekibi bir ay süresinde kazı çalışması yapmıştır (Ceviyev G, 2017). Kazıya ekip üyesi olarak benim de katılmış olmam nekropol hakkında daha verimli bilgi edinmemi sağlamıştır.

Şamahı – Demirci – Lahıç yolunun sol tarafında uzunluğu 30 metre, genişliği 20 metre olan, toplam 600 metrekare alan seçilmiştir. İlk olarak incelenecek alan kuzeydoğu ve doğu batı yönünde olan 2 metrelik deneme kazıları ve sondaj yapılmıştır. Bilgi için incelenen alanın uzun yıllar yerel halk tarafından tahıl veya patates ekmek için kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Bu yüzden de alan her defasında iş makineleriyle toprağı sürerken taş sanduka mezarların üzerine koyulmuş kocaman taş plakaların çoğu ya kırılmış ya da yerinden oynatılmıştır. Sonuçta mezar malzemeleri de epey hasar görmüştür.

İncelenen alanda sanduka mezarların ilkin belirtilerine kazı yer yüzeyinden 50 santim derinliğe ulaştığında rastlanılmıştır. Onların genel sayısı 28'dir. Mezarlardan 20 si üstü açılarak incelenmiştir. Araştırılan mezarların hepsinin baş ve ayak uçları kocaman taş levhalarla - *plakalarla* kapatılmış, yan duvarları çakıl veya kireçtaşıyla örülmüştür. Üstleriye taş plakalarla kapatılmıştır. Mezarların üzerini kapatmak için kullanılmış plakaların çoğunun uzunluğu 2 metre, genişliğiyse 1,5 metre, kalınlığı 10-40 santim, ağırlığıysa 500-600 kilodan fazladır.

Ekip tarafından incelenen mezarların hepsinin içinde tekli gömü ve yeterince kadar zengin mezar hediyeleri tespit edilmiştir. Bireyler hocker veya yarı hoker şekilde olmakla sol veya sağ tarafına yatırılmışlar. Daha net söylemek gerekirse, erkekler başı kuzeydoğu yönüne olmakla sol yanı üste, kadınlarsa başı güneybatı yönüne sağ tarafına defnedilmişler.

Belirtildiği gibi, tespit edilen mezarlarda Alban dönemine ait yeterince kadar zengin ve değişik mezar buluntularına rastlanılmıştır. Buluntular içinde seramik ürünler sayıca daha çoktur. Onlar genellikle yonca ağızlı veya lüleli şekilde olan bir kulplu su kaplarından oluşmaktalar. Bütün kapların kulpları gövdeyle ağız kısmının kenarıyla birleşmektedir. Su kaplarının çoğunun kulplarında parmak batıkları, kesme veya çizme süsler vardır. Tek veya çok kulplu örneklere de sık rastlamaktayız. Bu örneklerin bir kısmı uzun süre ateş üzerinde ısıtıldığı için duvarlar yanarak kararmıştır.

Mezarlarda görülen toprak kaplar çömlekçi çarkı kullanılmadan, elle hazırlanmıştır. Bu nedenle de onların yüzeyinde pürüz ve şeklinde asimetriklik net görünmektedir. Dikkat çeken özelliklerden biri de kapların malzemesinde kum katkılı gözenekli kil kullanılmıştır. Demirci mezarlığında bulunan seramik kapların bir kısmının bilimsel kaynaklarda Şirvan tarzı kaplar adıyla bilinen yay şekilli asma kulpu olan örneklerden oluştuğunu da hatırlatmamız gerekir.

Seramik ürünleri yanında mezar hediyeleri içinde demirden hazırlanmış bıçak, kılıç ve hançerler, cam, kumaş ve deri ürünleri, gümüş sikkeler, mühür yüzükler, bileklikler, kolyeler, kemerler, düğmeler, değişik figürler, rengârenk boncuklar, çok sayıda süs eşyaları da vardır.

İncelenmiş D10 ve D11 No'lu mezarlarda bireylerin başı gümüş tabak üzerine konulmuştur. Gümüş tabakların Roma'da üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Erişkin bir erkeye ait D10 No'lu mezardan kumaş kalıntılarının tespit edilmiştir. Bu Azerbaycan'da arkeoloji kazılar sırasında bulunmuş en eski kumaş örneklerinden biridir. Bu gömütün yanında uzunluğu 65 santimi bulan demir kılıç ve çoklu sayıda demirden hazırlanmış asgari malzemeler de bulunmuştur. Mezarın saygın bir kişiye ait olduğu ihtimal edilmektedir.

Resim 15. Erişkin bireye ait D10 No. lu Taş Sanduka Mezar

D11 No'lu mezarda da, aynen D10 No'lu mezarda olduğu gibi gömütün başının altına gümüş tabak konması çok ilginçtir. O kişinin de toplumda sayılır seçilir birisi olduğu bellidir.

Mezar hediyelerinin zengin olması nedeniyle ilgi çeken zengin mezarlardan biri de D18 No'lu mezardır. 11No'lu mezarın hemen yanında bulunan bu mezarda ileri erişkin yaşlarında kadın defnedilmiştir. Kadın iskeletinin kafatasının arka kısmında deri kalıntıları yanında çok sayıda ve değişik mücevher de bırakılmıştır.

Üstünde insan resmi olan 11 tane Mısır pastasından yapılmış kolye, üzerinde mihrap karşısında iki kâhin resmi olan cam yüzük taşı, pasta, akik, sedef, kehribar, cam, tunç, taş ve diğer minerallerden hazırlanmış 1250 tane değişik ölçülü ve şekilli mücevher bulunduğu bu mezarda toplumda saygı gören kişilerden birisinin defnedildiği kuşkusuzdur.

Resim 16. D18 No. lu mezardan ele geçen kadın bireye ait kafatası

Höyükte bulunmuş altın ürünleri korumak amacıyla Milli Azerbaycan Tarihi Müzesine, kumaşlara araştırılmak ve korunmak için Azerbaycan Halı Müzesine devredilmiştir. Diğer metal ürünler ve süs eşyaları laboratuvar ortamda temizlenerek incelenmesi amacıyla Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi`ne verilmiştir.

.Antropolojik açıdan incelenmesi için Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün laboratuvarına götürülen iskelet kalıntıları tarafımdan temizlenmiş, daha sonra ise cinsiyet tayini ve yaş tahmini yapılmış, boy uzunlukları hesaplanmıştır. Bireylerde cinsiyet belirlenirken kemiklerin genel morfolojik yapılarına bakılmış, yaşlandırmada ise, bebek ve çocuklarda dişlerin sürme zamanına göre geliştirilen dental yaşlandırma

metodu, genç erişkinlerde epifizlerin kaynaşma yaşları, erişkin bireylerde symphysial yaşlandırma dikkate alınmıştır (WEA, 1980: Ubelaker, 1978: Brotwell, 1981 : Acsadi ve Nemeskeri, 1970) . Erişkin bireylerde boy uzunluğunun hesaplanmasında M. Sağır`ın boy regrasyon formülü kullanılmıştır (M. Sağır, 2000).

Araştırma sonucu incelenen mezarlardan ele geçen iskeletler ; üç kadın (% 21. 05) , dokuz erkek (% 49. 36), altı çocuk (% 31.57) ve bir bireyin cinsiyeti belirlenmemek üzere toplam 19 birey bulunduğu tesbit edilmiştir. Erişkin bireylerin çoğunlukla orta erişkin yaş aralığında yoğunlaştığı (% 76.92) görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1.Mezarlardan ele geçen erişkin bireylerde cinsiyet ve yaş dağılımı

Sanduka Mezar	Genç Erişkin (18-25)		Orta Erişkin (25-45)		İleri Erişkin (45+)		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kadın	0	0	2	18.18	1	100	3	23.07
Erkek	1	100	8	72.72	0	0	9	69.23
Bilinmir	0	0	1	9.09	0	0	1	7.69
Toplam	1	7.69	11	84.61	1	7.69	13	100

N : Birey sayısı

Erkek bireylerde boy ortalaması 172. 05 kadınlarda ise 161. 03 olarak belirlenmiştir. Mezardan ele geçen altı (% 31.57) çocuğun beş ile on yaş aralığında olduğu saptanmıştır.

Demirci nekropolünde arkeoloji araştırmalar yanında, kazı ekibi tarafından Demirci köyünün günlük yaşam ve kültürünün tarihi etnografya açıdan araştırılması için bir ay içinde çöl malzemeleri toplanmıştır. Şimdi bu malzemelerin bilimsel açıdan incelenmesi ve genellemenin yapılması alanında çalışmalar sürdürölmektedir. Kazı ekibi başkanı Prof. Dr. Gafar Cebiyev Nekropol`de sistemli şekilde kazı çalışmalarının sürdürölemesi gerekliliği kanısındadır (Cebiyev G,2017). Bakü, Şabran ve Şamahı şehirlerini Lahıç`la birleştiren eski kervan yolunun üzerinde olması ve bu yolun yeniden kullanılması sonucu bölgenin aktif turizm bölgesine dönüşmesi perspektifini, bu bağlamda bölge coğrafisinin rölyef ve iklimini göz önünde bulundurmakla Demirci mezarlığının korunması daha uygun olurdu.

Mezar hediyelerine, özellikle de 18No`lu mezardan bulunmuş gümüş sikke örneklerine göre Demirci mezarlığı ortalama M.S. 2. yüzyıl ve 3.yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir.

IV.3.1.5 NERGİZAVA NEKROPOLÜ

Azerbaycan`ın zengin antik ve ilk orta çağ anıtlarından biri de Ağsu ili Gegeli köyü civarında bulunan Nergizava höyüğüdür. Nergizava mezarlığı köyün kuzeydoğusunda, *Tehmezli Mahallesi* adlandırılan bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölge bir zamanlar büyük kervan – ticaret yolu üstünde bulunduğundan, güneyden Şamahı`ya giden kervanlar buradan /köyün kuzeyinden geçiyordu. Yerel halk şimdi de burasına *Nergizağa Yolu* diyor. Daha geçen yüzyılın 80-90`lı yıllarında yerli halk tarlada tarım işleri yaparken değişik çömlek kaplara, tunç, gümüş ve altın eşyalara,

silahlara, insan ve hayvan kemiklerine rastlamışlardı (Guliyev A, 2009 :193). Burada bulunmuş 100'ü aşkın değerli eşya yerli halk tarafından Milli Tarih Müzesine ve Ağsu ili Yerel Tarih Müzesine devredilmiştir. 2009-2010'lu yıllarda Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü Şamahı-Hınıslı Ekibi arkeolog A.Guliyev'in başkanlığıyla Nergizava höyüğünde 225 m² (15x15) alanda yapılan araştırma çalışmaları sırasında 99 toprak mezar tespit edilmiştir. Mezarlar 0,6-2,5 m aralıklı derinlikte ortaya çıkmıştır. Gömütlerin çoğu güneybatı ve kuzeydoğu yönüne, genelde sağ kolu üzerine bükük hocker tarzında defin edilmişler. Yalnız bir tek mezarda sırtı üstüne, kolları göğsüne koyulmuş define rastlanılmıştır. 94 mezarda tekli, 5 mezarda ikili gömü belirlenmiştir (Guliyev A, 2009:193; Guliyev A, 2010 :216-220)

Resim 17. 50 No lu mezar hediyesi. Tunç atlı fiqurü (Guliyev, 2010)

Tüm gömütlerin yanında (çocuk mezarları dışında) Nergizava antik yerleşkesine özgü olan dört kulplu seramik kaplar konulmuştur. Bazı mezarlarda mezar hediyeleri yalnız bu dört kulplulardan oluşmaktaydı. Erkek gömütlerin yanında

demir mızrak uçları, bıçaklar, kadın gömütlerinin yanında çeşitli boncuklar, demir iğneler konulmuştu. Çocuk mezarlarında ise daha çok minyatür kaplar vardı. Bazı gömütlerin baş tarafına kocaman taşlar konmuştur. İki gömütün elinde, avcunun içinde, Makedonyalı İskender'in gümüş drahmanlarının yerel benzetmeleri vardı. Bu sikkeler Hınıslı ve Gebele definesinde bulunmuş drahmaların benzerleridir (Guliyev A, 2010: 220-222).

Mezarlardan çıkmış mezar hediyeleri Nergizava sakinlerinin yüksek kültürel gelişiminin habercisidir. Burada bulunmuş nefis seramik ürünler, üretim ve tasarım tekniği açısından çevre bölgelerde üretilmiş seramik ürünlerine göre çok gelişmiştir. Nergizava nekropolünün yerleşkesi köyün kuzeyinde, Yasamal deresinin batısında, Tehmezli mahallesinin kuzeyinde bulunmaktadır.

Nergizava mezarlığında bulunmuş kaplar, silah ve iş aletleri, süs eşyaları, nümismatik malzemeler ve defin ritüellerine dayanarak MÖ 3 – 2.yüzyıllara ait olduğu kanıtlanmıştır.

IV.3.1.6 ÇERMEDİL NEKROPOLÜ

Mezarlık, İsmaili ili Çermedil köyünden 500 metre güneyde, Girdiman Nehrinin sol sahilinde, küçük tepelerin üzerindeki ovadadır. Arkeoloji açıdan on hektardan fazla alanı kaplamakla, 40°33'15.60" – kuzey, 48°11'20.20" – doğu, 40°33'09.58" – kuzey, 48°10'55.92" – kuzey, koordinatlarında bulunuyor.

İsmaili ili, Çermedil köyünde yapılan yüzey araştırması sırasında antik çağa özgü seramik parçaları bulunmuştur. Alanda yapılan incelenme zamanı bir rastlantı

sonucu bulunan örneklerin Antik ve Erken Orta Çağa ait olduğu belirlenmiştir. Yapılan deneme kazı çalışmaları sonucu burada Son Antik ve İlk Orta Çağa ait tümülüs, küp ve toprak mezarlardan oluşan büyük bir alanı kapsayan mezarlığın olduğu belirlenmiştir. Mezarlıkta yapılan kazı çalışmaları sonucu alanda bir tümülüs, sekiz küp mezar, yirmi beş toprak mezar bulunarak incelenmiştir. Tabii ki araştırılan mezarlar höyüğün çok az bir kısmını kapsamaktadır. Tahminen 500 yıllık bir dönem içinde mezarlık olarak kullanılan bu büyük alanda yüzlerce mezar olduğunu düşünüyor ve onların araştırılması için de epey bir zaman gerekmektedir. Mezarlardan ele geçen iskelet kalıntıları iyi korunmamıştır ve antropolojik incelenmeye alınmadan yeniden gömülmüştür (Celilov ve ark, 2013: 2).

IV.3.1.6.1 Küp Mezarlar: Mezarlıkta yapılan arkeoloji kazılar sırasında 8 tane küp mezar açığa çıkartılmıştır. Küp mezarların birinde çocuk, birinde kadın, altısında ise erkekler gömülmüştür. Görüldüğü gibi, küp mezarların çoğunda erkek bireyler defnedilmiştir. Bunun yanında erkeklere ait mezarlar zenginliğiyle dikkat çekiyor. Çermedil mezarlığında bulunan küp mezarlarda genelde erişkin insanlar gömülmüşler. Bu küp mezarların hepsi kırmızı renktedir ve onların bazılarında dibe yakın yerde küçük delik açılmıştır. Bu da ölümün ruhunun küpü kolayca terk edebilmesi için yapılmış olabilir.

Mezar küplerinin çevresinde sahibinin saygınlık derecesine göre kap kakak, demir ve diğer metallere yapılmış nesnelere konulurdu. Kadına ait olduğu düşünülen mezarlarda daha sık tunç ve değişik taşlardan yapılmış süs eşyaları bulunmuştu. ÇKM-6 numaralı küp mezarda gömütün baş kısmına yakın bir çift altın küpe bulunmuştur. Bunun dışında hiçbir küp mezarda altın eşyalara rastlanılmamıştır. Erkeklerde ise daha

çok silah ve cephaneye rastlanılmaktadır. ÇKM-4 numaralı küp mezar zenginliği ile seçilmektedir.

Resim 18. Çermedil Nekropolü Mezar Bulguları (Celilov ve ark, 2013)

Küp mezarın uzunluğu 1 metre 80 santim, eksenini 1 metre 20 santimdir. Mezarda sol yanı üstte yarı hocker pozisyonunda gömülmüş yetişkin insana ait gömüt bulunmuştur. Çürüme hızla gittiğinden bireyin kafatası ve diğer kemikler parçalanmış haldeydi. Gömütün bükülü halde uzunluğu 1 metre 40 santimdir. Alt çenenin yanından

Sasani hükümdarı 2.Erdevan'a (10-38'li yıllar) ait gümüş sikke ele geçmiştir. Muhtemelen, gümüş sikke ölünün ağzının içine konularak gömülmüştür. Küp mezarın yanında bir tane kocaman, testi tarzında, bir taneyse vazo tarzında çömlek bulunmuştur. Mezarın içinde bir tane süt kabına benzeyen bardak, bir tane kâse şekilli çömlek kap, bir demir kılıç, bir demir hançer, taşlı tunç yüzük bulunmuştur. Mezarın önemli farkı içindeki eşyalarla beraber gömütün 5-6 santim kil tabakayla sıvanmasıdır. Bu nedenle de kil örtü altında çürüme sonrası boş kalmış gömütün ve bulguların içine toprak dolmamıştır. Diğer küp mezarlarda olduğu gibi bu mezarda da, küpün belirli kısımlarında bitüm (kır) kalıntıları bulunmuştur. Bitümü genelde küpün belirli kısımlarını birleştirmek için kullanmışlar. Bulunmuş mezar armağanlarına göre gömülmüş kişinin saygın taife bireyi veya savaşçı olduğunu ihtimal edilebilini (Celilov ve ark, 2013: 4).

Resim 19. Çermedil nekropolü, ÇKM-4 No lu küp mezar (Celilov ve ark, 2013)

Azerbaycan'da bulunan küp mezarların çoğu kuzeydoğu, güneybatı doğrultusunda olsa da Çermedil mezarlığındaki küp mezarlarda kesin yön yoktur.

Nitekim 1, 2 ve 6 numaralı küplerin yönü küpün ağız kısmı kuzeye olmakla kuzey – güney, 4 ve 7 numaralı küplerin yönü küpün ağız kısmı doğuya olmakla batı – doğu, 3 ve 5 numaralı mezarların yönü ise kuzeydoğu, güneybatı yönündedir. 8 numaralı küp tahrip olduğu için yönü belirlenememiştir.

Mezar küplerin boyu ortalama 1,3 – 1,6 m, gövde çapı 70 – 90 santimdir. Küp mezarlarda ölüler *hocker*, elleri yüzüne doğru sol veya sağ yanı üste, başları ise genelde küpün ağız tarafına konulmakla gömülmüştür.

Sasani devletinin Albanya’da yerel inançları izlemesi ve Zerdüştlüğü yayması yerli halkın gömü geleneklerini etkilemiştir. Buna rağmen Alban gömü geleneklerinde Helenistik uygarlığın izleri de açıkça görülmektedir. Yani hem küp, hem de toprak mezarlarda gömülmüş erkek gömütlerinin yanında onların savaş gereçleri yanında, Helenistik geleneğine uygun olarak, ağzında ve avcunun içinde Haran sikkeleri bulunmuştur. 2 numaralı küp mezardaysa sikke gömütün ayağının altına konulmuştur. Bu türden gömü geleneğine Çermedil mezarlığından 15 kilometre doğuda bulunan Nergizava mezarlığında da rastlanıyor (Quliyev A ,2009 : 194). ÇKM-2 ve ÇKM-4 no.lu mezarlardan bulunmuş gümüş sikkelere ve diğer arkeoloji malzemelere göre Çermedil nekropolündeki küp mezarlarını M.S. 1-4.yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

IV.3.1.6.2 Toprak Mezarlar: Çermedil mezarlığında yapılan arkeoloji kazılar sırasında 25 toprak mezar gün ışığına çıkartılmıştır. Toprak mezarların çukurlarının bir kısmının üzeri taş kaplamalı, bir kısmıysa toprak kaplamalıydı. Taş odaların üzerinde yüksekliği 60 – 90 santim, ekseniyse 1 – 1,5 metre arasında çakıl taşları dizilmiştir. Mezar odaları genellikle 1,5 – 2 metre derinlikte bulunur. Alanda toprak

çalışmaları yapıldığı sırada üst kısımdan bir metre kadar kalınlığında toprak katı alınmıştır. Bu düzeyden sonra mezarlar genelde 0,5 – 1 metre derinlikte ortaya çıkmıştır. Yerin üst katının rölyefi çöktüğü için mezarların bulunma derinliği tahmini belirlenmiştir.

Nekropolde toprak mezarlarda yapılan araştırmalar bu mezarlarda genelde kadınların gömüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Çoğu küp mezarlardaysa tam tersini, genelde erkeklerin gömüldüğünü belirlenmiştir

Küp mezarlarda olduğu gibi toprak mezarların çevresinde de ateş izleri tesbit edilmiştir. Bu durumla Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde bulunmuş mezarlarda da rastlanmıştır. Ölüyü gömmeden önce veya sonra ateş yakarak ritüeller gerçekleştirilmiştir.

Dikkat çeken diğer özelliklerden biri de mezarlığın batı kısmında açığa çıkartılmış mezarların çoğunlukla 0-13 yaşlarında çocuklara ait olmasıdır. Mezarlığın doğu kısmında bulunan mezarlarda ise tam tersi yaşlı insanlar defnedilmiştir. Bu da Çermedil halkının erişkin insanlarla çocukların gömüldüğü alanı birbirinden ayırdıklarının belirtisidir (Celilov ve ark, 201: 19).

İlginç durum yaşlı insana ait gömütlerden birinin kafatasının olmamasıdır. İki mezar dışında diğer gömütler Hocker ve yarı Hocker pozisyonundadır. Çoğu mezarlarda iskelet kalıntıları iyi korunmadığı için bireylerin yatış pozisyonunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Bireylerin dorsal pozisyonunda gömüldüğü ÇTM-14 ve ÇTM-15 nolu mezarların Hıristiyan inancına sahip olan şahıslara ait olması düşünülmektedir. Anatomik şekli pozulmuş ve tahrip olmuş diğer mezarların da Hıristiyanlara özgü olma ihtimali olasıdır. Mezar sunularının azlığı da bu düşüncemizi

güçlendirmektedir. Artık M.S 4 yüzyıldan başlayarak Azerbaycan`da Hristiyanlığın yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Hocker gömütlerin ise M.S 1-4 yüzyıllara ait olması kuşkusuzdur.

IV.3.1.7 NÜYDÜ

Kafkas Albanya'sı medeniyetinin öğrenilmesinde Ağsu Irmağıyla Göyçay arasında olan arkeoloji anıtlar büyük bilimsel önem taşımaktalar. 1965 yılından 1990 yılına kadar arayla burada arkeolog Cabbar Halilov ve Fazıl Osmanov'un başkanlığında arkeoloji kazılar yapılmıştır. Bunlardan biri de Nüydü köyünde yer alan Nüydü antik yerleşke ve mezarlığıdır. Mezarlıkda 50 toprak mezar ve çocukların defnedildiği 4 küp mezar bulunarak incelenmiştir. Mezarlarda defin genelde hoker şekilde ve çoğu zaman sol tarafına yatırılarak gerçekleştirilmiştir. Birçok mezarlarda iskelet kalıntılarının çürümüş olması nedeniyle yön belirlemek imkânsız olmuştur. Mezarların hepsinde ateş izleri tespit edilmiştir. Belli ki defin bittikten sonra ateş yakılarak ritüeller yapılmıştır.

Askere ait olduğu düşünülen NTM-2No'lu mezarda kafatasının üzerinde tunç miğfer ele geçmiştir. Antik Yunan yazar Strabon, Kafkasya halklarının bazı tarihi konularına değinerek Albanların dış saldırılara karşı askeri savaş yetenekli yaya ve atlı bölüklere sahip olduklarından bahseder. Strabon yazmış olduğu "*Coğrafya*" eserinde Albanların Roma komutanı Pompei'ye karşı 60 bin yaya ve 22 bin atlı koluyla savaştıklarını belirtmiştir.. O, daha sonra onların ok yayla silahlandıklarını, vahşi hayvan derisinden elbise giydiklerini iletmiştir (Strabon,1964: 476).

Resim 20.1965 yılında NTM-2 No lu toprak mezardan bulunmuş miğfer (Osmanov ,2006)

Miğferin yüzü koruyan kulak şekilli çıkıntıları vardır. Miğfer dövme yöntemiyle iki ayrı parçadan yapılarak birleştirilmiştir. Belirli baş ölçüsüne göre yapılmış miğferin çevresi 70 santim, uzunuyusa 30 santimdir. Miğferin çevre çıkmaları süslemelidir, üzerinde savaş sırasında vurulmuş darbe izi bulunmaktadır ve sahibinin savaş sırasında öldürüldüğü düşünülmektedir (Eliyev V, vd, 2001: 12)

Mezarlardan ele geçen iskelet kalıntıları üzerinde bu güne kadar herhangi bir antropolojik inceleme yapılmamıştır. Sadece NTM-10No'lü mezarda bulunmuş kafatasında deformasyon olgusu antropolog Rebiye Kasımova tarafından onaylanmıştır. Kafatası yanlardan yapay yolla sıkıştırılarak uzatılmıştır. Kafatasının maksimum uzunluğu 23 santimdir (Osmanov F, 2006:16).

1972 yılında Nüydü mezarlığında 5. karede bulunmuş 11No'lu mezar zengin mezar hediyeleriyle ötekilerden farklıdır. Zengin buluntulara sahip olan bu mezarda seramik kaplardan birisinin içinde gümüş para defnesi bulunduğu için özellikle çok daha değerlidir. Bireyin ayaklarının altına konmuş küp içinden 36 tane Makedonyalı

İskender'in ve genel olarak Selevki gümüş sikkelerinin Albanya'da kesilip süsletilmiş örnekleri açığa çıkartılmıştır. Bu Nüydü höyüğünden ilk define ve ilk para buluntusudur. Sikkelerin bir tarafında insan başı, öteki yüzündeysen bir elinde baston veya mızrak, diğer elindeyse kuş tutmuş insan çizilmiştir. Sikkelerin yazısı yoktur. Bu sikkeler Makedonyalı İskender paralarına benzetilerek darp edilmiştir. Alban sikkeleri yanı sıra bir adet yabancı sikke bulunmaktadır. Bu sikke 2.Mitridat'ın (M.Ö.124-88) adına basılmış Pat parasıdır. Mezar hediyeleri geleneksel olarak seramik kaplar, tunçtan yapılmış değişik süs eşyaları ve silah cephanesinden oluşmaktadır (Osmanov, 2006:17).

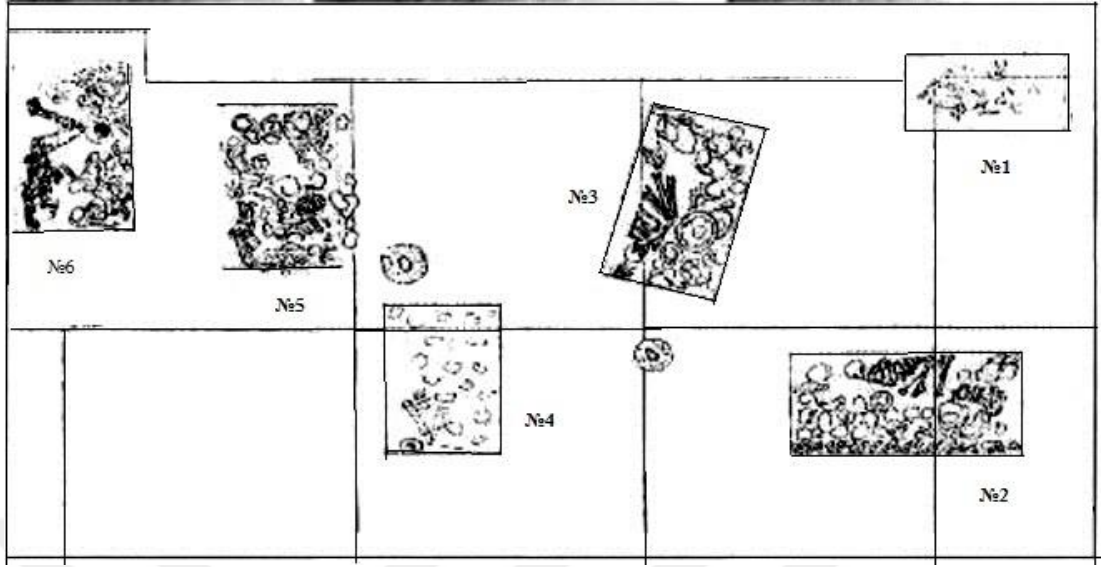
Nüydü toprak mezarları, Azerbaycan'da Yaloyletepe, Ağyazı, Ceferhan, Alazan vadisindeki toprak mezarların benzerleridir. (Mahmudov, 1965; Nioradze,1940; İsmizade, 1956; Passek, 1946). Bu höyüklerde tespit edilmiş mezar buluntuları da birbirine çok benzerdir. Böyle benzer örnekler Şeki – Zagatala illerinin aynı dönem höyükleri için de özgüdür. Mezar buluntuları benzerliğine göre belirtilen illerden, bu bağlamda da Mingeçevir'den bulunan küp ve Mollaisaklı tekne mezar buluntusu da hemen hemen aynıdır(GaziyeV,1960; Osmanov F, 1973). Bu da akraba toplulukların, kültür, coğrafi, büyük bir ihtimalle ortak iletişimin olduğunun habercisidir. Mezarlıkda bulunmuş sikkelere ve diğer arkeoloji buluntulara dayanarak höyüğü M.Ö 2-1 ve M.S 1-2.yüzyıllara ait edebiliriz.

IV.3.1.8 UZUNBOYLAR

Uzunboylar'da antik yerleşim merkezi ve mezarlığı 1972 yılında Nüydü köyü civarında sürdürülen arkeoloji kazı sırasında ortaya çıkmıştır. Uzunboylar'da yalnız 1981 yılından Fazıl Osmanov'un başkanlığıyla kazı çalışmalarına başlatılmıştır (Eliyev V ve ark, 200: 12).

Kazı sırasında Uzunboylar'da antik yerleşkenin kalıntıları ve toprak mezarlar açığa çıkartılmıştır. Burada yıkılmış mezarlar dışında 6 mezar açılarak incelenmiştir. Uzunboylar toprak mezarları dikdörtken şekilli ve ölçüce çok büyüklere ve 0,7 ve 1,2 metre derinlikte tespit edilmiş mezarlarda yönler farklıdır. Ölüler genelde sağ yanına, hocker tarzında mezarlara yerleştirilmiştir. Mezarların uzunluğu 3 metreden fazladır ve zengin mezar bulgularına sahipler. UTM-2No'lu mezardan 55, UTM-3No'lu mezardansa 70'in üstünde seramik kap ele geçmiştir. Bu bağlamda mezarlarda çok sayıda demir silah ve iş aletleri, bronz ve diğer malzemelerden süs eşyaları tespit edilmiştir (Osmaov, 2006: 48-63).

Uzunboylar toprak mezarlarından çok sayıda hayvan iskeleti çıkmıştır. Bir tek UTM- 3No'lu mezarda 8 koyun ve bir ineğe ait bütün bir iskelet bulunmuştur. Mezarlardan çıkan hayvan kemikleri paleontolog Demir Hacıyev tarafından incelenmiştir. Kurban olarak ölünün yanına gömülen hayvanların genelde koyun, keçi, at ve domuzlara ait kemik kanıtları olduğu belirlenmiştir. UTM-1NO'lu mezardan çıkan Makedonyalı İskender'in parasına benzetilerek kesilmiş gümüş sikke ve diğer bulgulara göre mezarlığın M.Ö. 3-1.yüzyıllara ait olabileceği kanısına varılmıştır (Osmanov,2006: 48-63).

Plan 2. Uzunboylar`da açığa çıkartılan mezarların planı (Osmanov,2006)

IV.3.1.9 MOLLAİSAKLI KİREMİT TEKNE MEZARLAR

Kiremit teknelerde ölü gömme geleneği Azerbaycan`ın Kuzey bölgesinde M.Ö. 1.binyılın sonlarında görülmeye başlamıştır. 1963 yılında arkeolog F. Osmanov tarafından İsmayılı ilinin bazı köylerinde kiremit tekne mezarlar açılarak incelenmiştir. Mezarların çoğu tarımsal faaliyetler nedeniyle tahrip olmuş durumdaydı. Kiremit tekne mezarlar daha çok özellikle de Mollaisaklı köyünün batı ve doğusunda daha çok ortaya çıkmıştır. F.Osmanov tarafından araştırılan kiremit mezarlar içinde bütün ve iki bölmeden oluşanlar tekneler de mevcuttur. Onlar ya kare veya oval şekildedir. Karışık mezarlarda birleşme hattı üzere üç delik bulunmaktadır. Teknelerin ölçüleri de değişiktir (Osmanov F, 1973 246).

Resim 21. Mollaisaklı Kiremit Tekne Mezarları (Osmanov F,1985)

Mezarların tamamında gömütler hocker pozisyonda sağ veya sol yanına yatırılmış pozisyondadır. Mezarda başların yönünün karışık olduğu gözlenmiştir. Başların genelde güneybatı, güneydoğu ve kuzeybatı yöne doğru olduğu, Mezar buluntularının ise hem mezarın içinde, hem de çevresinde olduğu tespit edilmiştir. Genelde mezara cam, metal ve pasta süs eşyaları konulmuştur (Osmanov, 1973: 249).

IV.3.1.10 ŞİHDERE KİREMİT TEKNE MEZARLARI

1971 yılında F.Osmanov Son Antik Döneme tarihlendirilen (1-3 Yüzyıl) İsmaili ilinde Şihdere’de kiremit tekne mezarların bulunduğu daha bir mezarlık ortaya çıkarmıştır. Mezarlık yerleşkenin kültürel tabakası altında bulunmaktaydı ve mezarların çoğu tarımsal faaliyetler ve inşaat çalışmaları sırasında köylülerce tahrip

edilmiştir. Burada 4 tane kil lahit incelenmiştir. Onlardan 3'ü büyük, iki bölmeden oluşmaktaydı. İki bölmeli olan 3 büyük mezarın ölçülerini Tablo 2`de verilmiştir.

Tablo 2. Şıhdere kiremit tekne mezarların ölçümleri

Sıra №	Mezar	Uzunluk	Genişlik	Yükseklik
1	1	145 cm	85 cm	30 cm
2	2	125 cm	74 cm	25 cm
3	3	120 cm	75 cm	25 cm

Her üç mezarda gömütler sağ veya sol yanı üste hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir. Lahitlerden çok sayıda cam, mermer, akik boncuklar, tunç bileklikler, gerdanlıklar, yüzükler de ele geçmiştir. Mezarların birinde üzerinde geyik resmi olan eşsiz tunç madalyon da tespit edilmiştir.

Şıhdere mezarlığındaki dördüncü mezarı çok büyük olmayan, bütün mezardır. Lahidin uzunluğu 80, genişliği 60, yüksekliği ise 1,5 metredir. Gömüt sağ tarafa yatırılmış vaziyette hocker pozisyonunda mezara konmuştur. Lahitte boncuklar ve diğer süs eşyaları, çevresinde ise diğer mezarlarda olduğu gibi çeşitli toprak kaplar konulmuştur (Osmanov F, 1971: 205-206).

IV.3.1.11 RUSTOV NEKROPOLÜ

Rustov mezarlığı, Azerbaycan'ın kuzey- doğu bölgesinde, Guba ilinde yer almaktadır. Burada arkeolog Cabbar Halilov tarafından kırk civarında toprak mezar araştırılmıştır. Bu mezarların çoğunu tekli ve ikili, sırtüstü yatırılmış şekilde gömülen toprak mezarlar oluşturmaktalar. Fakat aynı zamanda sağ veya sol dönük, hocker şekilde defin olunan mezarlara da tesadüf edilmektedir. Bu mezarların mezar bulguları çeşitli seramikler, silahlar ve süs eşyalarından oluşmaktadır. Seramik ürünler içinde Kafkas Albanya'sı için özgü olan değişik küpler, üzerine hayvan resimleri çizilmiş seramik kaplar çoğunluktalar. Bu mezarların diğerlerinden farkı, kül kalıntıları ve kömür parçacıkları ile birlikte çeşitli silah türlerinin de bulunmasıdır. Bu silahlar demir hançerler, kılıçlar, silah uçları ve bıçaklar şeklinde çeşitlenmektedir. Bunların arasında ayrıca özel olarak demir bilekliklerin de bulunduğunu belirtmek gerekir.. Rustov'da bulunan mezarlığın süs eşyalarını değişik şekilli cam, metal ve taş boncuklar oluşturmaktadır. Bu bağlamda mezarlarda demir ve bronz küpeler, bilezikler, hayvan figürleri tespit edilmiştir (Khalilov, 1975: 58-59). Mezarlardan birinde süslü mühürlerle altın fincan ele geçmiştir. Altın fincan işleme tekniği açısından Mingçevir kazılarında ele geçen fincanla hemen hemen aynıdır (Goşgarlı G, 2012: 23). Rustov mezarlığı M.S. 1-2 yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

IV.3.1.12 CANAHAR NEKROPOLÜ

Kuzeydoğu bölgesi, Haçmaz ilinde yer alan Canahar antik mezarlığı bölgede büyük şehir kalıntıları arama çalışmaları sırasında bulunmuş ve orada Kafkas

Albanya'sı dönemi ve sonraki Orta Çağ medeniyeti kültür katının varlığı tespit edilmiştir (Khalilov C ve ark, 1991: 109-113).

Canahar Mezarlığında ilk mezar 1977 yılında incelenmiştir..Birey mezara elleri göğsünde çaprazlaşmış, az şekilde sağ eğilimli, hocker tarzında ve başı batıya dönük olarak gömülmüştür. Mezar buluntuları kısa kulplu pembe renkli kâseler ile pembe bir kulplu küplerden oluşmaktadır. Aynı zamanda buradan çok sayıda metal ürünler de ele geçmiştir. Onların arasında kısa kulplu bronz aynalar, küpeler, yüzükler, tokalar ve çeşitli malzemeden yapılmış boncuklar vardır. Mezarın alt kısmında kül izleri ve kömür kalıntılarının varlığı belirgin şekilde görülmektedir (Aliev A, 1984: 81-83).

Canahar mezarlığından daha sonra yapılan çalışmalar sırasında 18 mezar daha açığa çıkartılmıştır. Mezarların çoğu dikdörtgen şeklindedir ve iskeletlerin yönü farklılık göstermektedir. Bu mezarlardan 17'sinde tekli gömü, bir tanesinde ise ikili gömü yapılmıştır. Bireyler yarı hocker pozisyonunda defin edilmiştir. Mezar buluntuları az sayıda ele geçen seramik ürünlerinden oluşmaktadır. Bunlar küpler, tencereler, kâseler, fincanlar ve vazolardan oluşmaktadır. Küplerin kulpları hayvansı at kafası şeklindedir. Mezarda bronz, demir, cam ve diğer malzemelerden çok sayıda süs eşyaları bulunmuştur. Bu süs eşyaları arasında bilezikler, küpeler, kemerler, yakalıklar vs. çoğunlukta (Dostiev T, 2012: 50-51). Canahar Mezarlığının genel defin özellikleri Tark'in, Dağıstan'ın ve Kuzey Kafkasya'nın diğer Antik Dönem höyükleriyle bazı benzerlikleri vardır (Goşgarlı G, 2007: 73-74). Alban medeniyetinin bir parçası gibi Alban – Sarmat kültür izlerinin etkisiyle şekillenmiş Canahar nekropolü M.S 1-2 yüzyıllara aittir.

IV.3.1.13 ALTIAĞAÇ TOPRAK MEZARLARI

Ölülerin dorsal pozisyonda defnedildiği mezalıklardan biri de 2009 yılında arkeolog G. Goşgarlı tarafından tespit edilmiştir. Mezarlık Rustov ve Canahar mezarlıklarından güneyde Hızı ilinde yer alan Altıağaç köyü çevresinde yer almaktadır. İlk mezarlar bir rastlantı sonucu çiftçiler tarafından ortaya çıkarılmıştır. 2010 yılında burada on toprak mezar incelenmiştir. Bütün mezarlarda bireyler sırt üstü uzatılmış şekilde gömülmüşlerdir. Bu mezarlardan insanla beraber at da gömülmüştür. Mezar buluntuları, o kadar da fazla olmayan küpler, küçük tencereler, kâseler ve fincanlardan oluşmaktadır. Altıağaç Mezarlığında görülen defin gelenekleri /mezarlarda kül ve kömür parçacıklarının olması, silahların yapısı, süs eşyaları ve seramik kaplar Rustov Mezarlığından ele geçen malzemelerle benzerdir. Altıağaç Mezarlığından değişik silah türleri bulunmuştur. Onlara demir hançerler, kılıçlar ve silah uçları aittir. Süs eşyaları içinde çeşit çeşit boncuklar, kemerler, bilezikler de ele geçmiştir (Goşgarlı, vd, 2009: 165; Goşgarlı, 2012: 25).

IV.3.1.14 EMİRARH AHŞAP TEKNE MEZAR

2004 yılında Ağdaş ili Emirarah köyünde Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattının çekilişi sırasında bir adet Ahşap tekne mezar açığa çıkartılmıştır. Mezar, yer yüzeyinden 3,4 metre derinlikte bulunuyordu ve onun bir kısmı petrol boru hattının güzergâhına denk gelmiştir. Araştırmacılara göre tekne, özel hazırlanmış çukurda

yapılmıştır. Ahşap teknenin üst kısmı çürüyerek mezarın alt kısmına birleşmiş, taban gömütün kemiklerine göre paralel ve amut yerleştirilmiştir. Gömü sağ tarafta eğilimli, yarı hocker şekilde, başı güney yönüne, kolları dirsekten başı yönüne eğikti (Goşgarlı ,2012: 66).

Mezar sunuları gömü çukurunun çevresine konulan beş seramik kap, iki kulplu tenceden oluşmaktadır. Küplerden ikisi ve tencere tam şekilde, diğerlerinin ise yalnız kırıkları bulunmuştur. Ahşap teknenin içinde yuvarlak altlıklı üzüm salkımı desenli gümüş fincan, iki bronz bilezik, iki bronz yüzük, bir bronz zoomorf şekilli figür, yirmi değişik şekillerde bronz takılar bulunmuştur. Gömüdeki tüm arkeoloji malzemeler iki yüzyıl içinde değişik gömülerle, bunun yanında Mingeçevir'deki mezarlarla gömü nesnesine göre genel benzerliğe sahiptir. Bu etken dönem mezarlarının tarihini belirlemeye fırsat veriyor (Goşgarlı, 2012: 67).

Mezardan ele geçen altın fincan-kadeh gömülen insanın seçkin bir şahıs olduğunu akla getirmektedir. Altın fincan Ön Asya, Mısır ve Ege Denizi havzası medeniyetine özgüdür ve *kaşığa benzer* süs adlanır. Üzerinde el işi olan üzüm salkımı süsü de adı geçen yerlerde bulunan örneklerle benzerliğe sahiptir. Böylesine örneklere Alban dönemi gömülerinde rastlanmaktadır. Bu türden fincan geçen yüzyılın 40'lı yıllarında Mingeçevir'de ahşap tekne mezarlarda katakompun içine yerleştirilmiş halde ele geçmiştir. Kafkasya Albanya'sının medeniyeti ve zanaatını araştıranlar bu fincanı kesin şekilde 1-2.yüzyıllara ait etmekte (Trever, 1959: 170 ; Aslanov, 1965:66).

İkinci benzer fincan Rustov mezarlığında Kubin ilinde toprak mezarda bulunmuştur. Buluntu malzemesinin incelenmesi sonucu aynı fincandan ve 1-2.yüzyıla ait olduğu belirlenmiştir . Rustov fincanı süs tekniği açısından petrol kemeri

güzergâhında bulunan fincanla aynıdır (Halilov C, 1971: 58 -59). Böylece Ağdaş ilinde bulunan fincan kadehin incelenmesi onu 1-2.yüzyıllara ait olmasını kanıtlıyor. Ağdaş ahşap tekne mezarda bulunan diğer bulgular değişik bronz süs eşyaları, çeşitli şekilde de malzemedен yapılmış boncuklar da diğer yerlerde bulunan mezar buluntularıyla benzerdir ve M.S. ilk yüzyıllara aittir. Tüm bu olgular bize Ağdaş ilinde petrol boru hattı güzergâhında bulunan ahşap mezarı 1-2.yüzyıla ait etmemize neden vermektedir.

IV.3.1.15 TEPEBAŞI

Tepebaşı nekropolü Şeki ilinin Fazıl köyünün güneyinde bulunmaktadır. 1984 yılında tarım çalışması sırasında burada rastlantı olarak mezarlar açılmıştır. Arkeolog Nasip Mutharov'un ilkin araştırmaları sırasında burasının Tepebaşı yerleşkesine ait nekropol olduğu belirlenmiştir. Nekropol aynı adı taşıyan yerleşkenin 100 – 120 metre batısında, tepede bulunmaktadır. Bölgede uzunca bir süre tarım işleri yapıldığından medeni kat epey perişan durumdaydı. Bu yüzden ki alanda sayısız seramik örnekler ve diğer medeniyet kalıntlarına rastlanılır. Yüzeysel gözlemlerle malzemelerin incelenmesi alanın neredeyse bin yıl süresinde yerleşim yeri olarak kullanıldığı kanısına varılıyor. Burada medeni katmerin kalınlığı 100 santimden fazladır. Tepebaşı nekropolünde 1984 yılından günümüze kadar süren arkeoloji kazılar sırasında antik dönemin erken ve son aşamasına ait 30'u aşkın toprak mezar ve çocuklara ait üç küp mezar incelenmesidir. Toprak mezarların derinliği 30 santimden 160 santime kadar değişmektedir (Almemmedov X, 2006: 63). Azerbaycan'da aynı döneme ait abidelerde toprak mezarların derinliği Mingçeçvir'de 40,8 – 2m, Yaloylutepe'de 1.5 –

2,8, Hınıslı'da 1,5 – 5.0 metredir (Kaziev,1949 :28; İsmizade O, 1956 :17-45 ; Khalilov C,1985 :53).

Mezar boyunda önemli fark olmasında rağmen genişlikleri pek farklı değil, 120 – 180 santimdir. Nekroplün diğer ilginç özelliği zengin mezarların daha derinde ve bu derinliğin genelde istikrarlı – 160 santim olmasıdır. Bu mezarların ölçüleri de büyük olmuş, uzunluğu 200 – 360 santim, genişliği 120 – 180 santim arasında değişmektedir (Muhtarov N, vd ,1997 :48 ;Almemmedov X, 2006 :64).

Tepebaşı nekropolünde mezarlar genellikle kuzey – güney doğrultusunda, bireyler hocker şekilde gömülseler de, istisnalar da vardır. TTM-2No'lu mezarda defin sırtüstü, ayakları dizden geriye doğru katlanarak gerçekleştirilmiştir. TTM-4 ve TTM-9No'lu mezarlarda *ikincil* (çoklu) gömüt uygulanmıştır. Parçalanarak gömülme geleneği Güney Kafkasya'da Cilalı Taş Döneminde görülse de, Antik Dönemde böylesine defin görülmemektedir. TTM-9No.lu mezarda 20 insanın kafatası, 3 leğen, 2 but, 2 kol kemiği, 4 sığır ve iki köpek kafatası gömülmüştür. Genellikle *çoklu* defin geleneği Şeki bölgesinde Memmedli tümülüsü ve Dohun nekropolünde ve Piboztepe nekropolünde tesadüf edilmiştir. TTM-9No'lu mezarda hiçbir mezar hediyesine rastlanmamıştır. Burada kemikler mezara atılmamış, onların defninden belirli bir kurala uyulmuştur. Sığır kafatasları mezarın batı duvarına düzenle dizilmiştir. Kol – but, leğen kemikleri ise kafataslarının ortasına bırakılmıştır (Almemmedov X, 2006: 65-66).

Sağlam kalmış 5 kafatası laboratuvar ortamında incelenmek için anatomi uzmanı Prof. Dr. V. Şadlinski tarafından alınmıştır. Kafataslarından ikisi kadın, üçü erkeğe ait olduğu saptanmıştır. Kafatası endisine göreyse üç kafatası dolikosefal, ikisi ise mezosefal olarak değerlendirilmiştir (Şadlinski ,1998: 144-145).

Tepebaşı Nekropolü mezar bulgularıyla çok zengindir. Onlar değişik ölçüde seramik kaplar metal veya farklı malzemelerden süs eşyaları, demir hançer, bıçak ve ok uçları, kil putlardan oluşmaktadır. Mezarların çoğunda insanların yanında hayvanlar da kurban olarak defnedilmiştir. 2011 yılında tespit edilmiş çocuğa ait küp mezarlardan birinde bütün bir öküz iskeleti bulunmuştur (Muhtarov N, 2011:125) Tepebaşı nekropolü Azerbaycan'da bin yıllık bir dönem için mezarlık gibi kullanılan tek abidedir. Burada M.Ö. 6.yüzyıldan M.S. 4.yüzyıla kadar sürekli defin gerçekleştirilmiştir.

IV.3.1.16 TOPRAKKALE

1958 yılından başlayarak Antik Dönemin araştırılması için Azerbaycan'da arkeoloji ekipler kurulmaya başlanmıştır. Aynı yılda Gah ilinde bulunan Toprakkale yerleşke ve mezarlığında uzun süre arkeoloji kazılar gerçekleştirilmiştir. Toprakkale Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde, Gürcistan'la sınırda, Alazan Irmağı kıyısında, Ağyazı Ovasında bulunmaktadır. Bölge bir taraftan ormanlık diğer taraftansa Kuzey Kafkasya Dağlarıyla çevrelenmektedir (Aslanov Q, 1961: 30).

1953 yılında burada yapılan yüzey araştırmaları sırasında değişik yerlerde eski yerleşim kalıntıları ve mezarlıklar tespit edilmiş, değişik dönemlere ait madeni örnekleri toplanmıştır. Toprakkale'de Cilalı Taş Döneminden başlayarak M.S.13-14.yüzyıla kadar süren hayat olduğu belli olmuştur. Daha 1953 yılında toprak çalışmaları sırasında 1-1,5 metre derinlikte insan iskeleti çevresinde seramik kaplar ve çeşitli metal nesnelere bulunmuştur. Bu bağlamda tepenin batı tarafında 3,5 – 4 metre

derinlikte bir küp mezar ve bir katakomp mezar ortaya çıkarılmıştır. Küp mezarda gömütün çevresinde çeşitli seramik kaplar, iki tane tunç küpe ve boncuklar vardı. Katakomp mezarın bir kısmının çökmesine rağmen, mezar tabanının kare şekilli olduğunu belirlemek mümkün olmuştur. Katakompda *topl* gömü uygulanmıştır. Mezarda sola dönük, kafaları kuzeydoğu ayakları güneybatı yönüne, hocker pozisyonda yatırılmış 4 gömüt yerleştirilmiştir. Mezar bulguları tunç ayna, cam kaplar, iki demir kemer, akik ve pasta yapıma boncuklardan oluşmaktadır (Aslanov Q, 1961:31-32)

1959 yılında burada yapılan arkeoloji kazılar sırasında bölgede daha birkaç katakomp ve küp mezar tespit edilmiştir. Katakomp mezarların arasında TKM-3No'lu mezar, zengin mezar bulguları ve özgülüğü açısından farklıdır. Mezar 3,5 metre derinlikte tesbit edilmiştir. Mezarın içinde olan ahşap kalıntıları, gömütün durumu, bulguların konumuna göre Mingeçevir'deki ahşap kutulu katakomplarla benzerlik göstermektedir. (Khalilov,1985: 95 ;Aslanov,1961: 33). Mezar odasında dört gömüt tespit edilmiştir. Onlardan biri erkek, ikisi kadın ve birinin çocuk iskeleti olduğu saptanmıştır. Her dört insan sol yanına, hocker tarzında, kuzeybatı – doğu yönüne yatırılmıştır. Mezar odasında çok sayıda seramik kaplar, iki tane kapaklı gümüş kâse, iki cam kap, demirden yapıma hançer, kılıç ve bıçaklar, ok uçları, gümüş ve bronz yüzükler, bir çift küpe ve çok sayıda süs eşyaları bulunmuştur. Toprakkale antik yerleşkesinden gümüş ve tunç sikkeler ele geçmiştir. Küp mezarların birinde bulunmuş gümüş sikke Arşakiler sülalesinden olan Gotaras'a (40-51) aittir (Aslanov Q, 1961:35).

Antik Döneme ait katlarda tespit edilmiş nesnelere Mingeçevir, Hınıslı, Yaloylutepe ve diğer Alban abidelerinde bulunmuş nesnelere benzerdir, hatta bazen

aynısıdır. Gelme nesne ve paraların bulunması Toprakkale'nin komşu vilayetlerle sıkı ticari ilişkilerde bulunmasının göstergesidir. Toprakkale'de tespit edilmiş mezarların çoğunun M.S. 1-3.yüzyıllara ait olduğu belirlenmiştir.

IV.3.1.17 KİŞ DOHUN NEKROPOLÜ

Kiş Dohun Nekropolü Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde bulunan Şeki şehrinde, Kiş Irmağının kıyısındadır. Burada 1980'li yıllardan başlayarak aralıklarla arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Nekropolde küp, toprak ve karışık definler belirlenmiştir. Genellikle nekropolde yirmiden fazla mezar incelenmiştir. Mezarlar genelde 1.65 – 2 metre derinlikte tespit edilmiştir. Nekropolde defin küpleri çok büyük olmayarak 90 – 95 santim yüksekte ve şar gövdelilerdir. Bütün küpler aynı ölçüde olduğu için küplerin ancak defin için yapıldığını düşünebiliriz. Hem toprak, hem de küp mezarlarda cesetler hocker tarzında yatırılmıştır. Hiçbir mezarın yerüstü belirtisi yoktur (Muhtarov N, 2005 :77)

KDN-7 no'lu mezar defin geleneği, bulguların sayısı ve çeşidi açısından daha çok dikkat çekmektedir. Burada *ikincil* defin gerçekleştirilmiştir. Bu da Antik Dönemde çok az bilinen gömü geleneğidir. İkincil gömü yapılmış mezarlar yalnız Tepebaşı ve Pipoztepe nekropollerinde rastlanmaktadır (Almemmedov, 2006:63-71; Eminli C, vd). KDN-7 no'lu mezar kuzey – güney yönündedir. Derinliği 228, genişliği 135, uzunluğuyse 115 santimdir. Mezarda yarı hocker şekilde defnedilmiş insan ve 16 kişiye ait kafatası ile diğer kemikler tespit edilmiştir. Bunun yanında bir öküz ve bir köpeğe ait kafatasları da bulunmuştur. Mezardan ele geçen 16 bireye ait leğen

kemiğinin hepsinin erkeklere ait olduğu saptanmıştır. Kemiklerin mezar çevresinde dizimi burada ikincil gömüt gerçekleştirildiğini akla getirmektedir.

Mezar bulgu açısından oldukça zengindir. Mezardan çok sayıda seramik kap, 96 mızrak, bıçak, metal ve kemikten yapılmış süs eşyaları bulunmuştur. Arkeolog Nasip Muhtarov, mezarın savaşçılara ait olduğunu sanmaktadır. Defnedilenlerin erkek olması ve savaş silahlarının çokluğu bu kaniya varılmasını sağlamaktadır. Kemik örnekleri üzerinde antropoloji araştırması yapılmadığı için kesin bir şey söylemek imkânsızdır. Kiş Dohun nekropolü M.Ö. 3-2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Muhtarov N, 2005:78-79)

IV.3.2 BATI BÖLGESİ

IV.3.2.1 MINGEÇEVİR

Mingeçevir, Azerbaycan'ın batısında, Kür Nehrinin sağ kıyısında, Bozdağ Vadisinin merkez kısmında bulunmaktadır. Burada ilk defa 1871 yılında amatör arkeolog F.S.Bayer tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Bundan sonra Mingeçevir uzun yıllar boyunca arkeologların dikkatini çekmemiştir. Fakat 1935 yılında Prof. Dr. Y. A .Pahomov'un başkanlığıyla kazılara başlanmış, iki eski yerleşim alanı ve değişik mezar türleri tespit edilmiştir (Gaziyev, 1949 :75). Mingeçevir'in düzenli ve planlı incelenmesi 2. Dünya Savaşı sonrası burada su barajı inşasıyla ilgili Azerbaycan Bilimler Akademisi Yönetim Kurulu kararıyla 1946-1953'lü yıllarda Pr. Dr. S. M. Gaziyeve başkanlığında Boz Dağ Sıradağlarının güneyinde, Kür Nehrinin her

iki sahilinde yapılmış ve daha iki yerleşke ve dört büyük mezarlık açığa çıkartılmıştır..
Bu da Güney Kafkasya'nın en büyük arkeoloji tesisidir.

Höyükte yapılan kazıların toplam yüzölçümü 1200 m² olmuştur. Arkeoloji kazılar sırasında İlk Tunç Döneminden başlayarak (M.Ö. 3.binyılıktan 17.yüzyıla kadar) değişik tarihi dönemleri içeren 20 binden fazla (bazı kaynaklarda 40 bin) arkeolojik malzeme tespit edilmiştir. Bunların arasında toprak, tümülüs, katakomp ve küp mezarlar, üretim araçları, günlük kullanım ve süs eşyaları, metal sikkeleri, bronz ve demirden yapılmış değişik silah türleri, ticaret aracılığıyla uzak ülkelerden getirilmiş ürünler bilinmektedir. (Minkeviç–Mustafaeva, 1941: 87-103; Kazıyev, 1951: 209 ;Vahidov R, 1961: 99)

Resim 22. Mingeçevir nekropolünden bulunan altın süs eşyaları (Wikivisually.com)

IV.3.2.1.1 Basit Toprak Mezarlar: Antik dönemin başlarında Mingeçevir`de insanlar ölümlerini daha çok basit toprak mezarlarda gömmüşlerdir. S. Gazıyev, kür nehrinin her iki kıyısında yüzden fazla basit toprak mezar açığa çıkartmıştır. M.Ö. 5-3 yüzyıllara tarihlenen bu mezarlarda bireyler, yarı hocker pozisyonunda, genel olarak kuzeybatı-günedoğu doğrultusunda gömülmüşlerdir. Tekli gömü yapılmış mezarlar ölü hediyeleri açısından çok da farklılık göstermemektedir. El yapımı seramik kaplar, genel olarak gri, sarı ve kırmızı rengtedir. Mingeçevir toprak mezarlarından çok sayıda

demirden hazırlanmış silah ve iş aletleri bulunmuştur. M. S .3. yüzyıldan itibaren Toprak mezarlarda defin geleneği yerini küp müzarlara bırakmıştır (Osmanov, 2001: 43-47).

IV.3.2.1.2 Küp Mezarlar: Mingeçevir nekropolünün Antik Dönem katından 300'den fazla küp mezar açılarak incelenmiştir. Mingeçevir küp mezarları neredeyse M.S. 2.yüzyıla kadar süregelmekte (Nerimanov İ, 2006: 138).

Mingeçevir'de küp mezarlar Kür nehrinin sağ ve sol kıyılarında bulunan büyük bir alanı kaplamaktadır. Sağ sahildeki küp mezarlar sol sahile göre daha eskidir. Kür Nehrinin sağ sahilindeki küp mezarlığı daha çok araştırılmıştır. Sağ sahilde küp mezarlar genelde 1,5 metre derinlikte bulunduğu halde, sol sahil mezarları 3-4m derinlikte tespit edilmiştir (Gazıyev, 1960: 7).

Mingeçevir küp mezarlarını genelde iki kısma (yetişkinler ve çocuklar için) ayırabiliriz. Bu küp mezarların çoğu kırmızı renktedir. Küplerin ağız kısmı çoğu zaman kırılarak kocaman küp parçaları veya taşlarla, bazı durumlarda ise çığ tuğlayla örülmüştür. Yetişkinler için olan mezar çok az halde kulplu, çocuklar için olan mezar küpleriye ender hallerde kulpsuz olur, bazen yetişkin mezar küplerinin dibine yakın kısmına küçük bir delik açılırdı. Yetişkin mezar küplerinin boyu ortalama 1,4 – 1,6 m, gövde çevresi 80 – 90 santimdir. Boyu 2 metreyi, gövde çevresi 1 metreyi bulan mezar küpüne de rastlanmaktadır. Mezar küpünün çevresine ölenin ekonomik durumuna bağlı olarak kap-kacak, yiyecek-içecek vs. bırakılırdı. Küp mezarlarda bazen at, sığır, davar iskeletlerine de rastlanılmaktadır. Küplerde defin geleneği genelde hocker şekilde kuzeybatı, güneydoğu doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Mingeçevir'de mezar küplerinde tekli, ender hallerde ikili ölü gömülmüştür. Defin sırasında ölenin ayakları öne – mezar küpünün ağzından içeri sokularak kafaları genelde küpün ağız

(boğaz) tarafında konulurdu. Ceseti küplere ağız tarafından sokmak imkânsız olunca küplerin ağız kısmı kırılıyor, ya da ağız kısmı dar olunca küpler dipten kırılarak ölüyü buradan küpün içine koyuyorlardı. Bu durumlarda ölünün kafası küpün ağız tarafın da değil, alt tarafında oluyordu. Mezar küplerinin genelde ağız kısmına yakın yerde rastlanılan ateş izlerinden defin sırasında burada ateş yakıldığı anlaşılır. Burada amacın ya mezarı kötü güçlerden arındırma, ya adak adama, ya da ihsan hazırlığı yapmak olduğu düşünülmektedir .

Mingeçevir küp mezarlarını dönem özellikleri açısından üç yere ayırabiliriz. Daha eski (M.Ö 2.yüzyıl) olan küp mezarların malzemesi kalitece daha düşük ve rengi kırmızı değil, gridir. Mezar bulgusu olarak yanında bırakılan kaplarsa sonraki dönem kaplarından daha kaba yapılmıştır. M.Ö. 1 ve M.S 1.yüzyıla ait olan ikinci türden küplerinse rengi kırmızıdır. Bu dönemin küplerinin dip kısmında delik açılmıştır. Bu olgu Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde bulunmuş küplerinde de görülmektedir. İkinci türden küpler mezar bulgularına göre birinci tür küplerden daha zengindir. Fakat ikinci türden mezarlarda silah ve sikkeler tespit edilmemiştir. Üçüncü türden mezarlar şekilce çok farklıdır ve daha sonraki tarihi (M.S 2.yüzyılı) kapsamaktadır. Bu mezarların ağız oranla daha küçük ve orta kısmıysa dardır. Mezar bulgusu olarak konulan kaplar Yaloylutepe türünden kaplara benzemektedir. Bu mezarlar silah – cephaneyle (demir kılıçlar, yabalar, ok uçları vs.) zengindir. Bu bağlamda bu türden küp mezarlarda cam kaplar, boncuklar ve diğer süs eşyaları bulunmuştur. Üçüncü türden küp mezarlarda epey sayıda sikkeler de tespit edilmiştir. Bu sikkelerin bir kısmı Roma, ikinci kısmıysa Arşekit paralarıdır (Gaziyev, 1960: 7 ; Gaziyev, 1953 :8).

Mingeçevir küp mezarlarının bulgularına göz atıldığında bir şey dikkat çekiyor. Bir zamanlar Mingeçevir medeniyetinde Güney etkisinden daha çok Kuzey

etkisi görülmektedir. M.S. 2.yüzyıldan başlayarak Mingeçevir’de küplerde defin geleneği ortadan kalkar. Bundan sonra 7.yüzyıla kadar olan dönemde burada genellikle ahşap tekne ve katakomplarda defin geleneği ortaya çıkar. Mingeçevir’de ölüleri küpe koyarak katakomplarda defnetme de tespit edilmiştir. Bu da yerli ve gelme nüfus arasındaki ilişkinin habercisidir.

IV.3.2.1.3 Katakomp Mezarlar: Azerbaycan`da İlk katakomp mezarlar geçen yüzyılın ortalarında Mingeçevir’de yapılan kazılar gün ışığına çıkartılmıştır. Buna kadar katakomp mezarlarına bir tek Azerbaycan’da değil, tüm Kuzey Kafkasya’da da rastlanmamıştır (Aslanov, 1955: 63-72 ; Aliev ve ark, 1975 : 72-88).

1949 yılında Mingeçevir’in 6 kilometre kuzeybatıda, Bozdağ deresinin girişinde bulunan Sudagılan ve Kalaet olarak adlandırılan yerdeki 3 sayılı yerleşkede, kazı sırasında katakomp mezarları olan büyük nekropol gün ışığına çıkarılmıştır. 1950 yılından günümüze kadar Mingeçevir civarından Son antik ve Erken orta çağa ait 200’den fazla mezar incelenmiştir. 1951 yılında Kür Nehrinin sol sahilinin güneydoğusundaki 2 sayılı yerleşkede küp ve katakomp gömülerden oluşan toplu mezarlar bulunmuştur. (Aslanov, 1955: 63-72; Aliev İ ve ark, 1975: 72-78; Goşqarlı, 2012: 82-83 ; Vaidov,1950: 95).

M.S 1-3 yüzyıllara tarihlendirilen Erken Mingeçevir katakompları yapı açısından aynıdır ve kubbe yukarıya, ışığa doğru 3,5 metreden 6,5 metreye kadar derinliğe sahiptir. Katakomp çukurda uzunluğu 2 – 4 metre ve genişliği 0,6 – 1,1 metreye varan giriş dromos bulunmaktadır . Katakompların yapımı çukur kazmayla başlanmış. Çukurun yan duvarı yatay, alt kısmı eğimlidir. Çukurun sonunda, katakompun önemli kısmı sayılan oval veya dikdörtgen giriş koridor mevcuttur. Gömü süreci bittikten sonra giriş kısmı çığ tuğla ve taşlarla örülürdü . Katakomplar genellikle

elips, oval ve dikdörtgen şekilde, duvar ve çatı şekli yatay ve kuvve şekilli yapıdadır . Son iki gömü odasıyla biten bir dromoslu katakomplara da rastlanılmaktadır. Genellikle oda çukurun dar kazılmış kısmıydı ve genişliği oranla daha çoktur (Aslanov, 1955: 64-65 ;Halilov, 1985: 94-95 ;Gmirya, 1995: 68).

Resim 23. Bakü Tarih Müzesi`nde sergilenen katakomp mezar maketi

Son antik döneme ait katakomp mezarları kendi konstrüktivik özellikleriyle sonraki katakomplardan (4-7. yüzyıllar) farklıdır . Erken katakompları farklı yapan özelliklerine göre değişik gruplara ayırmak olur. Örneğin, tekli , ikili ve toplu gömüler yapılmış katakomplar bilinmektedir. Erken katakompların diğer bir sınıflandırma ilkesi kafatasının sıradan ve deformasyona uğramış şekilde olması açısından yapıla bilinir. Sıradan kafatası yapısıyla gömülen katakomplara Güney Kafkasya`da çağımızın 1.yüzylında Mingçeçevir katakomp gömülerinde rastlanmaktadır . Sonuçta erken katakompları katakomp – küp ve katakomp – ahşap kutu olarak ayırabiliriz. Yerel gömü geleneklerince gömülen katakomplarda genellikle ölü, ahşap, çiğ veya

pişmiş tuğladan yapılmış tabanın üzerinde küpte veya ahşap kutuda gömülürdü (Goşgarlı ,2012: 85).

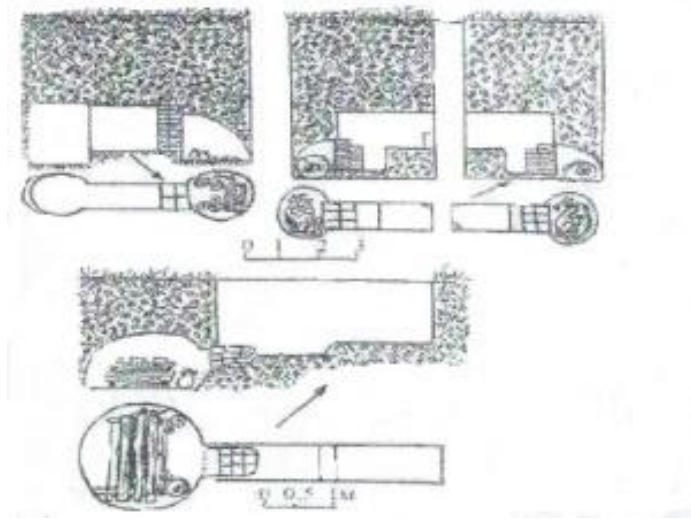
Erken katakomp mezarların bir kısmında toplu gömme gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki 1951 yılında Kür'ün sol kıyısında küp mezarlar olan nekropol ve erken katakomp mezarları bulunmuştur. 10, 18 ve 19 numaralıyla kayda alınan katakompalar toplu gömülerdir . 10 numaralı katakompda ağaç tabanlı 4 bireye ait iskelet kalıntıları bulunmuştur. İki iskelet erkeğe aitti ve deformasyon uygulanmış kafatası vardı, biri kadın iskeleti, öteki belirlenememiştir . 18 numaralı katakompda ahşap tabanda üç iskelet bulunmuştur. İki erişkin insanlara ait kafa kemiği deforme edilerek uzatılmıştır. Üçüncü iskelet ise bir çocuğa aittir . 19 numaralı katakompda 6 kişi gömülmüştür. Bir iskelet erkeğe ait deformasyon yapılmış kafatasıyla sırtüstü uzanmış şekilde odanın merkezinde, ikinci iskelet ona yakın ve sırtüstü uzanmış halde, özel çömlek tabanda, diğer 4 iskeletse oda duvarı boyunca yerleştirilmiştir. Bu mezarın araştırmacıları İ. G.Nerimanov, H. M. Aslanov'un kanılarına göre 19 numaralı katakomp mezarı kutsallaşmış merhumun oraya konulmasından sonra selefleri duvar boyunca yerleştirilmiştir. Sonuç olarak biz A. Halilov'la aynı fikri paylaşmıyoruz. Şöyle ki odada önce gömülenlerin mezar buluntuları vardır . Burada gömü devamlı olmuş. Oda merkezi iki önemli mezardan oluşuyor ve bir ihtimal gömü sırasında öldürülen kişiler (kul, köle, cariye ve diğerleri) onunla beraber gömülmüşlerdir. Katakomplarda toplu gömüler Mingçeşvir'in diğer nekropollerinde, bu bağlamda da Toprakkale'de rastlanılmaktadır (Nerimanov İ ve ark, 1962: 228-229).

Bir olguya da dikkat etmemiz gerekir ki Azerbaycan'daki katakomp mezarlarda ilkin olarak deforme edilerek biçimlendirilmiş kafataslarına rastlanmaktadır. Mingçeşvir'deki 200'den fazla katakomplarda incelenmiş

kafataslarından 132'sinden 45'ü deforme edilmiş şekilde bulunmuştur Mingeçevir'de onlarca katakompun incelenmesi kafatasının belirli deformasyonu erken katakompta rastlandığını göstermektedir. Bu katakomplarda tüm ölümler pişmiş ve çığ tuğladan olan levha üzerinde gömülmüştür. Bilgilerimize göre araştırmacılar küp ve ahşap tekne gibi gömülen katakomplarda deformasyon geleneğine rastlamamışlar (Kasımova R, 1962: 46).

Mingeçevir'in erken katakomplarında mezar hediyeleri çok çeşitlidir. Genel olarak kırmızı renkli seramik kaplar, cam kaseler, gümüş kaplar, günlük yaşam gereçleri içermektedir. Erken katakompların mezar sunularında yaygın şekilde takılara rastlanmaktadır. Onlar arasında gümüş ve tunç bilezikler, Gümüş, bronz ve altundan hazırlanmış küpeler. Roma tipli yaka iğneleri, griffon görüntülü tunç levhalar , değişik resimli mühürler, maral ve kuş şekilli askısı olan bronz aynalar çoğunluk oluşturmaktadır. Yaygın olan süs eşyaları içinde sıradan camdan, dağ kristalinden ve akik taşlardan yapılmış boncuklar da vardır . Kehrabadan yapılmış insan başlı askılara da rastlanıyor. (Aslanov Q, 1963 :5-18 ; Aslanov Q, 196 : 67-68 ;Goşgarlı, 2012 :89).

Erken dönem katakompların mezar sunularında silahlar özel bir konuma sahipler. Tüm silahlar demirden hazırlanmış ve hançer, kılıç, ok ve ok uçlarından oluşmaktadır (Khalilov, 1985: 98 ;Goşgarlı, 2012: 89).

Plan 3. Mingçeçvir Katakomb Mezarları (Goşgarlı,2012)

IV.3.2.1.4 Ahşap Tekne Mezarlar: Mingçeçvir’de antikin sonlarından başlayarak ölümlerin gömülmesinde ahşap tekne mezarlar da yaygın kullanılmıştır. Burada 1949 yılında İlk defa Kür’ün sol sahilinde, Sudagılan adlanan yerde ahşap tekne mezarların bulunduğu nekropol ortaya çıkmıştır. Bu yerde 22 bu tipten mezar belirlenmiştir (Goşgarlı, 2012: 84).

Ahşap tekneler özel ağaçtan belirli kurallar kapsamında hazırlanmış parçaları birleştirmektedir. Kullanılan ağaç parçaları sıkı birleşmeleri için her iki tarafından işlenmiştir. Daha da sağlamlaştırmak için ağaç parçaları yan tarafından delinip özel hazırlanmış ilikler aracılığıyla berkitilir. Mingçeçvir’deki bu tür mezarların araştırmacılarından birisi olan R. M. Vahidov’un verdiği bilgiye bakılırsa, gömü için bir tabutun hazırlanmasına 16 – 18 yonulmuş kalas gerekmektedir. Teknenin dört tarafı 3-5’er tahtadan yapılmış, çivi ve ilikle tutuşturulmuştur. Bu türden gömüler için önce derinliği 1,5 – 2 metre, uzunluğu 2,5 – 3 metre ve genişliği 2 metreye kadar kare çukur hazırlanıyordu. Daha sonra bu çukurun boyutlarına uygun olarak ahşap tekne

yapılıyordu. Onun içine gömüt ve mezar armağanlarının bir kısmı konuluyor ve birbirine tutuşturulan ve söylediğimiz gibi yapılan ahşap parçalarıyla kapatılırdı.

Genelde tekneler 1,5 metre uzunluğu ve 0,7 – 0,8 metre genişliğe ve yüksekliğe sahipti. Gömü bittikten sonra lahitin çevresinde boş kalan yeri ahşap parçalarıyla dolduruyorlardı. Bundan sonra toprak atılıyordu. Bu açıdan ahşap yapılı mezarlar diğer gömü türleri – sıradan toprak, küp, katakompa, pişmiş ve çığ tuğla gibi mezarlardan değişik özelliklere sahip değil (Halilov C, 1985: 86;Vaidov, 1952: 96 ;Goşgarlı , 2012: 87-88)

Resim 24. Bakü Tarih Müzesi`nde sergilenen ahşap mezarın maketi

Ahşap tekne mezarlarda gömütlere tek, çift ve toplu şekilde rastlanmaktadır. Tek gömülerde bireyler sağ veya sol tarafta hoker pozisyonda yerleştirilirdi. Çift gömülerdeyse gömütler bükülü halde yüz yüze gömülmüşlerdi. Toplu gömülerde ölmüş kişilerden birini geleneklere uygun olarak sağ ve sola dönük, hocker tarzında, diğer kişileriye teknenin çevresinde oturmuş halde gömerlerdi (Khalilov, 1982: 91-92). Teknenin çevresinde konulmuş bireylerin kemikleri genelde hasarlıdır. Oturmuş

halde olan gömütlerin birinin kafatası delinmiş, ötekinin kaburga kemiği kırılmış ve çevresinde ok ucu bulunmuştur. Birkaç ahşap mezarda önemli kemikler yanında kafataslarına da rastlanmaktadır. Araştırmacılara göre, bu şiddete başvurarak insan öldürme geleneğinin belirtisidir (Aslanov Q, 1955: 65-66; Kazıyev, 1949;36 ;Kazıyev, 1950 :75;).

Mezar buluntularına gelince belirtmemiz gerekir ki ahşap tekne mezarların ilk araştırmacısı olan S. M. Gazıyev, G. M. Aslanov ve R. M. Vahidov'un bilimsel rapor ve yazılarında konuyla ilgili dolgun bilgi verilmiştir. Altın oymalı ürünler, cam kaplar, badeler, sanatsal açıdan seçilen seramik kaplar ve sıradan seramik ürünler, değişik altın ve gümüş süsler (boncuk, takılar, yüzükler), yüzük mühürler, 1-2. yüzyıllara ait Part ve Roma sikkeleri bu türden mezarların mezar buluntularına aittir. Hatta kadınlara aitliği kanıtlanan ahşap tekne mezarlarda değişik silah çeşitlerine (kılıçlar, bıçaklar, ok uçları vs.) rastlanmaktadır. Böylesine mezarların birinde kadın kemiklerinin çevresinde demir bıçaklar, hançer ve kılıç, yanındaysa üç öldürülmüş insan kemiklerini de bulunmuştur (Vaidov, 1952: 96) Bilimsel kaynaklarda bu türden mezarlara Amazon Mezarları da denilmektedir (Gedirova N, 2014 :28 ; Trever K, 1959: 168-169).

IV.3.2.2 BABADERVİŞ KATAKOMP MEZARI

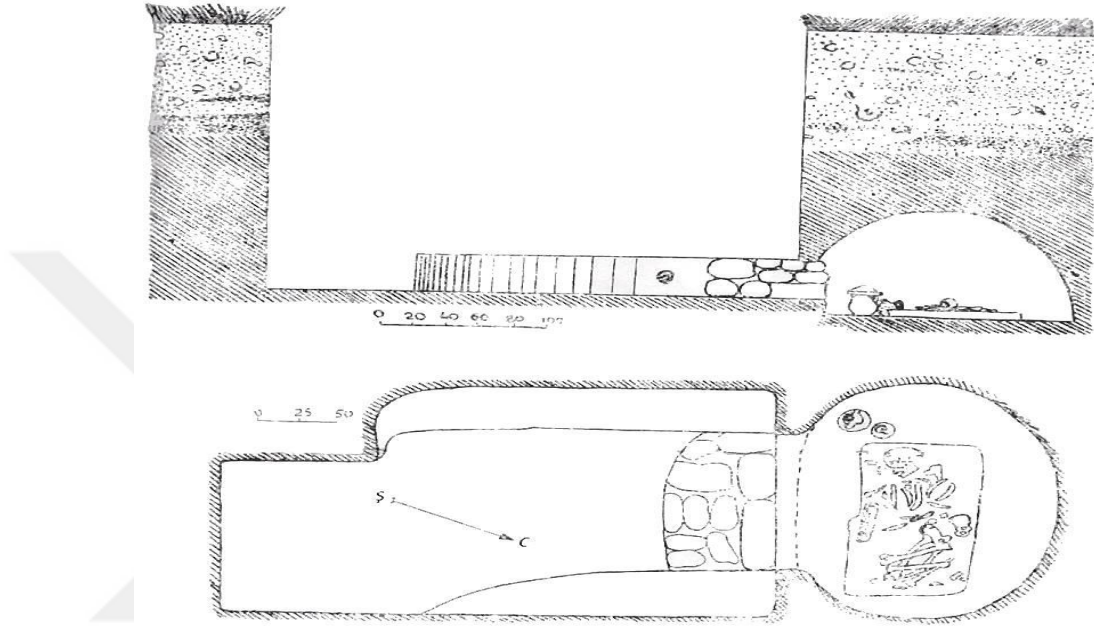
1966 yılında Gazah İlinin 2 kilometre kuzeyinde Ağstafaçay'ın sol sahilinde dördüncü Babaderviş eski yerleşim yerinde kazı çalışmaları sırasında katakomp mezar açığa çıkartılmıştır. (Eliyev V, 1969: 54).

Yerleşkelerin merkezinde güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda kare şekilli, uzunluğu 3,2, genişliği 2, derinliği 2,5 metre olan çukur – katakompun dromosu kazınmıştır. Dromos 2,1 metre derinliğe kadar kazıldıktan sonra her iki yanda 0,4 metre genişliğinde uzun koridorlar ortaya çıkmıştır. Koridorlar dromosun başlarında dar, kuzeybatı tarafına, yani mezar odasına doğru gidince aynı ölçüde (40 santim genişliğinde) devam etmiştir. Koridorların yüksekliği de 0,4 metredir. Onların arasında dar (1,2 metre) yol kuzeybatı yönünde odaya birleşmektedir. Dromosun güneydoğu duvarının başlangıcından 90 santimlik arada basamaklar kazınmıştır. Yukarıdaki basamaklar ulaşılır olduğu için kazı sırasında yıkılmış, aşağıdaki kısımda ham toprakta kazılmış iki basamak sağlam kalmıştır. Dromosun kuzeybatı bitiminde kaldırımlar arasında yatay yönde kare şekilli giriş yolu kazıldıktan sonra kubbe şekilli oda ulaşılmıştır. Giriş yolunun yüksekliği 35 santimdir. Oda tabanı giriş yolundan 15 santim derindedir. Odanın uzunluğu 2, genişliği 1,5, yüksekliği merkez kısmında 97 santimdir. Taban ortasında bireyin konması için mahreden kare şekilli *kline* (yatak) yapılmıştır. Onun boyutu 1,25×0,75×0,1 metredir (Eliyev V, 1969: 55-56).

Dromostaki kaldırım ve merdivenler katakompun gömü geleneği hakkında bazı fikirler edinmeyi sağlıyor. Belli ki bu merdivenlerde birkaç kişi yan yana durarak veya oturarak ölüyü yavaş yavaş dar girişten odaya geçirmişler. Babaderviş katakompunda iskelet Hocker pozisyonda sağ yanı üzerine konuydu. Kolları dirsekten bükülmüş, elleri göğsüne konulmuş, bacakları da dizden bükülerek çanak kemiğine taraf sıkılmıştı. Kafa güneybatı yönüne dönük, yüzü güneye – girişe doğruydur (Aslanov,1962: 120)

Belirtmek gerekir ki Mingeçevir'in ilk katakomplarında iskelet genelde sağ kolu üzerinde yüzü girişe doğrudur. Babaderviş katakompundaki kadına ait iskelet çok

iyi şekilde korunarak günümüze ulaşmıştır. Onun hocker pozisyonunda uzunluğu 1,1 metredir. Gömme etkinliği bittikten sonra hücre girişi alttan bir sıra kocaman (35×20×15) çığ tuğlalar, onların üstündense iki sıra dere taşıyla örülmüştür. Katakompun dromosu toprakla kaplanarak sağlamlaştırılmıştır (Eliyev V, 1969: 57).

Plan 4. Babaderviş Katakompunun planı (Eliyev V, 1969)

Antropolog R. Kasumova tarafından kadın olduğu tesbit edilen bireyin kemiklerinin üzerindeki çürümüş kumaş kalıntısı, göğüs kısmındaki tunç iğne ve düğme, demir bıçak, kafasının arkasındansa kemik tığ parçaları bulunmuştur. İskeletin ön tarafında ağaçtan yapılmış dokumacılık aletinin bir parçasına ve irizasyona uğramış cam kap parçalarına rastlanmıştır. Kafatasından biraz aralı, oda tabanında iki tane çömlek ve bir tane ahşap kâse bulunmuştur. Ahşap kâseyi ters çevrilerek büyük çömleğin ağzını kapatmışlar.

Genellikle Babaderviş katakompunda mezarı yapı ve malzemesine göre Mingeçevir'in erken dönem katakomplarıyla (1-3 yüzyıllar) büyük benzerlik sergilemektedir. Onun eşyaları, özellikle pişmiş toprak kaplar şekil ve yapıma özelliklerine göre çağımızdan önce 1.yüzyıla ait olan *pithos* mezarların malzemeleriyle de çok benzerdir (Aslanov, 1963: 5-18).

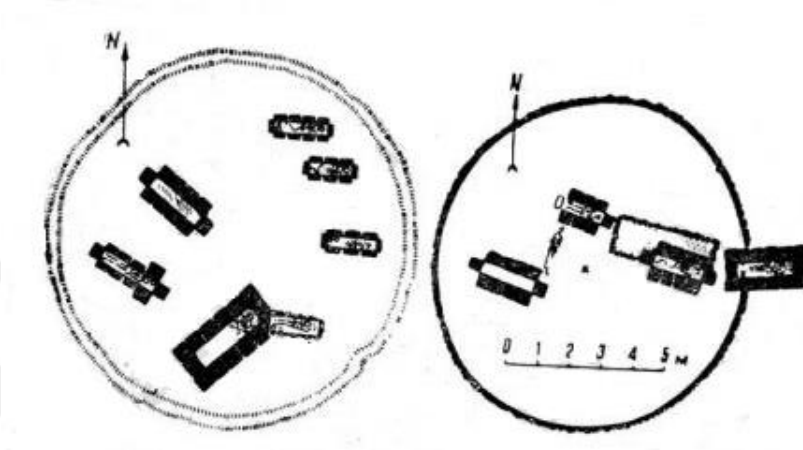
Mingeçevir'in ilk katakomplarından tesisleriyle beraber Parfiya Çarı Gotars'ın (40/41 – 50'li yıllar), Roma İmparatoru Antonina Piy'in (138 – 161'li yıllar) ve Fulfiya Plautili'nin (211 – 217'li yıllar) paraları bulunmuştur (Nerimanov vd, 1962: 120-136). Yapılan kıyaslamalara dayanarak arkeolog V. Eliyev Babaderviş katakompunun çağımızın 1- 2 yüzyıllara ait olduğunu düşünmektedir (Eliyev V, 1969: 60).

IV.3.2.3 GÖYGÖL NEKROPOLÜ

Tuğla Örgü mezarların bulunduğu tek alan olan Göygöl Nekropolü, Azerbaycan`nın batı bölgesinde, Göygöl ilinde yer almaktadır. Büyük bir alanı kapsayan mezarlıkta tunç çağı`na ait tümülüsler ve antik dönem tuğla örgü mezarları açığa çıkartılmıştır (Goşgarlı, 2012: 61).

Burada ilk kazı çalışması İmparator Arkeoloji Komisyonu izniyle 1903 yılında G. G. Rozendorf tarafından gerçekleştirilmiştir. G. G. Rozendorf Arkeoloji Komisyona sunduğu raporunda 16 tuğla mezar tasvirini vermiş ve orada bulunmuş arkeoloji buluntuların özelliklerini kayda geçirmiştir (Rozendorf, 1906 :86-108). Daha sonra amatör arkeolog olan Skinder 1905 yılında burada tekrar kazı yapmıştır.

(Skinder,1906). Fakat o profesyonel arkeolog olmadığı için arkeoloji objelerin ciddi bilimsel incelemesini yapamamış, hatta açtığı tuğla mezarın ölçüm işlerini gerçekleştirmemiştir. 1937-1938 yıllarında Yakov Hümmel Göygöl Nekropolünde birkaç tuğla mezar incelemiştir (Gummeli, 1940: 145-160).

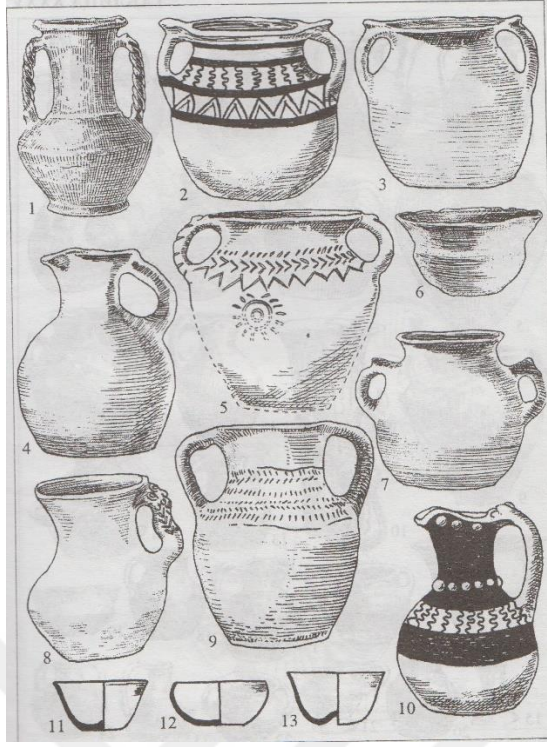
Plan 5. 1938 yılında Hummel tarafından açığa çıkartılmış mezarların planı (Aliyev K, 1973)

Mezar çukurun kenarları büyük miktarda saman karışımı olan sarı ve koyu renkli kilden olan tuğladan örülmüştür. Tuğlaların ölçüleri değişiktir (40x40x12; 44x44x11; 45x45x12; 50x50x12); Mezarların uzunluğu 1,5 metreden 2 metre, genişliği 40 -45 santim, derinliği ise 60 santimden 100 santime kadardır. Mezarlarda kesin yön tam belli değil, bununla bile doğudan batıya taraf yön çoğunluktadır (Goşgarlı, 2012: 60 ; Gummeli , 1940: 149).

Tuğla mezarlarda bireyler genel olarak sırtı üstüne yatırılmış, elleri karnında çaprazlaştırılmış şekilde gömülmüştür. Fakat hocker ve tam hocker (oturmuş gibi) pozisyonunda gömü uygulanmış mezarlara da rastlanılmıştır (Gummeli,1940: 294-295).

Tekli gömülerin yanı sıra birden fazla bireyin aynı mezarda gömülmesine de tesadüf edilmiştir. Rozendorfun açtığı üç mezarda çift gömüler bulunmuştur. Mezarlardan ele geçen bazı kafa iskeletlerinde darb izi tesbit edilmiştir (Skinder, 1906: 15; Goşgarlı, 2012: 61).

Tuğla örgü mezarların ölü hediyeleri genel olarak seramik kaplardan oluşmaktadır. Araştırmacılara göre, bu kaplar tarz olarak İran'da ve Kafkasya'da çok yaygın Ahameniş İmparatorluğu döneminin hayvan şekilli kulplu kaplarının tekrarlamaktadır (Passek, 1946). Genelde tuğla mezarlarda bulunan kocaman kapların üstü küçük fincan tarzında kaplarla kapatılmıştır . Bu bağlamda mezarlarda demlikler de bulunmuştur. İlginç bulgulardan biri de V. A. Skinder tarafından bulunmuş burma kulplu, üzeri yeşilimsi kaplamalı Pat tarzlı *amforadır*. Yalnız bu kap dışında tuğla mezarlardan ele geçen kapların toprak, küp, taş kutu, ahşap kutu ve katakomp mezarlarda olan seramiklerin benzeri olduğu denilebilir. Nekroloden üç adet gümüş sikke de bulunmuştur. Onlar düşük ayarlı gümüşten yapılmış Part hükümdarı 3.Fraat'a (M.Ö. 70-57) ve Orod'a (M.Ö. 57-38) aittir ve buradan tuğla mezarların varlığını iki yüzyıl süresinde sürdürdükleri belli oluyor. Ölünün ağzına para koyma geleneğinin bilimsel kaynaklarda iyi bilindiğini belirtmek gerekir. O Yunanistan'da ortaya çıkmış, Helenistik döneminde Doğu'ya da yayılmıştır Göygöl tuğla mezarları M.Ö. 1 ile M. S.1 yüzyıllara tarihelendirilmiştir. Bu kronolojiyi belirleme herkes tarafından kabul edilir ve kuşku doğurmaz (Gummel,1940: 296 ;Aliev K,1973: 235; Goşgarlı, 2012: 63).

Resim 25. Tuğla mezarlara özgü seramik kaplar (Goşgarlı, 2012)

IV.3.3 MERKEZ VE GÜNEYDOĞU BÖLGESİ

IV.3.3.1 MUĞAN BABAZANLI NEKROPOLÜ

Salyan arkeoloji ekibinin 2011-2013'lü yıllarda yapılmış arkeoloji kazı çalışmaları, Azerbaycan'ın Muğan arkeoloji medeniyeti ve Alban küp mezarları medeniyetinin öğrenilmesinde önem taşıyan bilimsel sonuçlar elde etmiştir. Arkeoloji kazılar Elet – Masallı yolunun Salyan İlinden geçen kısmından 2,5-3 kilometre solda deniz seviyesinden 10-15 metre yükseklikte, Babazanlı Dağı çevresinde yapılmıştır. Genellikle 30 küp mezarı incelemişler. Onlardan 10'u büyük, 8'i orta, 12'si küçük küplerdir. Tespit edilmiş mezarlar yönleri de farklıdır. Küp mezarların ağız kısmında gömülmüş hayvan kafa kemikleri ele geçmiştir (Memmedov ve ark, 2015 : 222).

Salyan k p mezarları Babazanlı (Baba Senan/Sinan) Dağında büyük bir alanı kapsamaktadır. Birbirinden 100 metre aralıkta bulunan 1. ve 2. kazı alanlarında mezarlar değişik dönemlere aittir. 1.kazı alanında mezarlar 1,5 metre derinlikte bulunduğu halde, 2. kazı alanında ise 3-4 metre derinlikte ortaya çıkmıştır. Bu 1.kazı alanın oranla daha yüksekte ve dağ yamacında bulunduğundan sel sularının dağ yüzeyini aşındırmasıyla açıklanmaktadır. 2.kazı alanında bulunan k p mezarlar daha eskidir ve M.Ö. 4-3.yüzyıllara aittir. İncelenmiş k p mezarlar içerisinde erkek, kadın ve çocuk mezarları vardır. K p mezarlar buluntuları sayı açısından pek farklı olmasa da değişik ve şaşıyla farklıdır. Bu da onların bölgede sınıfı tabakalamanın ilk dönemlerine ait olduğunu söyleme fırsatı veriyor (Memmedov ve ark , 2215: 223).

8. numaralı karede ilginç durum, defin sırasında iki insan kafatasının beraber aynı küpün içinde g m lmesidir. Küpte bir tek kafataslarının bulunduğunu da belirtmemiz gerekir. 1, 4, 5 ve 6. karede küpler hacmine göre diğer küplerden farklıdır. 2.karedekiyse diğerleriyle kıyaslamada küçük küplerde defin geleneğine rastlanılmıştır. Salyan'da bulunmuş mezar küplerinin hepsi kırmızı renkliler ve kulpları vardır. Ender hallerde kulpsuz küplere rastlanılmaktadır. Büyükler için olan mezarların bazılarının dibe yakın kısmında küçük delikler açılmıştır. Küplerin çevresinde bireyin sosyal statüsüne uygun mezar hediyeleri konmuştur.

Çoğu küplerin baş kısmı yukarıya doğru gömülmüştür. Küplerin bazılarının aēız kısmı kocaman küplerin kalıntıları, diğerleri ise  iē tuğlayla kapatılmıştır. Büyük küplerin uzunluğu 1,5 metreden – 1,8 metre kadar, eksenleriye 85 – 95 santimdir. Boyu 2 metreden, ekseniyse 1 metreden fazla olan küpler de vardır. Her küpün içerisinde bir birey defnedilmiştir (Memmedov A , 2010: 8-14)

Resim 16. Muğan Babazanlı nekropolü (Memmedov ve ark, 2015)

Bireyler hocker pozisyonunda, eller göğse taraf kaldırılmış, sol veya sağ tarafında gömülmüş şekildedir. Gömütün önce ayak kısmı küpün içinde sokulduğundan, gömütün baş kısmı küpün ağzına doğrudur. Daha kilolu insanların küpe sığdırılması için küpün ağız kısmı özel aletlerle kırılmış ve ölü konulduktan sonra o kısım yerine konmuştur. Ağız çok dar olan küplerde gömütün konulması için küpün dip kısmı kırılmıştır. Bu durumda gömütün ayağının küpün ağız kısmına taraf olduğu görülür. Mezar küplerinin bazılarının üzerinde dini inançlarla bağlı çizimler vardır. A. Memmedov`a göre bu çizimler eski Türklerdeki Şamanlık geleneğini andırıyor ve bu kötü ruhların mezardan uzak tutulmasıyla ilgili olabilir. Küplerin ağız kısmına yakın yerde bulunan kömür parçalarına göre kötü ruhları kovmak vs. amacıyla burada ateş yakıldığını söyleyebiliriz. Küplerin çevresinde çömlek kaplar – genelde kovalar, matralar, tencere, çaydanlık tarz kaplar, süt kaplarına benzer kaplar, onların ağzına konmuş kâseler mezar armağanı olarak bırakılmıştır. Küplerin içindense genelde metal

silahlar, mührler, boncuklar, gerdanlıklar, küpeler, yüzükler vs. bulunmuştur(Memmedov A, 2010: 15-16; Memmedov ve ark, 2015: 223-225)

IV.3.3.2 GALATEPE

Galatepe, Mil-Karabağ Bölgesinde Ağcabedi ilinde yer alan antik yerleşim yeridir. Yerleşkeden 150 – 200 metre doğuda 4 hektarı bulan bir alanda antik döneme ait küp mezarlarından oluşan nekropol açığa çıkartılmıştır. Eski Govurark'ın derin yatağı bu nekroplu Galatepe şehir yerleşkesinden ayırmaktadır. Bu sulama sisteminin M.S. ilk yüzyıllarda yapılarak küp mezarları kesmekle Gargarçay'a birleştirildiği düşünülmektedir.

Nekropolle söz konusu yerleşkenin ilişkisini araştırmak amacıyla 2009-2013'lü yıllarda da burada 140 metrekare alanda kazı çalışmaları yapılmış, 11 küp ve 3 toprak mezar bulunarak incelenmiştir. Defin küplerinin boyutları da değişiktir. Büyük küplerde yetişkin insanlar, oranla daha küçük küplerdeyse çocuklar gömülmüştür. Bireyler küplerde değişik yönlerde, sağ ve sol yanı üste hocker tipinde gömülmüşler. Küplerin arka tarafına ve ağız kısmının çevresine nefis hazırlanmış, üzerine kırmızı boyayla geometrik süsler çizilmiş değişik ölçülü çömlek kaplar dizilmiştir. Kaplar küpe, yayık, kâse, çanak ve diğer tiplere ayrılmaktadır. Defin küplerinin içine bir tane küçük küp veya kova konulmuştur. Mezar buluntuları arasında demir kılıç, çok sayıda tunçtan yapılmış süs eşyaları – sancak, zil, yüzük, kuş ve meral

figürleri, akik ve diğer taşlardan boncuklar vardır (Eliyev T, 2009-2013)

Resim 27. Galatepe nekropolüne özgü seramik kaplar (Eliyev V, 2013)

Galatepe nekropolünde belirtildiği gibi, küp mezarlar yanında üç toprak mezar daha açılmıştır. Bu mezarlarda gömüt kille sıvanmış taban üzerinde sol ve ya sağa dönük şekilde hocker tarzında gömülmüştür. Toprak mezarların da çevresinde benzer çömlek kaplara ve tunç süs eşyalarına rastlanılmıştır. Küp mezarlarda – defin küpünün içerisinde olduğu gibi burada da bir elde silah, diğer elde seramik kap tutma geleneği gözlemleniyor. Ne yazık ki uzun yıllar nekropol alanında ağır iş makineleriyle ekin işleri yapıldığından ister mezarlar, isterse de onlara eşlik eden eşyalar genellikle ilkin durumunu kaybetmiş, parçalanmış veya hasarlı şekilde bize ulaşmıştır. Galatepe nekropolünün çömlek ürünleri Mil – Karabağ ovasındaki benzer ve senkron mezarlardan, özellikle Ağcebedi ilinin Üzeyirkent civarındaki Karaköber küp mezarlarında bulunan nesnelere yakındır. Bütünlükle nekropilde bulunan seramik kaplar Galatepe'nin antik katında bulunan nesnelere eşzamanlıdır.

Resim 28. Galatepe 3 No.lu Küp Mezar

IV.3.3.3 KARAKÖBER

1974 yılında Ağcebedi ili Üzeyirkent köyü yakınlarında Karaköber adlı alanda pamuk ekini için tarım çalışmaları sırasında çok sayıda eski madeni bulgular üze çıkmıştır. Onların araştırılması için adı geçen alana iki kez arkeoloji gezi düzenlenmiştir. Alandan erken antik döneme ait çok sayıda küp mezar tespit edilmiştir. Üzeyirkent'tin 5 kilometre doğusunda bulunan Karaköber'in eski yerleşim yeri ve nekropolünün 20 hektardan fazla alanı kapsadığı belirlenmiştir. Karaköber nekropolü 1.binyıllığın ortalarından başlayarak 1.binyıllığın sonlarına kadar neredeyse 500 yıl mezarlık olarak kullanılmıştır.

Bulunmuş küplerin yönleri farklıdır. Ölüler genelde hocker pozisyonunda, çoğu zaman sol tarafına yatırılarak gömülmüşler. Mezarlar 1,5 – 2 metre derinlikte tespit edilmiştir. Küplerin çoğunun dibe yakın yerinde delikler açılmıştır. Defin küplerinin çevresinde kocaman küp kaplar bırakılmıştır. Bu da erken küp mezarlara özgü

durumdur. Mezar bulgusu olarak en çok ortaya çıkan eşyalar seramik kâselerdir. Kâseler de renk, süsleme ve boya açısından farklılar. Küp mezarlarda yeterince çömlek kovalar da tespit edilmiştir. Karaköber nekropolünün son medeni katmanından bulunmuş seramik örnekleriyle kuzey bölgesinin Antik Dönem mezarlıklarında (Hınıslı, Yaloylutepe, Gebele) bulunmuş seramik kaplar şekilce aynıdır. Karaköber’de ortaya çıkmış küp mezarlarda süs veya diğer metal eşyalar daha az bulunmuştur (Osmanov,1987: 72-90). Mezarlarda tespit edilmiş malzemelere dayanarak Karaköber nekropolü M.Ö.4-1.yüzyıllara ait edilmektedir.

Resim 29. Karaköber Mezarlarından bulunmuş Seramik Kaplar (Osmanov, 1982)

IV.3. 3.4 KÖVER KÜP MEZARLARI

15 Şubat 1983 tarihinde Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsüne Yevlah ilinde eski kültür kalıntılarının bulunmasıyla ilgili olarak bilgi

verilmişti. Bunun üzerine E. Eliyevin başkanlığında bir grup enstitü çalışanı konuyla ilgili bir görevle Yevlah iline gönderilmiştir. Höyük Kür Nehrinin saę kıyısında, Yevlah – Berde çevre yolunun 14. kilometresinde, kara yolundan 600 metre uzaklıkta, demir yolunun ise 400 metre sağında bulunmaktaydı. Burası Malbine Birliğine giriyor ve Köver köyüne 1,5 kilometre mesafede, köyün kuzeybatısına dūřmektedir (Eliyev E, 1989 :61).

İlk gözlemler, burada küp mezarların bu bağlamda çok da zengin kültürel kalıntıları bulunmayan Orta Çağ yerleşkesinin ve mezarlığın bulunduğunu göstermekteydi. Höyüğün kapladığı alanın genişliği yaklaşık 600, uzunluğuysa 750 metredir. Alınan bilgiye göre düzleştirme işleri yapılırken 60 santim derinlik sonrası toprağın içinden insan kemiği ve seramik kap kalıntılara rastlanılmıştır. Sürülmüş arazinin 40 – 45 santim kuzeybatısını küp mezarlardan oluşan mezarlık çevrelemektedir. Birkaç küp mezarın üst kısmını traktör sıyırdığı için toprağın üzerinde küplerin üst kısmının kırıkları ortaya çıkmıştır. Önce bunların günlük yaşantıda kullanıldığı düşünölmüştür. Fakat alan araştırması sonrası burasının küp mezar alanı olduğu belirlenmiştir. Mezarlık alanının dört yerinde 4X4 ölçölü sondaj kazıları yapılmış ve 7 tane küp mezar incelenmiştir. Küp mezarlarda ortak özellik onların geneli aynı malzemedен yapılmış, yatay halde gömölmesidir. Farklı yönü mezar içindeki bireylerin yüzlerinin değişik yönlere dönük olmasıdır. Tüm mezarlarda gömütler Hocker pozisyonunda tekli olarak küpe yerleştirilmiştir. İskeletlerin şekline göre bireylerin başının küpün ağzına, ayaklarınınsa dibine doğru gömölüğü belirlenmiştir (Eliyev E, 1989 :62)

Küp mezarlarda 17 tane boncuk ve iki tane gümüşten yapılmış asma süs eşyası bulunmuştur. Boncuklardan onu kırmızı kızcılık şeklinde, altısı gümüş rengine,

üçüye merkezden uzunluğu boyunca dilimlenmiş açık pembe renklidir. Gümüştan hazırlanmış asma süslerin bir tarafında asmak için küçük delik vardır. Bunların yanında küp mezarlardan değişik ölçülü tunç bileklik, demir kılıç tığı kırıntıları, üç kanatlı ok ucu, tunç çömçe, tunç gerdanlık ve iğ başlıkları da bulunmuştur (Eliyev E, 1989 : 64-65)

Köver sahasında bulunmuş küp mezarların Azerbaycan'da bilinen diğer aynı türden höyükler arasında yerini ve konumunu açıklamak için bazı fikirlerin belirtilmesi gerekmektedir. Ön Kafkasya'da, özellikle Azerbaycan'da küp mezarların çok yaygın bu konuda monografi ve bilimsel makaleler yazıldığı bellidir. Araştırmalarda küp mezarların dönemi, etnik aitliği, yayıldığı ve kaynağı hakkında değerli düşünceler söylemiştir. Arkeoloji kaynaklarda küp mezarların döneminin M.Ö 6-5. yüzyıllardan çağımızın 7. yüzyılına kadar kapsadığı gösterilmiştir (Gaziyev S, M, 1960 ; Vahidov R, M, 1965: 91).

Araştırılan küp mezarların dönemini belirlemek için onun yayıldığı alana göz atmak gerekir. Buraya Yevah ili de girmektedir. Daha eskiden burasının verimli olmuştur. Öte yandan bu höyüğün Mingçeçevir'le Mil Çölü ilçeleri arasında bulunması, bu bağlamda eski ticaret yollarına yakın olması burasını ekonomik kültürel etki dışında bırakmamıştır. E. Eliyev'e göre Karaköber'den belli olan mezar buluntuları örneklerinin çoğu Köver malzemelerine uygun bulunmaktadır. Şöyle ki burada da kırmızı renkli boyalı kapların, aynı şekilli süslerin varoluşu her iki höyük arasında ortak yönlerin olduğunu belirtiyor. Eğer küp mezarların güneyde yaygınlığını ve Köver höyüğünün Karaköber'e göre kuzeyde bulunmasına dikkat edersek, bu küp mezarın M.Ö 3-1.yüzyılları kapsadığını belirlemek mümkündür. Bunu mezar buluntuları da onaylamaktadır (Eliyev E, 1989 :64)

IV.3.3.5 YELDİLİ KÜP MEZARLARI

2004-2005'li yıllarda Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol ve Güney Kafkasya doğalgaz hatlarının inşası sırasında yapılan arkeoloji kazılar sonucu değişik tarihi devirleri (Cilalı Taş Döneminden – Son Orta Çağlara kadar) kapsayan arkeoloji abideler arasında Kafkasya Albanya'sı dönemine ait abideler de araştırma konusu olmuştur. Yevlah ilinin Yeldili köyü yakınlarında tespit edilmiş küp mezarlar nekroplü bu abidelerden biridir. Tüm boru hattı boyunca küp mezarları olan altı höyük ortaya çıkmıştır. Bu da çömlek kaplarda defin geleneğinin Kafkasya Albanya'sı döneminde Aran bölgesinde önemli defin geleneği olmasını bir daha onaylamaktadır (Esedov V,2006 : 20)

Yeldili nekroplü kazısına 2005 yılının ocak ayında başlatılmış, ilk aşamada üç defin küpü açılarak incelenmiştir (sonraki kazılar sırasında mezar sayısı dokuzaya ulaştı). Defin küpleri 0, 3 metre derinlikte bulunmuştur. Bölgede daha önce iş makinelerinin çalışması sonucu defin küpleri ve onların çevresine dizilmiş çömlek kaplar hasar görmüştür.. Her üç küp mezar doğu-batı yönüne yatay şekilde toprağa konmuştur. Burada mezar odalarının incelenmesi imkânsızdı. Her üç mezarda defin küplerinin yan tarafı ağırlık sonucu kırılarak küplerin içerisine toprak dolmuş ve sonuçta malzemeler karışmıştır. Bütün mezarlarda farklı defin geleneği gözlenmiştir. Defin küplerinin dip tarafında değişik seramik kaplar dizilmiştir. Mezar hediyeleri hem de küplerin içine bireyin çevresine de dizilmiştir. Bu kaplar tutumuma göre küçüklerdi. Bunun yanında 1 numaralı mezarda değişik süs eşyaları da bulunmuştur. Küplerin her birinde bir insan iskeleti tespit edilmiştir. Ölenlerin her üçünün de başları doğu yönünde (küpün ağız kısmında) hocker şekilde sağ taraflarına yatırılmışlar (Esedov V, 2006 :21-24)

Nekropolde bulunan toprak kaplar küp, kova ,piyale, süt kabı ve cam kaselerden oluşmaktadır.Toprak kaplar el yapımı olsalar da, mükemmel şekillere sahiplerdi ve çok sağlam pişirilmişlerdi. Bazılarının üzeri süsletilmişti. Burada iki ve bir kulplu, lüleli ve yonca ağızlı kaplara rastlanmıştır. Kapların hepsinin uçuk pembe renkte olup, çoğunun üzerinde sarımtırak veya beyazımsı renkte işaretler çizildiğini söyleyebiliriz. Defin küplerinin çevresi ve içerisini temizlerken epey kömür kırıntılarına rastlandığını da belirtmek gerekir. Bu da ateş izleri hesap edile bilir. Mezar çevresinde ateş yakılmasının amacı ya mezarı kötü güçlerden arındırmak, ya adak adamak, ya da ihsan hazırlamak için yapıldığı düşünülmektedir

Yeldili nekropolündeki mezar bulgularının kıyaslamalı incelenmesi bu mezarların dönemini M.Ö. 2. – M.S. 2. yüzyıl çerçevesinde belirleme olanağı sağlamaktadır. Bu zaman küp mezar defin geleneği gelişerek, bazı yerel özelliklere sahip olmakla tüm Kafkasya Albanya'sı kapsamında önemli defin geleneğine dönüştüğünü söyleyebiliriz. Bu dönemde artık küp mezarlara büyük çömlek kapların konmaması, gömütün üzerindeki süs eşyaları arasında ağır halhalların olmaması gözlemlenir. Bu da incelenen Yerdili küp mezarlarına yansımaktadır (Gazıyev, 1960: 9)

IV.3.3.6 PİBOZTEPE NEKROPOLÜ

Resim 30. Piboztepe Mezarlığının bulunduğu alan (Eminli ve ark, 2015).

2012-2013'lü yıllarda Antik Dönem üzere Arkeoloji Ekibi Azerbaycan`ın Günüy-Doğu bölgesinde yer alan Lerik il merkezinden 18 km kuzeyde bulunan Gürdeser köyü civarında yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir. Ekip tarafından köyün girişinde, Eliabad – Gürdeser yolu üzerindeki Piboztepe adlanan yerde toprak mezarları araştırmaya alınmıştır (Eminli C ve ark, 2015: 210)

Burada ilk defa geçen yüzyılın 80'li yıllarında köyde yol çalışmaları sırasında tepenin bir kısmı yıkılırken toprak mezarlar ortaya çıkmıştır. O zaman Arkeoloji ve Ernoğrafi Enstitüsü çalışanı Goşgar Goşgarlı tarafından alan incelenmesi yapılmış, kısa rapor yazılmıştır.

Kazı çalışmasının ilk yılında Piboztepe'nin yola yakın kuzeydoğu ve doğu yamaçlarının incelenmesi planlanmıştı. Amaç yeni mezarların bulunması yanında, bir zamanlar yol yapımı, peşinden köy halkının sulak toprağı gibi kullanması sırasında yıkılmış mezarların da temizlenmesi ve kayda alınmasıydı. 2012 yılı araştırmaları sonucu 30 toprak mezar incelenmiştir (Eminli C ve ark, 2015 :211)

2013 yılı araştırma döneminde daha önce yapılmış kazı alanının genişletilmesi yanında mezarların kapsadığı alanın belirlenmesi yönünde de çalışmalar yapılmıştır.

2012-2013'lü yıllar araştırmalarının sonucu gibi toplam 72 mezar tespit edilmiştir. Bulunmuş mezarların çoğu Piboztepe nekropolünün erken dönemine, yani Ahameniş (Klasik) ve peşinden Pat dönemlerine (M.Ö.3 ve M.S.3.yüzyıllar) aittir. Daha sonra bölge Hristiyan ve Müslüman gelenekli mezarlarca işgal olunmuştur. Erken döneme ait mezarlarda gömüt gevşek ve hocker şekilde, sol veya sağ yanı üsteler. Erken döneme ait mezarların bazıları sonradan kazılmış mezarlar yüzünden ve köy yol çalışmaları sırasında hasar görmüştür (Eminli C ve ark, 2015: 212 ;Eminli C ve ark, 2014: 700-705).

Mezarlar ve Ölü hediyeleri

Tespit edilmiş mezarlar hem erişkin bireylere , hem de çocuklara aitler. Bütün mezarlar sıradan toprak mezarlar olmakla yer yüzeyinden 50-120 santim derinlikte kazılmıştır. Birçok durumda ölüler mezara hocker tarzında sağ veya sol yanı üste konmuştur. Sağ tarafına koyulanların başı güneybatı, ayakları kuzeydoğu, yüzü doğuya taraftır. Sol tarafına yatırılanların kafası güneybatıya, ayakları kuzeydoğuya olmakla, yüzü kuzey veya kuzeydoğuyadır. Kollar dirsekten bükülerek göğüsde çaprazlaştırılmıştır. Bu mezarların hepsinde kül ve kömür izleri, kafalarının üst kısmında veya arkasında kadeh ve demiz mızrak başlığı konması gibi belirli özellikler vardır.

Bazı mezarlarda mızrak uçlarına daha çok rastlanılmıştır. Mızrak uçlarının sonlukları eğiktir. Bunun da özel nedeninin olduğu düşünülüyor. Demir mızrak uçları

yanında gömütün karşısında veya arkasında demir kılıç ve hançer, bel kısmında orak şeklinde bıçaklar vardır. Çok ender olarak gömütün kafasının yanında kâse ve büyük kadehin içinde de demirden yapılmış orak şeklinde bıçak veya mızrak ucu bulunmuştur. Çoğu zaman kadeh ve kâselerin içinde veya altında ufak hayvan kemiklerine rastlanılır. Küçük kaplardan farklı olarak büyük seramik kaplar ölünün ayakucuna bırakılırdı. Bazen kül ve kömür katına mezar odasının zemin ve duvarları boyunca, bazen de bir tek ellerin ve ayaklarında, bu bağlamda da yüzü karşısında bulunmaktadır. Bütün mezarlar tunç ve gümüş bileklik, yüzük, çeşitli taşlardan yapılmış boncuklar ve küpe gibi süs eşyalarıyla zengindir. Tunç eşyalara oranla gümüş örnekler daha azdır. Tunç süsler arasında köpek ve geyik şekilli kolyeler, ağ şekilli zil askılar saç boruları da vardır (Eminli C ve ark, 2015: 212-213 ;Eminli C ve ark, 2014: 700-705).

Resim 31. Mezarlardan Ele Geçen Boncuklar (Eminli C ve ark, 2015)

Mezarların çoğu tekli gömüt olsa da, iki durumda çift gömütlü mezarlar tespit edilmiştir. Buna örnek olarak 2013 yılında incelenmiş 41No’lu mezarı gösterebiliriz. Sağ tarafına defin olunmuş anne güneybatı kuzeydoğu yönüne yarı hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir. Çocuk sıkı pozisyonda annesinin karşısına

koyulmuştur. Annenin kafasının üst başına içinde küçük kadeh ve orak şekilli bıçak konmuş kâsenin yanında demir mızrak ucu da bulunuyordu. Gömütün ayaklarının yanına dağınık şekilde büyük kaplar konmuştur. Her iki gömütün üzeri ve çevresi tunç ve gümüş süs eşyaları, hem de boncuklarla zengindir. Çocuk gömütün üzeninde kül ve kömür katı vardır. Bütün hocker gömütlü mezarlar ve mezar buluntuları birbirinin aynısıdır. Şöyle ki gömütün yönü, defin geleneği ve kapların dizilişi benzer olsa da, dikkati çeken önemli fark gömütün sağ veya sol yanına yatırılmasıdır. Defin büyüklere ve çocuklara aynen uygulanmaktaydı. Çocuk mezarlarında çoğu zaman kafatası yönünde yalnız kadeh konulur. Onlar kalın duvarlı ve kabaca yapılmıştır (Eminli C ve ark, 2015: 211)

Ender hallerde gömütün kolları üzerinde, bu bağlamda da çürüme sırasında bilekliğe yapışmış şekilde kumaş kalıntılarına, kömürleşmiş giysi, özellikle de baş giysileri izlerine rastlanılmıştır. 2012 yılında açığa çıkartılmış PT-24 No.lu mezarı örnek verebiliriz. Sağa dönük yarı hocker tarzında bulunmuş gömütün başı kömürleşmiş düğmelerle çevrelenmiştir. Kafatasının üzerinde aşağı yukarı 2 santim genişliğinde siyah leke vardı. Bu da düğmelerin tam da *diademin* (taç) üzerinde olabileceğini söylememize nedendir. Gömütün kolları dirsekten bükülerek yüzüne doğru götürülmüş, sonra üzerinde ateş ritüeli yapılmıştır. Kulaklarında gümüş küpe, parmaklarında tunç telden yüzükler, kollarında tunç bileklikler vardır. Gömütün belini tunç halkalardan yapılmış kemer, kemeri birleştiren mantar şekilli tunç başlıklar çevrelemişler. Onun belindeki orak şekilli bıçak da adı geçen tunç kemerden asılmıştır. Başında süs veya giysi öğelerine sıkı sarılı defin olan PT-22No'lu mezarda da rastlanmıştır (Eminli C ve ark, 2015: 212)

Resim 32. Piboztepe, PT-24 No.lu Mezar (Eminli C ve ark, 2015)

Piboztepe nekropolinde açığa çıkartılmış yarı hocker (az bükük) tarzında olan gömütlerden farklı olarak hocker (çok büzüşmüş) gömütler daha azınlıktalar. Hocker gömülü mezarlarda da sağ ve sol yanına yatırılma, mezarın yönü, mezar hediyeleri, kül ve kömür kalıkları gibi belirtiler aynıdır. Mezarların boyutları arasında ölçü farklılıkları gözlemlenmektedir. Örnek olarak PT-22No'lu mezarın uzunluğu 3 metreden fazladır. Diğer mezarlardaki gibi burada da küçük kaplar kafanın yukarı ve arka kısmında, büyük kaplar ayak tarafına bırakılmıştır. Büyük kaplar bazen küme şekilde, çoğu zamansa sırayla dizilmiştir. Gömütün kolları dirsekten bükülerek elleri yüzünün karşısına konulmuş, ayakları dizden bükük, dizleri dirseklere yakınlaştırmıştır. Dirsekle karın arasındaki boşluğa kavanoz şeklinde kabın konulması bu mezarlar için özgüdür. Anlatılan kabın içinde kilden yapılmış iğ ucu vardır. Gömütün kolları tunç bileklikler, parmakları tunç yüzüklerle donatılmıştır. Ellerin karşısında kömür parçaları vardır. Az bükük gömütü olan mezarlardan farklı olarak, çok bükük defini olan mezarlarda hayvan kemiklerine daha çok rastlanılmaktadır (Eminli C ve ark, 2015: 212)

Piboztepe`de *çoklu* (ikincil) gömüt yapılmış mezarlara da tesadüf edilmiştir. Bu türden gömütler güney-batı bölgesinde yer alan nekropollerde de bilinmektedir (Almemmedov , 2006). Birden fazla bireye aid insan kemikleri yanında çeşitli mezar hediyeleri ele geçmiştir.

Piboztepe nekroplünde hasar görmüş mezarlara da rastlanılıyor. Nekroplde mezarların hasar görme veya yıkılmalarının birkaç nedeni vardır. Örnek olarak aynı dönemde daha sık mezar kazınması (bu çok ender nedendir), sonraki dönem mezar kazıları, yol yapımı, tarım çalışmaları neden olarak gösterilebilir. Sonraki dönem mezarları civarında eski döneme ait yıkılmış mezarlara rastlanıldığında, burada kemikleri küme şeklinde bir kenara bırakıldığına da tanıyoruz. Çoğu zaman süs eşyaları da kemiklerle beraber bir tarafa bırakılmış veya tekrardan gömülmüştür. Bu açıdan yıkılmış mezarlarda gömünün yerleşme yönü ve şeklini belirlemek imkânsız olmuştur.

Araştırmaların sonucu olarak Piboztepe nekroplünü M.Ö. 5.yüzyıldan Orta Çağa kadar sürekli işgal edilmesini belirtmemiz gerekir. Mezarlar Kronoloji olarak erken dönem Ahamanişler (klasik) , peşinden Pat dönemine ait edilmektedir. Tespit edilmiş mezar hediyelerinde de Ahamaniş ve Pat medeniyeti etkileri görülmektedir. Araştırmalar erken dönemde yetişkin ve çocuklar için tepede özel ayırım yapılmadığını, Orta Çağdaysa çocuk mezarlarına daha çok tepe yamaçlarında rastlanıldığını ortaya çıkarmaktadır (Eminli C ve ark, 2015: 213).

IV.3.3.7 EMİRTÜRBE BASİT TOPRAK MEZARLARI

Cesetlerin sırtı üzerine (dorsal) gömüldüğü mezarlıklardan biri de Masallı ilinde, Emirtürbe köyünde incelenmiştir. 1989-1990'lı yıllarda burada 11 toprak mezar

araştırılmıştır. Bu mezarlar *heyelan* sonucu orta çıkmış ve yer yüzeyinden 30-60 santim derinlikte bulunmuştur. Bütün definler tekli sırtüstü yatırılmış şekilde ve kafası güney yönünde gömülmüştür. İncelenen tüm mezarlar istikrarlı defin öğeleriyle seçilmişler.

Mezarlar dikdörtgen şeklinde (genişliği 1,2 metreden – 1,5 metreye, uzunluğuyusa 1,8 metreden 2,7 metreye kadar), alt kısmında kül kalıntıları ve kömür parçacıklarına rastlanılmaktadır. Buysa mezarda ateş yakmak ritüelinin varlığını kanıtlamaktadır.

5 numaralı mezar 1990 yılında açığa çıkartılmış ve insan yanında at da defin edildiği görülmüştür. İnsan ve at kemikleri birbirinden ince toprak katıyla ayrılmıştır. Mezar bulguları o kadar da büyük olmayan seramik kaplardan ibarettir. Onlara kâseler, fincanlar ve çeşitli küpler aittir. Değişik türden silahlar – hançerler, silah uçları ve çeşit çeşit süs eşyaları – boncuklar, yüzükler, broşlar da tespit edilmiştir. Bütün bulguların incelenmesi mezarın M.S. 1-2.yüzyıllara ait etmemize sebebiyet vermektedir.

IV.3.3.8 PEŞTESER

Peşteser mezarlığı, Azerbaycan`ın Güney-Doğu bölgesinde, Peşteser köyü civarı, Gür-Gürdag Dağının yamacı ve ona bitişik bölgede yerleşmektedir. Defin geleneği, mezar buluntusu ve onların diğer benzer anıtlarla kıyaslanması kronoloji dönem ve nekroplün kullanıldığı dönem hakkında fikirler söylemeye neden veriyor.

İncelenmiş ilk mezar yarı yıkık durumdaydı. Mezarın yukarı kısmının ve yan taşları aşağıya doğru düşmüştür, bu yüzden de mezarın ilkin şeklini ve ölçüsünü

belirlemem imkânsız olmuştur. Mezarda gömütün yanında kırmızı kilden, gövdesi silindir şeklinde ve dikey boğazlı, ağzı dışarıya doğru bükülmüş kap bulunmuştur. Kabın gövdesinin yukarı kısmında iki simetrik düğme ve göğüs ucu şeklinde tasvirler var. İkinci kabın malzemesi gridir. Oturacağı yassı ve ağzı geniştir .Üçüncü kap kırmızı kildendir, içerisi derin, üzeri cilalı fincandır. İlk kabın içerisinde iç başlığı bulunmuştur (Goşgarlı .G , 2012 :56).

Peşteser nekropolünün dönemini belirlemek için en iyi malzemeler çömlek kadehlerdir. Onların birinin üzerinde “rozetka” süsü vardır. Üzerinde bu türden süsü olan tunç kadeh Karabağ'ın Dolanlar höyüğünden de bilinmektedir (Minkeviç-Mustafaeva, 1949 :68). Aynı süs Gürcistan'ın birçok anıt ve mezarlarında bulunmuş gümüş kadehlerin üzerlerinde de var (Smirnov, 1909 : 6). Bu kadehin çömlek benzeri M.Ö 5-4.yüzyıllara ait edilen Gazah'ın Sarıtepe ve Mil Ovasında bulunan M.Ö 5-3.yüzyıllara ait anıtlar da bilinmektedir. Diğer kronoloji dönem için önemli buluntu su kapları – küplerdir. Onlara özgü özellikleri lülelerinin bantla boğaza birleşmesidir. Bu kaplar M.Ö 6-4.yüzyıllara ait Mingeçevir'de toprak mezarlarda tespit edilmiştir. Bunun dışında Mil Ovasında M.Ö. 5-3. yüzyıllara ait Karatepe höyüğünden de bilinmektedir. Bu bağlamda M.Ö. 2. – M.S. 2-3.yüzyıllara ait edilen Mingeçevir'in erken küp mezarlarında da görülmektedir (Narimanov İ, 1960 :164 ; İsmizade O, 1962 : 216-217).

IV.3.3.9 HANBULAN

Hanbulan sanduka mezarları, Azerbaycan`nın güneydoğu bölgesinde, Lenkeran iline bağlı Hanbulan kendi civarında açığa çıkartılmıştır. Nekropolün iki odalı

mezarları işlenmemiş kocaman taşlardan hazırlanmıştır. Mezar odası kare şekillidir. Düz taşla iki kısma ayrılmıştır. Gömütün bulunduğu ilk bölmenin uzunluğu 1,7 metre, ikincininse 0,6 metredir. Mezar odasının genişliğiyse 0,9 metredir. Mezar odasında sol tarafı üzerine koyulmuş gömütün kafatasının yanında koyu renkli, isli kap konmuştur. Diğer mezar buluntuları mezarın ikinci bölümünde bulunan küçük kovadan, üç oluklu ve yonca ağızlı toprak kap, küçük tencereden, kil iğ başlıkları ve boncuklardan oluşmaktadır (G. Goşqarlı, 2012: 53-54). O kadar da çok olmayan mezar buluntuları kesin tarih belirlemeye fırsat vermiyor. Genel olarak mezarları M.Ö 1.binyılın 2.yarısı (MÖ 4-1.yüzyıllar) ait edebiliriz.

Güneydoğu bölgesinde, Astara, Lerik, Yardımlı ve Masallı illerinde arkeolojik kazılar yapılmamış daha birkaç taş örgü mezarlar bilinmektedir.

Harita 3. Güneydoğu Taş Örgü Mezarların Bulunduğu Yerler

V.BÖLÜM: MEZAR TIPLERİNİN ETNO-KÜLTÜREL MENSUBİYET MESELESİ

Kafkasya'nın belirli topluluklarını herhangi bir defin geleneğine bağlamak çabaları uzun bir tarihe sahiptir. Konuyla ilgili bol fakat bunun yanında yeterince kadar da çelişkili kaynaklar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar defin geleneklerini, gömülenlerin uyruklarını belirlemeye fırsat veren sonuncu gerçek kaynak olarak görmekteler (Vinoogradov, 1964:). Fakat Kafkasya'nın antik dönem ortamında böyle bir kesin fikri söylemek doğru olamazdı. Burada aynı defnetme geleneği bu dönemde öylesine büyük bir alanı kapsıyor ki onu hiçbir açıdan belirli bir gruba ait edemeyiz. Kafkasya'da birçok halklar aynı coğrafi iklimde yaşayarak, benzer sosyal gelişmeye ve çalışma hayatına, çoğu zaman aynı mezar hediyelemelerine ve benzer defin töreni geleneklerine sahiplerdi (Texov, 1971: 42).

Bu bağlamda Azerbaycan'ın tarihi arkeoloji kaynaklarında da Antik Dönemin belirli mezar türlerini Kafkas Albanya'sının bazı kavimlerine bağlamağa kalkışılmıştır. Nitekim, hocker gömütleri olan toprak mezarları önceler çoğu zaman Udinlere , küp mezarlarıysa Gargarlara ait ediyorlardı (İsmizade , 1956: 3-4 ; Trever ,1959: 176). Fakat sonraki kazılar bu türden mezarların geniş yayılma alanını belirledi. Bu da onların herhangi bir etnik gruba ait edilmesinin imkânsız olmasını göstergesidir. Bu hem de Antik Dönem taş örgü türünden mezarlara da aittir. Mezarların her üç türü Antik Dönemde Azerbaycan'da, Güney Kafkasya'da ve Anadolu'nun birçok bölgelerinde çok yaygın ve hatta Orta Çağda da bu türden mezarlar vardı. Her üç mezar türünde gömü uygulamaları ve mezar sunuları bir birinin benzeridir. Bunlar aynı çömlekler, silahlar, süs eşyaları, emek aletleri vs.lerden oluşmaktaydı. Bunun dışında hocker gömütleri olan toprak ve taş örgü mezarlar Azerbaycan'da ve bütün Güney

Kafkasya’da Cilalı Taş Döneminden başlayarak Antikten önceki tarihi dönemlerde de çok yaygındı. Dağlık Talış bölgesinde görülen iki odalı sanduka mezarlar burada Orta ve Son Tunç Döneminden bellidir (Goşgarlı G, 2006: 93-111). Böylece Antik Dönemin hocker gömütlü toprak mezarları ve taş örgü definleri Güney Kafkasya’nın yerli toplumlarına aittir. Onların etnik özellikleriye arkeoloji açıdan iyi araştırılmamış tören ve geleneklerden oluşmaktadır.

Antik Dönem Azerbaycan’ında çok yaygın üçüncü türden olan küp mezarlar bu dönemde İspanya’dan Çin’e kadar, bu bağlamda Güney Kafkas da olmakla çok büyük bir alana yayılmıştır . Bu yüzden de onları belirli halka ve göç süreçlerine bağlamak doğru olmaz. Küplerde defnetme geleneğinin bu kadar çok yayılma nedeni tam olarak bilinmemektedir. Bunun Güney Kafkasya’da çiftçiliğin gelişmesinin yeni aşamasına girme ve toprağı cesetle pisletmeyi yasaklayan Zerdüştlüğün yaygınlaşmasıyla ilgili olduğu istisna değildir. Çömlek kap çok güzel izole edici malzemedir ve bu da geleneksel definlerde tüm özelliklerinin korunması koşuluyla onu tabut gibi kullanmaya neden olmuştur.

Resim 33. Antik Çağ Alban Küp Mezarı, (Memmedov ve ark,2015)

Böylece adı geçen üç en yaygın ve kronoloji açısından istikrarlı olan mezar türünü yerli toplumların önemli mezar türü hesap edebiliriz. Bunlara ahşap tekne mezarlarını da eklemek gerektir. Çünkü onlar Albanya'ya kadarki dönemde belirli yerel geleneklere sahipler. Antik Dönemdeyse onlara Kafkasya Albanya'sının sınırları dışında rastlanılmıyor.

Başka türden mezarların, özellikle de M.Ö. 4. yüzyıllara kadarki ve M.S. 1-2.yüzyıllarda sırtı üzerine yatırılmış şekilde gömülmüş toprak mezarların, tuğla örgü, kiremir tekne ve katakomplardaki mezarlar konusu bir farklıdır.

M.Ö. 7-4. yüzyıllara ait edilen bireylerin dorsal şekilde defedildiği toprak mezarların aynı dönemde Güney Kafkasya'da görülmesini göz önünde bulundurularak, onların burada görünmesi İskitlerin ortaya çıkmasına bağlanılıyor. Yerli halka özgü olmayan yeni defin geleneklerinin boy göstermesi, hep yeni bir etnik kitlenin ortaya çıkışlarının habercisidir (Kaziev,1949 a:9-49 ;Texov, 1980:5-12; Pogrebova, 1981:44-47). Azerbaycan'da Mingeçevir bölgesinde böyle mezarların ilk araştırmacıları bu düşüncedeler (Aslanov Q ve ark, 1959: 77 ;Kaziev 1949: 28). Fakat sonralar bazı bilim adamları konunun İskitlere ait olmasına kuşku duymaya başladı. Nitekim, bu türden defin geleneği yok olduktan sonra M.S 1-2.yüzyıllarda yeniden yaygınlaşmaya başlıyor. (Khalilov, 1971: 183-187). Bunlar Guba ili Rustov köyü civarındaki höyükler, (Aliev A ve ark, 1984: 81-83). Hızı ili Altağaç köyü yakınlarında (Goşqarlı G, vd, 2009 :164) ve Masallı ili Emirtürbe köyü civarında bulunan nekropollerdir (Qoşqarlı Q, 2007:73). Haçmaz ili Canahar köyü civarında bulunan nekropolde de bazı özelliklerine göre bu üç nekropole yakındır. Fakat buradaki ceset koyma töreni geleneksel olarak yanı üste yapılmıştır (Dostiev T, 2002 :50-51).

Tüm bu nekropol mezarlarında Antik Dönemde Azerbaycan'ın hiçbir yerinde rastlanmayan defnetme geleneği öğeleri (kireç parçaları, mezar zeminlerinde kül katının, kömür ve samanlı çamur kalıntıları) ve mezar buluntularının bazı eşyaları (örneğin at başı şeklinde tek kulplu kaplar vs.) vardır. Bunun yanında bu mezarların hem mezar buluntuları içeriğine, hem de defin gelenekleri öğelerine göre direk benzerleri Kuzey Kafkasya ve Dağıstan nekropollerinde arasında çok iyi bilinmektedir (Gadjiev M, 1997: 76-85; Davudov O, 1987: 36-51; Goşgarlı Q, 2012: 141). Dağıstan'ın Terki, Garabaudagkent, Şarakun, Mamayskutan ve diğer antik nekropollerin bütün araştırmacıları bu defin geleneklerinin Sarmatlara özgü olduğunu belirtiyorlar. M.S 1-3. yüzyıllarda Sarmat – Alan kabilelerinin Güney Kafkasya'dan geçerek Ön Asya'ya göç etmeleri hakkında birçok o dönem Antik yazarları haber vermiştir. Fakat konu yine de tartışmalıdır ve tam onaylanmamıştır.

Yerel geleneklere sahip olmayan mezar türleri sırasında tuğla mezarlar, kiremit tekne mezarlar ve katakompları da ekleyebiliriz. İlk olarak araştırmacılar tekne mezarları Kafkasya Albanya'sının belirli mezarlarına bağlıyorlardı (Osmanov F,1973). Fakat sonraki araştırmalar bu mezarlarda aynı dönem Alban abidelerine özgü olmayan bazı kültür öğeleri ortaya çıkardılar. Önceki dönemlerde tuğla ve katakomp mezarlar gibi tekne mezarlara da Kafkasya Albanya'sı sınırları içinde rastlanılmamıştır. Bu mezar türü toplam iki yüz yıllık bir dönem için özgüdür ve Büyük Kafkasya'nın güney yamaçlarında kısıtlı bir alana yayılmıştır. Kil tekne mezarların Gürcistan'da ve çağdaş Ermenistan'da da ortaya çıkışını belirtmek gerekir (Kalantar A, 1935: 41; Khalilov C, 1971: 61-62). Fakat burada da bu mezarlar kısıtlı bölgelerdedir ve yerel geleneklere sahip değildir. Bunun yanında mezarların bu tipi İran, Mezopotamya, Merkezi Asya ve Anadolu'da çok yaygındı. Azerbaycan'ın tarihi

arkeoloji kaynaklarda tekne mezarların İran ve Mezopotamya'nın vilayetlerinden göç etmiş gelmelere ait olması fikri de vardır (Aliev İ ve ark, 1989: 64).

Bu dönemin önemli araştırmacılarından olan G. Goşgarlı tuğla mezarlardaki definleri de Pat'tan (İran) gelmiş gelmelerle ilgilendiriyor (Goşgarlı, 2012:142). Bu mezarlar Gence civarındaki tek bir mezarlıkla temsil edilmektedir denilebilir. Çiğ tuğla türbelerde yerlilerin değil, etnik gelmelerin defnedilmesi fikrini bu mezarların ilk araştırmacıları olan G. O. Rozendorf (Rozendorf,1903: 97) ve Y. İ. Gummel, 1940 :59-60) ortaya atmışlar. Fakat sonralar O. Ş. İsmizade bu mezarların 26 Alban topluluklarından birine özgü olması fikrini savundu (İsmizade, 1956: 69).

M.S. 2.yüzyıldan başlayarak Roma ve Pat arasında Ön Asya ve Güney Kafkasya'da egemenlik uğruna mücadele vardı. Bu mücadelede kazanan taraf da hep değişiyordu. M.S. 1.yüzyılda Pat önce Atropaten, sonraysa Ermenistan ve Albanya'ya denetimi almayı başardı. Kuşkusuz ki bu bölgede kendi konumunu sağlama almak için Pat'ın değişik vilayetlerinden Güney Kafkasya'ya yeni aşiretler getirdi. Bu işgalci ülkelerin bildik genel taktiğidir. Büyük ihtimal Azerbaycan'da hem tuğla hem de kiremit teknelerde defin geleneği işte bu aşiretlerle bağlıdır. Bugün de kiremit tekne mezarların görüldüğü kuzey bölgesinde İran dilli Tatlar yaşamaktalar.

Yerel geleneklere sahip olmayan daha bir mezar türü Azerbaycan'da M.S ilk yüzyıllarda ortaya çıkıyor. Bunlar ilk defa geçen yüzyılın ortalarında Mingeçevir'de bulunmuş katakomp mezarlardır. Bu mezarların Azerbaycan'da ilk araştırmacılarından birisi olan G. M. Aslanov'un, onların Albanlara ait olması hakkında ilk düşüncesi sonraki araştırmalarda onaylanmadı (Aslanov Q, 1962: 116). İki önemli soruya – bu geleneğin hangi millete ait olması ve onun Azerbaycan'a nasıl gelmesi sorularını yanıtlamak çabası 20. yüzyılın 70-80'li yıllarında Azerbaycan'ın

arkeologları arasında keskin bilimsel tartışmalara neden olmuştur. C. A. Halilov, Azerbaycan'da erken katakomp mezarların Sarmat- Alan kavimlerine aitliğini, onların Azerbaycan'a kuzeyden geçmesini kuşku altına alarak katakomp mezarların Azerbaycan'a güneyden, İran'dan geçmesi fikrini ortaya attı (Khalilov C,1985: 94-103). İ. G. Aliyev'se bu fikre karşı gelerek katakomp mezarları Sarmat – Alanlara ait ediyor ve onların Kuzey Kafkasya'dan Azerbaycan'a geçmesi fikrini doğru buluyor. İkinci fikir bugün daha güncel ve inanılır gibi görünmektedir. Albanya'da katakomp mezarların ortaya çıkması için kuşkusuz bu bölgede yeni olan yeni etnik grupların Mingeçevir (Batı Azerbaycan) bölgesine göç etmesi ve burada uzun süre oturarak hayata geçmesi önemli koşuldur. Zaman geçtikçe gelmelerin kolonisi büyümüş, Alban nüfusla sıkı ilişkiler kurmuştur. Bu da kültürel öğelerin birbirini etkilemesine neden olmuştur. Bunu da Mingeçevir, Babaderviş ve Toprakkale'deki M.S. 1-3 yüzyıllarına ait katakomp mezarları açıkça sergilemektedir.

Böylece Kafkasya Albanya'sının güneyde Pat, kuzeydeyse Sarmat – Alan göçleri arasında tampon bölge olduğu zaman iki çağ sınırlarında boy gösteren olaylar bölgede eşzamanda birkaç mezar türünün – gömütü yatılı şekilde olan toprak mezarların, katakomp mezarların, tuğla ve kil tekne mezarların ortaya çıkmasına neden oldu. Tüm bunlar şöyle bakınca mezar türlerinin ne kadar rengârenk olması düşüncesine neden vermektedir. Fakat bu mezarların incelemesi onların az olduğunu ve yerel defin gelenekleri çok da ciddi şekilde etkileyemeyeceğini ortaya çıkarmıştır.

Bundan da Antik Dönemde Azerbaycan'da bütün önemli mezarların incelenmesi onları net olarak iki gruba ayrılması gerektiği sonucuna neden oluyor.

Birinci gruba araştırılan dönemde Albanya devletinin sınırlarına giren, şimdiki Azerbaycan Cumhuriyetinin her yerinde görülen geleneksel mezar türleri girer. Bu

guruba gömütlerli hocker tarzında olan toprak mezarlar, küplerde ve taş sandukalarda definler girer. Azerbaycan'da incelenmiş antik höyüklerin çoğu bu türden mezarlardan oluşmaktadır. Kür nehri boyunca birçok nekropoller içinse eşzaman olan toprak ve küp mezarların bir höyükte bulunması özgüdür. Diğer bölgelerde bu türden karışım tespit edilmemiştir. Hem küp, hem de toprak mezarlar değişmez özelliğe sahiptir ve araştırılan dönemde sürekli işlevseldir. Bu mezar türlerinin geleneksel ortaklığı değişik bölgelerde onların yerel varyantının ortaya çıkmasını istisna etmez.

Albanya'nın yerli nüfusu için özgü olan mezar türüne ahşap tekne mezarları da ait ediyoruz. Belirlendiği gibi bu defin geleneğinin bazı öğelerine daha Geç Tunç Çağı tümülüs mezarlarında rastlanılıyor. Antik Dönemde ahşap tekne mezarlar Albanya'nın sınırlarına giren bölgeler dışında görülmemiştir. Bu türden mezarların azlığını G. Goşgarlı, onların yüksek tabakaya ait olmasıyla yorumluyor (Goşgarlı, 2012: 145). İçinde çok sayıda nefis ve değerli eşyaların olduğu bu mezarlar hediyelerinin içeriği, hem masraf yapan, hem de büyük bir zaman gerektiren mezar yapısının karışık olması G. Goşgarlı'nın fikrini onaylıyor. Araştırılan dönem mezar abidelerinin incelenmesi bugün de sürdürülmektedir. Son yıllarda arkeoloji kazılar yabancı ekiplerle ortaklaşa yapılmaktadır. Bu da daha kapsamlı bilgi edinmemize neden olacaktır.

Resim 34. Son Antik Taş Örgü (Sanduka) Mezar. Demirçi Nekropolü

Resim 35. Son Antik Basit Toprak Mezar. Gebele. Soltan Noha (Eminli Ceyhun)

TARTIŞMA

Yunan ve Roma coğrafyası halklarından farklı olarak Albanların hayat tarzı ve defin geleneklerine ait eski kaynaklardan günümüze çok az bilgi ulaşmıştır. Bu kaynaklardan biri de Antik Yunan yazarı Strabon'a aittir. Onun ünlü *Coğrafya* adlı eserinde albanların gök cisimlerine (güneşe, aya, yıldızlara) tapınmaları, defin törenleri konularına çokça yer ayırmıştır. Strabon'un yazdığına göre Albanya ülkesi çok zengin olmasına rağmen, halkı fakirdi. Çünkü onlar aile reisi ölünce tüm malvarlığını da beraberinde mezara gömüyorlardı. Bu yüzden de onlar mirasa sahip olmazlardı. Yazar, Albanya'da değişik kutsal mekânların, tapınak topraklarının varlığı, bu toprakların din adamlarının elinde olmasına ait değerli bilgiler vermektedir. O, gök cisimlerine tapan Albanların, Kutsal Ay Tapınağının İberyaya civarında bulunduğunu belirtmekle dini liderlerin hükümdarlardan sonra en saygın insanlar olduğundan bahseder (Strabon, 1964: 177). Eski kaynaklardaki bu bilgi, yapılan arkeolojik kazılar sırasında kısmen doğrulanmıştır. Nitekim, Albanya'nın uzun süre başkenti olan Gebele ve çevresinde yapılmış araştırmalar sırasında tapınak kalıntıları da ortaya çıkmıştır

Atalara ve ölen kişilere saygı alban toplumlarında yüksek olmuş, hatta seçkin mezarlıklar yaşam yerlerinin en güzel ve güvenli yerlerinde yapılmıştır. Bu gelenek şimdi de Azerbaycan'da çok önemli hususlardandır. Bu da aralıksız yerel medeniyet, sonradan gelen – yerli konularının çözümü için değerli kanıttır.

Yazılı belgelerle beraber eski toplumların ölü gömme adetleri genellikle Arkeolojik kazı çalışmaları sırasında tespit edilmektedir. Kazılarda ele geçen mezar ve mezar hediyelerinin, iskelet kalıntılarının birlikte değerlendirilmesi geçmişte yaşamış toplumlar hakkında genel bilgilere ulaşmamızı kısmen sağlamaktadır.

Albanya'nın bazı bölgelerinde kendine özgü mezar tipleri tercihleri olduğu gibi, aynı bölgede birden fazla mezar tipi de görülebilmektedir. Çeşitli mezarlar daha büyük yerleşkelerin, özellikle de şehir veya şehir türünden yerleşkelere ait mezarlıklarda rastlanılmıştır. Aynı nekropol`de birkaç tür mezar tespit edilen yerlerden Mingçeşevir, Eski Şamahı, Gebele'yi örnek verebiliriz. Doğal olarak büyük şehirlerde değişik etnik içerikli ve dinî inanca sahip gruplar yaşamıştır. Onların dinine uygun değişik defin töreni ve gelenekleri, mezar yapılarını da etkilemiştir. Farklı mezar türleri çoğu zaman aynı dönemde görülmektedir. Öyle mezarlar vardır ki onlar belirli dönemde yapılmış ve sonradan farklı defin geleneğine uygun türe değiştirilmiştir. Bu özellik Gebele'de uzun süreli büyüme, şehirleşme süreci görülen yaşam yerlerinin nekropollerine açık şekilde yansımaktadır.

Ekonomik gelişimle, zanaat ve ticaretin büyümesiyle ilgili değişik yerlerden nüfus akımının bir merkezde toplanması (urbanizasyon) bu yerin nekropolünde de bir şekilde görülmektedir. Bu farklılık – mezar yapıtlarındaki fark sosyal konumla da ilgili olabilir. Fakat inanç farklılığının bu konuda daha etkili olduğu kanısındayız.

Antik Dönemde Albanya'da değişik nesnelere – ateşe, suya, ağaçlara vb. inanç güçlü olmuştur. Kazılardan çok sayıda insan ve hayvan figürleri ele geçmiştir. Bunlar da putperestliğin belirtisi olarak görülebilir. Bununla da mezarlarda ateş yakılma izinin olması, hayvan kurban edilmesi izleri vb. ateşe tapınma, totemizm gibi inançların daha kuvvetli olduğunu göstermektedir. Demek ki Albanya'da bu dönemde çok dinlilik egemendi. Bu süreç Azerbaycan'da genellikle Hristiyanlığın veya İslam dininin kabulüne kadar sürmüştür (Osmanov, 2001:43-44)

İlgili dönemde Albanya'da ölümler genel olarak yerleşim dışı (ekstramural) mezarlık alanlarında gömülmüşlerdir. Bir tek Gebele antik kentinin örenylerinde

yerleşim işinde mezarlar açığa çıkartılmıştır. Burada son antik ve erken Hristiyanlık çağına ait basit toprak, katakomp ve kiremit mezarlar tesbit edilmiştir. (Gazıyev S, 1965:145-158).

Bugüne kadar sürdürülmüş kazılarda *kremasyon* gömü uygulanmış mezar açığa çıkartılmamıştır. Tüm mezar çeşitlerinde *inhumasyon* gömme geleneği geçerlidir. Genel olarak *birincil* definler yapılırsa da *ikincil* ve *toplu* gömütlerin gerçekleştirildiği mezarlar da yeterli saydadır. Tepebaşı, Toprakkale, Kiş- Dohun ve Piboztepe`de birden fazla bireye ait kemiklerin bulunduğu ikincil gömüt yapılmış mezarlar açığa çıkartılmıştır. Mingeçevir, Toprakkale, Nergizava ve Göygöl`de toplu gömüler yapılmış farklı türden mezarlar da bilinmektedir

Ölüler dikdörtgen, yuvarlak ve oval şekilli toprak mezarlarda, küplerde, ahşap teknelerde, kiremit tekne, tuğladan örülmüş lahitlerde ve katakomplarda defnedilirdi. Örneğin; Nüydü, Gebele, Yaloylutepe, Uzunboylar ve Piboztepe için toprak mezarlar, Karaköber, Babazanlı, Yeldili, Köver Mezarlıkları için küp mezarlar, Göygöl için (Gence civarı) çığ tuğladan örülmüş mezarlar, İsmayılı için kiremit tekneler özgü olduğu halde Şamahlı (Hınıslı) ve Mingeçevir mezarlıklarında aynı mezarlık sınırları içinde birkaç türden mezarlar bilinmektedir. Bu da belli ki değişik etnik ve dini grupların varlığıyla ilgilidir

Toprak mezarlar, Antik Dönemde de Albanya`da çok yaygın olan mezar anıtlarının en basit ve eski türüdür. Bunlar genelde dikdörtgen ve oval şekildedir. Genelde mezar ölçüleri gömülen şahsın ölçülerinden büyük alınıyordu. Genişliği 2 metre ve uzunluğu 4 metreye ulaşan mezarlar da açığa çıkartılmıştır. Toprak mezarlar Alban döneminin birçok anıtlarından – Mingeçevir`de, Yaloylutepe`de, Gebele`de (Gebele ili), Hınıslı`da, Çırakkale`de (Şamahı ili), Nüydü`de, Kırılartepede (Ağsu ili),

Toprakkale'de (Gah ili), Uzunboylar'da (İsmailli ili), Kiş'te (Şeki), Şemkir'de, Huçbala'da (Guba ili), Alazan Nehri vadisinde ve diğer yerlerde olan höyükler bilinmektedir. Adları geçen tüm anıtları özgün kılan genel özellikler yanında, bazı mahalli özellikleri de vardır. Örneğin, ölünün hocker tarzda yatırıldığı özgün özelliklere sahip seramiği olan toprak mezarlar bağımsız arkeolojik medeniyet olarak ayrılmış ve ilkin tespit olunduğu yere göre *Yaloylupete Medeniyeti* adını almıştır. Bu türden m mezarlar Yaloylutepe'de, Nüydü'de, Hınıslı'da, Piboztepe vs. höyüklerde de tespit edilmiştir ve genelde M.Ö. 3-1 yüzyıllara aittir.

Çermedil, Piboztepe ve Mingçeçevir'de ölülerin yarı hocker tarzda defnedildiği mezarlar gün ışığına çıkartılmıştır. Mingçeçevir'de M. Ö. 4-3 yüzyıllara tarihlendirilen basit toprak mezarların hepsinde bireylerin yarı hocker (az büzüşmüş) tarzda ve genel olarak kuzeydoğu doğrultusunda gömüldüğü saptanmıştır.

Sarmat-Alan kavimlerinin etkisiyle ortaya çıktığı bilinen ölülerin sırtı üzerine (dorsal) yatırılarak defnedildiği toprak mezarlar, Azerbaycan'ın doğu bölgesine özgüdür. Bu türden mezarlar Emirtürbe, Altıağaç ve Rustov höyüklerinde açığa çıkartılmıştır ve M. S 1. binyılın başlarında belirli bir süre kullanım görmüştür.

Albanya'da büyük küplerde (Pithos) defnetme geleneği çok yaygındır. Küplerde cesed hocker pozisyonunda yerleştirilerek gömülürdü. Bu türden mezarlar Mil, Karabağ ve Şirvan ovalarında, dağ yamaçlarındaki şehirlerde, Kür Nehri kıyılarında kayda geçmiştir. Genel olarak merkezi bozkır bölgelerinde görülen küp mezarlara dağlık alanlarda da tesadüf edilmiştir. Orta Doğu'da ortaya çıktığı bilinen küp mezarlar, Kalkolitik Çağdan itibaren İran, Anadolu ve Kafkasya toplumları arasında yaygın görülen mezar türlerinden biridir. Albanya'da bu gelenek M.Ö 1. yüzyıllığın ikinci yarısından M.S. 8. yüzyıla kadar süregelmiştir.

İlgili dönem Albanya coğrafyasında görülen mezar türlerinden biri de *taş örgü* (sanduka) mezarlardır. Orta Tunç çağından başlayarak M.S. 7. yüzyıla kadar yaygın görülen taş örgü mezarları genellikle dağlık bölgelere özgüdür. Antik çağda bu türden mezarlar, Şamahı, Talış bölgesi ve tezimizin konusunu girmeyen Nahçıvan`da en çok görülen mezar yapıtıdır. Taş örgü mezarlarda ölüler hocker tarzda sağ ve ya sola dönük konularak gömülürdü. Talış bölgesinde ikili ve üçlü gruplar halinde gömü yapılmış büyük boyutlu sanduka mezarlara *-dolmenlere* de rastlanılmıştır (Goşgarlı, 1992 ;Mahmudov, 2008).

Mezar anıtlarının diğer bir türü, Helenistik uygarlığının etkisiyle Azerbayca`nın kuzey bölgesinde ortaya çıkan *kiremit tekne* mezarlardır. Antik çağda Anadolu`da da sık görülen kiremit mezarlar, burada M.S. 1. binyılın sonlarından M. S. 1. binyılın başlarına kadar belirli bir süre kullanış görmüştür. Bu türden mezarlar, İsmayılı, Gebele ve Şamahı bölgesinde açığa çıkartılmışır. Kiremit mezarlar genelde birbirleriyle birleşen iki parçadan oluşmaktadır. Çocukların defnedildiği küçük boyutlu tekneler, büyük teknelerden yalnızca boyutları açısından değil, şekil açısından da farklıdır. Dikdörtken veya oval şekilli kiremit teknelerde ölüler hocker tarzda mezara yerleştirilir (Osmanov, 1973: 245-249).

Albanya coğrafyasında *katakomp, ahşap tekne ve tuğla örgü* mezarlar da bulunmuş ve araştırılmıştır. Sarmat – Masaget – Alan ve diğer kavimlerin etkisiyle ortaya çıktığı bilinen bu türden mezarlar, yerli topluluklar arasında kısmen yayılmıştır. M.S.1.yüzyıldan itibaren görülen katakomp mezarlar, Mingeçevir, Qah, Gebele ve Gazah ilinde yer alan höyüklerde açığa çıkartılmıştır. Mingeçevir ve Toprakkale` de bulunan katakomlarda ikili, üçlü ve toplu gömülere de tesadüf edilmiştir. Mingeçevir

katakomplarında küplerde ve ahşap teknelerde gömüler bulunmuştur. Bireyler mezara hocker ve dorsal pozisyonda yerleştirilirdi.

Alban toplumları arasında yaygın olarak kullanmayan mezarlardan biri de ahşap tekne mezarlardır. M.S. 1-3. yüzyıllara tarihlendirilen tekne mezarlar, geçen yüzyılın ortalarında Mingeçevir kazılarında açığa çıkartılmıştır. Daha sonra 2004 yılında Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattının çekilişi sırasında bir adet ahşap tekne mezar tesbit edilmiştir. Ahşap teknelerde tek, çift ve toplu şekilde gömütlere rastlanmaktadır.

Günümüze kadar sadece bir nekropolde gün ışığına çıkartılmış olan tuğla örgü mezarlarda ölüler, genel olarak sırtı üzerine yatırılmış, elleri karnında çaprazlaştırılmış şekilde gömülürdü. Fakat hocker ve tam hocker (oturmuş gibi) pozisyonunda gömülere de rastlanmıştır. Tekli gömülerin yanı sıra birden fazla bireyin aynı mezarda gömülmesine de tesadüf edilmiştir.

Mezarlardan ele geçen ölü hediyeleri, genel olarak eski toplumların dinsel inançlarını belirlemeye yardımcı olurken, o toplumların teknolojileri ve yaşam şekilleri hakkında da bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmaktadır.

Elde olan verilere dayanarak, ilgili dönem Albanya toplumları mezar sunuları açısından değerlendirildiğinde, erkek ve kadın mezarlarında görülen hediyeler arasında farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Erkek mezarlarında seramik kapların yanında silahlar, kadın mezarlarındaysa süs eşyaları daha çok görülmektedir. Genel olarak takılar cinsiyet ve statü belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Takıların bulunduğu mezardaki bireyin kadın veya kız çocuğu olduğu düşünülmektedir. Fakat bu tür bulguların cinsiyetlere atıflarında hata payı olabileceği olasıdır.

Bu dönemde çocuk mezarları erişkinlere benzemektedir ancak genellikle daha az özen gösterilmiştir ve mezar sunuları açısından zengin değil. Hiç mezar hediyesi bulunmayan çocuk mezarlarına da rastlanmıştır. Çocuklar genel olarak erişkin bireylerle beraber ana mezarlıklarda gömülürdü. Çermedil ve Piboztepe höyüklerinde mezarlık içinde özel alana çocukların gömülmesine de tesadüf edilmiştir (Celilov,2013 ;Eminli, vd, 2015).

Alban topluluklarında sosyal statü açısından da mezar ve mezar hediyeleri arasında farklılıklar söz konusudur. Seçkin insanların gömüldüğü mezarlar daha büyük ve mezar hediyeleri sayıca fazla ve çeşitlidir. Uzunboylar nekropolünde erkek bireye ait UTM-3 No.lu toprak mezardan 70 seramik kap, çok sayıda silah, sekiz davar ve bir ineğe ait bütün bir iskelet bulunmuştur. Demirçi`de açığa çıkartılan kadın bireye ait D18 No.lu mezardan toplam 1250 adet çeşitli süs eşyası ve mücevherler ele geçmiştir (Osmanov, 2006 ; Cebiyev, 2017).

Antik döneme ait mezarlar sadece kültürel ve sosyal yapıyı değil aynı zamanda etnik dağılımların belirlenmesinde de katkıda bulunmaktadır. Örnek olarak Albanya`da antik dönemlere ait mezarlık alanlarında yapılan çalışmalarda yerel halka ait mezarlar ile güney ve kuzeyden gelmiş topluluklara ait mezarlar kolaylıkla ayırt edilebilmekte ve böylece Albanya`daki etnik dağılım hakkında bilgi edinme imkânımız olabilmektedir.

Bu döneme ait mezarlardan ele geçen iskelet kalıntılarının paleoantropolojik açıdan değerlendirilmesinin yeterli düzeyde olmaması, alban toplumlarının paledemografik yapısı ve sağlık durumu hakkında bilgi edinebilmemizi kısıtlamıştır. 0-13 yaş aralığında çocuk ölüm oranlarının Demirçi`de (31.57%), Çermedil`de ise

(39.39 %) düzeyde olması Albanya`da antik çağ toplumlarının sağlık durumun olumsuz olmasının göstergesidir.

Antropolojik açıdan önemli olan bulgulardan biri de katakokomp mezarlardan ele geçen iskeletlerde *deformasyon* geleneğinin görülmesidir. Mingeçevir`deki 200`den fazla katakomplarda incelenmiş kafataslarından 132`sinden 45`i deformasyon uygulanarak uzatılmış kafataslarından oluşmaktadır (Kasımova, 1962: 49).

Bebeklik döneminde başın çeşitli yönlerde sarılarak biçimlendirilmesi, Neolit çağdan itibaren farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlarda gözlenmiştir. Günümüzde Azerbaycan`ın güneydoğu bölgesinde yaşayan talışlar arasında bu gelenek devam etmektedir. Talışlar, kafatası arkasını dümdüz etmek amacıyla bebekleri bilinçli şekilde hazırlanmış tahta beşiklerde yatırırılar.

Resim 36. Kadın Bireye ait deforme edilmiş kafatası. Mingeçevir. (Gasımova,1960)

Albanya için önem taşıyan diğer bir antropolojik bulgu ise toplu gömü uygulanmış ahşap tekne mezarlarda ölen insanın yanında şiddet uygulanarak

öldürülmüş bireylerin gömülmüş olmasıdır. Nitekim, hocker pozisyonunda tabutun merkezine konulmuş bireyin çevresinde birden fazla kişi oturmuş tarzda gömülmüştür. Kurban niteliğinde öldürüldüğü düşünülen bu insanların iskelet kalıntıları üzerinde ölüme neden olabilecek darbe izleri saptanmıştır (Aslanov Q, 1955: 65-69). Benzeri gelenek eski Altay türkleri arasında da yaygın görülmektedir (İltar G, 2003).

Sovyetler döneminde Antropolojik incelemeler, genel olarak bireylerin morfolojik yapılarının (ırkını) belirlenmesi amacıyla sağlam kalmış kafataslarından alınan cranial ölçülere dayalı olmuştur. Antropolog Rebiye Kasımova'nın uzun sürelik araştırmalarına göre, Albanya toplumları çoğunlukla Narın Akdeniz antropoloji tipinde temsil olunmaktadır (Kasımova,1962).

SONUÇ

Azerbaycan`da M.Ö. 4. Yüzyıl İle M.S. 3. Yüzyıl Arasında Alban Gümü Adetleri” konulu tez çalışmasının temelini arkeolojik ve antropolojik veriler oluşturmaktadır. Yunan ve Roma dönemlerine denk gelen M.Ö.1. binyılın sonları ve M. Ö.1.binyılın başlarına odaklanan bu tez çalışmasında bu dönemin mezar tipleri ve gömü gelenekleri mevcut olan verilere dayanılarak değerlendirilmiştir. Tez çalışmasında bu dönemde Azerbaycan`da mevcut olan mezar tipleri , ortaya çıkma ve çalışma döneminin belirlenmesi, mezarların bölgelere göre dağılımı, yapı ve mezar sunuları açısından gözlemlenen farklılık ve benzerlikler, tercih edilen gömme biçimi ve gömü tipleri ortaya konmuştur.

Elde olan veriler değerlendirildiğinde Albanya`da; genel olarak yerleşim dışı nekropol alanlarında inhumasyon gömü uygulamasının yapıldığına tanık oluyoruz. Bu dönemde Yunan ve Roma coğrafyasında inhumasyon gömü yanında tercih edilen kremasyon (yakarak gömme) gömü geleneğine Albanya sınırlarında tesadüf edilmemektedir. Ölülerin mezara yerleştirilmesinde hocker pozisonu ağırlıkta olmakla dorsal ve çoklu gömü tipinin de tercih edildiği gözlenmiştir. Tekli gömülerin yanı sıra ikili, üçlü ve grup halinde gömü uygulanmış mezarlar da yeterli saydadır. Bu dönemde Albanya`da basit toprak ve küp mezarlar hakim durumdadır ve hemen hemen her yerde görülmektedir. Diğer mezar tipleri ise belirli bölgeler için özgüdür. Tüm topluluk üyeleri aynı mezarda gömülse de, sosyal statü farkı gözlenmiştir. Nitekim, seçkin insanların mezarları daha büyük ve ölü hediyeleri açısından daha zengindir.

Ölünün yatırılış yönü ile cinsiyet arasında tam olarak bir ilişki olmasa da, erkeklerin kendi sollarına, kadın bireylerin ise kendi sağlarına gömülmesi ağırlıktadır.

Mezarlıklar, mezar yapıtları, ölü hediyeleri ve gömme biçimi ve gömü tipi tercihleri dönemin genel tercihlerine benzemekle birlikte bölgenin bu adetlerde büyük bir çeşitlilik göstermesi de söz konusudur. Mingeçevir, Hınıslı, Nüydü, Çermedil, Piboztepe ve Demirçi mezarlıkları ve buradan ele geçen arkeolojik ve antropolojik materyaller tezimizin temel verilerini oluşturmaktadır. Mingeçevir`de 1946-1953 yıllarında sürdürülmüş kazılarda bu döneme ait basit toprak, katakomp, küp ve ahşap tekne mezarlardan oluşan 500 civarında mezar açığa çıkartılmıştır. Mingeçevir antik dönem mezarları antropolojik açıdan da önem taşımaktadır. Nitekim, burada açığa çıkartılan katakomp mezarlardan deformasyon uygulanmış çok sayıda kafatası ele geçmiştir. Yine de burada bulunan ahşap tekne mezarlarda şiddet uygulanarak öldürülmüş insanların gömülmesi geleneği saptanmıştır.

Toprak altında yüzyıllar boyunca kalabilen madeni ve osteoloji kalıntıları kendi dönemleri hakkında önemli bilgileri günümüze aktarır. Bunların bütüncül incelenmesi sonucunda dönemin teknolojik düzeyi, günlük yaşam tarzı, estetik zevki ve beslenmedeki tercihleri gibi pek çok konuda bilgi edinebilmemizi sağlamaktadır. Fakat kazılmış olan mezarlıkların az sayıda olması, inşaat ve tarım işleri zamanı çoğu mezarların tahrip görmesi, kazılarda ele geçen objelerin değerlendirilmesinde ilgili bilimlerin bir arada çalışmaması dönemin ölü gömme adetleri ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmamızı olumsuz yönde etkilemektedir. Verilerin doğru yorumlanması için multi-disipliner bir çalışma anlayışının gelişmesi şarttır.

Sonuç olarak yaptığımız Azerbaycan`da antik çağda ölü gömme adetlerine ait tez çalışmasında bu coğrafyada uygulanmış gömü gelenekleri ve mezar tipleri aşağıdaki tablolarda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 3. Albanya`da Antik Dönem Mezar Tipleri ve Gümü Gelenekleri

ANITLAR	BÖLGE	GÖMÜ BİÇİMİ	MEZARLARIN KONUMU	MEZAR TIPLERİ	GÖMME TIPLERİ
<i>Gebele</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural, İntamural	Toprak, Kiremit ve Katakomp.	Birincil Gümü, Hocker ve Dorsal
<i>Yaloylutepe</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Hocker
<i>Hınıslı</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Toprak, Küp ve Kuyu	Birincil Gümü, Hocker
<i>Demirçi</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Taş Örgü	Birincil Gümü, Hocker
<i>Nergizava</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Tekli ve Topu, Hocker
<i>Nüydi</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Hocker
<i>Uzunboylar</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Hocker
<i>Mollaisaqlı</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Kiremit Tekne	Birincil Gümü, Hocker
<i>Şıhdere</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Kiremit Tekne	Birincil Gümü, Hocker
<i>Çermedil</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak ve Küp	Birincil Gümü, Hocker
<i>Rustov</i>	Kuzey-Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Tekli ve İkili, Hocer, Dorsal
<i>Canahar</i>	Kuzey Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Yarı Hocker
<i>Altağac</i>	Kuzey Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gümü, Dorsal
<i>Emirarh</i>	Kuzey	İnhumasyon	Ekstramural	Ahşap Tekne	Birincil Gümü, Yarı Hocker

Tablo 4. Albanya`da Antik Dönem Mezar Tipleri Gümü Gelenekleri

ANITLAR	BÖLGE	GÖMÜ BİÇİMİ	MEZARLARIN KONUMU	MEZAR TİPLERİ	GÖMME TİPLERİ
<i>Tepebaşı</i>	Kuzeybatı	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak ve Küp	Birincil ve İkincil (Çoklu) Gömü, Hocker
<i>Toprakkale</i>	Kuzeybatı	İnhumasyon	Ekstramural	Küp ve Katakomp	Birincil Gömü, Tekli ve Toplu gömü, Hocker, Dorsal.
<i>Kış Dohun</i>	Kuzeybatı	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak, Küp ve Karışık	Birincil ve İkincil Göme, Hocker
<i>Mingeçevir</i>	Batı	İnhumasyon	Ekstramural	Toprak, Küp, Ahşap ve Katakomp	Birincil, Tekli ve Toplu Gömü. Hocker, Dorsal.
<i>Göygöl Tuğla mezarlar</i>	Batı	İnhumasyon	Ekstramural	Tuğla örgü mezarlar	Birincil, Tekli ve Toplu Gömü. Hocker, Dorsal, Oturmuş
<i>Babaderviş</i>	Batı	İnhumasyon	Ekstramural	Katakomp	Birincil Gömü, Hocker
<i>Yevlah küp mezarları</i>	Merkezi Aran	İnhumasyon	Ekstramural	Küp	Birincil Gömü, Hocker
<i>Karaköber</i>	Merkezi Aran	İnhumasyon	Ekstramural	Küp	Birincil Gömü, Hocker
<i>Qalatepe</i>	Merkezi Aran	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak ve Küp	Birincil Gömü, Hocker
<i>Babazanlı</i>	Güney Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Küp	Birincil Gömü, Hocker
<i>Emirtürbe</i>	Güney Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil Gömü, Dorsal
<i>Pipoztepe</i>	Güney Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Basit Toprak	Birincil ve İkincil (Çoklu) Gömü, Hocker
<i>Talış Taş örgü mezarlar</i>	Güney Doğu	İnhumasyon	Ekstramural	Taş Örgü	Birincil Gömü, Hocker

ÖZET

“ Azerbaycan`da M.Ö. 4. Yüzyıl İle M.S. 3. Yüzyıl Arasında Alban Gümü Adetleri” adlı bu tez çalışmasında antik çağda Güney Kafkasya`da varolmuş devletlerden biri olan Albanya`nın sınırları içerisinde yer alan günümüz Azerbaycan`da M.Ö.4.yüzyıl ile M.S.3. yüzyıl arasında görülen gömü adetleri eldeki arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında araştırılmıştır. Azerbaycan`a bağlı olan ve Albanya devletinin bir parçası olmuş Nahçıvan, bu tez içerisinde değerlendirilmeğe alınmamıştır.

Tez çalışmasında bu dönemde Albany`da görülen mezarlar ve onların yapısal özellikleri, mezarların konumu, ilgili dönem topluluklarının tercih ettiği gömü uygulamaları, bölgelere ve topluluklara göre gömü adetleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmıştır. Yazılı belgelerin yeterli olmaması sebebiyle bizim bu konudaki bilgilerimiz tamamen arkeolojik kazılarda ve yüzey araştırmalarında elde edilen sonuçlarla açıklanmaktadır.

Son yıllarda Azerbaycan`da sürdürülen nekropol kazılarının artması bu alandaki bilgilerimizin daha da zenginleşmesini sağlayacaktır. Bu amaçla yeni yapılan kazıların ilgili bilimlerden birlikte değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

SUMMARY

In this thesis titled “ The Albanian burial customs in Azerbaijan between 4th century B.C to 3th century A.D ” we have explored the burial customs existed in today’s Azerbaijan within the borders of Albania, one of states of the southern Caucasus in ancient times between 4th century to 3rd century A.D based on the available archaeological and anthropological materials. Nakhchivan , native lands of Azerbaijan and an integral parts of Albania was not taken into consideration in this thesis.

The thesis study has examined the graves existed in Albania during the aforementioned period and their structural features, the location of the graves, the burial practices preferred by the related period communities, similarities and differences between the burial customs according to the regions and communities. Due to unsatisfactory of the written documents, our knowledge on this subject is completely explained by the results obtained in archaeological excavations and surface surveys.

The increase of the necropolis excavations continued in Azerbaijan in recent years will ensure the enrichment of our knowledge in this area. For this purpose, it is important to evaluate the newly constructed excavations all together in terms of related sciences.

KAYNAKÇA

ABRAMOVA M, P., 1970 “*İssledovaniya Nijne-Djulatskoqo Moqilinika v 1967*”

KSİA AN SSSR,1970,VIŞ,124, 1970

ACSADI G.Y., J. NEMESKERİ., 1970 , *History of Human Life Span and Mortality*,

Budapeşte: Akademia Kiado, 1970

ALİEV A, A., 2008 ,Orujie drevnix Albanov, Bakı ,2008

ALİYEV A, A., GOŞGARLI G.,1981 “ *Pervie svedeniya o pamyatnike Djanaxar*”

DAN Azerbaydja.SSR, Seri 5, 1984

ALİEV K., 1961, “*K İstorii izuçeniya arxeoloqiçeskoj pamyatnikov na territorii*

drevney Kafkazskoj Albanii” İzvestiya AN Azerb, SSR, Seriya obşestvennix nauk, no,

1, 1961

ALİEV K., 1973, “*O neo publikovannix sırcovix qrobniçax, raskopannix Y.İ*

Gummelem v 1938 q” MKA, Cilt.VII, Baku 1973

ALİEV İ, G., OSMANOV F., 1975 “*Basseyn rek Geokçay –Girdmançay-Aksuçay v*

antiçnoe vremya” SA, no, 1, 1975

ALİEV İ, G., OSMANOV F.,1989 “*Vannoçnie poqrebeniya na territorii Kafkazskoj*

Albanii I vopros o parfyanskom elemente v yuqo vostoçnom Zakafkazie” İzvestiya AN

Azerb, SSSR, Seriya istorii,filosofiii prava, no 1, 1989

ALİEV İ, G., ASLANOV Q, M., 1975 “*K Voprosu O Pronikovenni Na Territoriyu*

Azerbaydjana Plemen Sarmato-Massaçetsko-Alanskoqo Kruqa V Pervie Veka Naşeqo

Letoişçisleniya” Materialı po arxeoloqii I drevney istorii severnoy Osetii, Cilt, III

,Ordjonikidze, 1975

ALEKBEROV A, İ.,2007 “ *Antiçiniy nekropolı Gıldjalı u sela Djafarxanlı Djəlilabatskoqo rayona*” Arxeologiya, etnologiya, I folikloristika Kafkaza, Maxaçkala, 2007.

ALMEMMEDOV X., 2006 “*Təpəbaşı Nekropolu*” Azərbaycan Arxeologiyası dərgisi, Sayı-4. S. 63-71, Bakı , 2006,

ASLANOV Q, M., VAİDOV R, M., İONE Q, İ., 1959, Drevniy Minqeçaur, Baku, 1959

ASLANOV Q, M., 1961 “ *Torpaqqalada Arxeoloji Qazıntılar*” Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, İctimai Elmlər Seriası, no.8, Bakı, 1961

ASLANOV Q, M., 1962 “ *I-IV Əsrlərdə Qafqaz Albaniyasının Maddi Mədəniyyət Tarixindən*”, Qafqaz Albaniyasının Tarixi məsələləri, Bakı, 1962

ASLANOV Q, M., 1963 , Materialınaya Kulitura Mingəçaura I-VII Veka, S. 5-18, Bakı, 1963,

ASLANOV Q, M., 1965 “*K İzuçeniyu Rannesrednevekovix Pamyatnikov Minqeçaura*” KSIİMİK AN SSSR, , S..60, 1965

ASLANOV Q, M., XƏLİLÖV C, Ə.,1973 “*Sırt-Çiçidə Arxeoloji tapıntılar*”, Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti , Cild VII, S.176-184, Bakı, 1973

AKHMEDOV Ş.,VAİDOV R.,1988 “*Arxeoloqiçeskie raskopki v Djam- Djamli ,Tezisi dokladov v konferençii “Velikiy oktyabrı i razvitie arxeoloqiçeskoı i etnoqrafıçeskoı nauki v Azerbaydjane*” Baku, 1988

AHUNDOV T., 2010 “*Muğan Neolit- Eneolit Ekspedisiyasının 2010 ildə gördüyü çöl tədqiqatları* “ Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S.46-47, Bakı ,2010

- AŞUROV S., ABDULLAYEVA A., 2007** “*Qruntovie poqrebeniya v Samuxe*” Arxeologiya, etnologiya, folikloristika Kafkaza, Tbilisi, 2007
- ARRIAN, F, L., 1912** , Paxod Aleksandra, Kitab III, Bölüm, 8,11,Tərcümə, M.E., Sergenko,1962
- ARIHAN S, K.,2007** “*Karia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri*” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Paleoantropoloji) Ana Bilim Dalı,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara,2007
- AZƏRBAYCAN TARİXİ.,2007** ,Z, M, Bünyadovun və Y, Yusifovun redakrası ilə, Çıraq Nəşriyyatı, Bakı,2007
- BABAYEV İ ,A.,1990** , Goroda Kafkaskoy Albanii, Baku ,1990
- BAKUŞEV M, 2008** “*Mel v poqrebalinom obryade naseleniya Daqestana albani-sarmatskoqo vremeni*” (III v do i.e IV v. i.e) Rostov na Donu ;Rostidzat, 2008
- BROTHWELL, D.R., 1981,** *Digging up Bones*, 3. Baskı, London: Oxford University Press.1981
- CEBİYEYEV G., 2017** “*Şamaxıda nadir arxeoloji tapıntılar*” www.xalqqazeti.com, 07 Dekabr, 2017
- CELİLOV B., QULİYEYEV,A., HÜSEYNOV,M., 2013,** Çərmədil Nekropolu, Xəzər Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 2013
- ÇAPAR Ö, 1990** “*Homerostan Destanları Işığında Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi, Cilt XXXIII, Sayı 1-2, Ankara 1990

ÇEŞMELİ İ., 2015 “*Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, “Kültler, Ritüeller İle İkonografi”* (M.S. 8. Yüzyıla kadar), Art- Sanat ,3 ,2015

ÇEVİK N., 2000 “*Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*” Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

DAVIS J., 1999, *Death, Burial and Rebirth in The Religion of Antiquity*, Routledge, London- New York, 1999

DAVUDOV O, M.,1987 “ *Ob etnokulturnoy xarakteristike pamyatnikov prikaspiyskoqo Daqestana*” Etnokulturne proçessi v drevnem Daqestane, Maxaçkala, 1987

DİNÇOL B., 2007 “Eski Doğu da İnsanın Yaradılışı, Yaşam ve Ölüm” Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler, Sayı :24 ,2007

DREVNEYŞİE qosudarstva Kafkaza i Sredniy Aziya , Arxeologiya SSR v 20-ti tomax pod redakçiey B, A Ribakova, Moskva, 1985

DOSTİEV T., 2002 “*Antiçniy nekropol qorodişa Djanaxar*” XXII krupnovskie çteniya po arxeoloqii Severnoqo Kafkaza, Essentuki-Kislodovsk,2002

DURMUŞ İ., 2012, Sarmatlar, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012

DURMUŞ İ., 2013, Türk Tarihinin Öncüleri, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERMİŞ M, Ü., 2011 “*Son Yillarda Ortaya Çıkarılan Mezar Odaları Işığında İznik Nekropolleri*” TÜBA-AR 14, 2011

ELİYEV V, H., 1969 “*Babadərvişdə Katakomba Qəbri*” , Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası xəbərləri. Tarix, Fəlsəfə və Hüquq seriyası, Sayı 4, S.54-60, Bakı ,1969

ELIYEV V, H., HALILOV F, S., 2001 , Ağsunun tarixi səhifələri, “Adiloğlu Nəşriyyatı, Bakı, 2001

ELIYEV V, H., 1976 “ *Naxçıvan Şəhərinin Antik Dövrü Küp Qəbiri Abidələri*”, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Tarix, Fəlsəfə və Hüquq seriyası, Sayı 4, S.73-84 Bakı, 1973

ELIYEV E, E., 1989 “ *Yevlax Rayonu Ərazisində Aşkar Olunmuş Küp Qəbirləri Haqqında*” Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. Tarix, Fəlsəfə və Hüquq seriyası. No.2, S.61-66, Bakı, 1989

ELIYEV T, R., BABAYEV F, Y., HÜSEYNOVA T, T., ELIYEV V, T., 2009-2013 “*Qalatəpə Şəhər Yeri və Nekropolunda Arxeoloji Tədqiqatlar*” Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar, Bakı, 2009

ELEKBEROV A, İ., 2002 “ *Borsunlu Küp Qəbirləri Haqqında İlk Məlumat*” 2000-2001 ci illərdə aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunlarına həsr olunmuş sessiya, Tezislər, Bakı, 2002

ELEKBEROV A, İ., MİRABDULLAYEV A, M., EZİZOV T, H., 2009 “*Cəlilabadda Arxeoloji Tədqiqatlar*” Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar, Bakı, 2009-2010

EHMEDOV Ş., 2006, Pirsaatçay hövzəsinin İlk Orta Əsr arxeoloji abidələri, Bakı, 2006

EHMEDOV Ş., CEFEROVA E., EHMEDOVA L., 2009 “*Şamaxı Arxeoloji Ekspedisiyasının 2009-cu ildə Gördüyü arxeoloji tədqiqatlar haqqında qısa məlumat*” Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar, S.199-203, Bakı, 2009

EHMEDOV Ş., 2010 “*Şamaxı Arxeoloji Ekspedisiyasının 2010 cu İl Arxeoloji Tədqiqatları*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S.203-206, Bakı, 2010

ESEDOV V., 2006 “*Yeldili küp qəbirləri*” Azərbaycan Arxeologiyası, Seri 8, sayı 1-4, Bakı, 2006

EMİNLİ C., İSGENDEROV E., 2015 “*Qəbələdə Arxeoloji Tədqiqatlar: 2013-2014 illərdə Səlbir yaşayış yeri və Soltan Nuxa Antik dövr nekropolunda aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S.250-255, Bakı, 2015

EMİNLİ C., İSGENDEROV E., 2015 “*Antik Dövr üzrə Lerik Arxeoloji Ekspedisiyasının Apardığı Tədqiqatların Nəticələrinə Dair*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S. 210-215, Bakı, 2015

EMİNLİ J., İSGENDEROV E., 2014 “*Archaeological Investigations at Pipoz Tapa Nekropolis , Lerik, Southerin Azerbaijan (Preliminary Report 2012-2013)*” Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, 9-10 June, Basel, 2014

GADJİEV M., 1997, Mejdü Evropoy I Aziey, Maxaçkala, 1997

GASIMOVA R, M., 1960, Mingəçevirdə Tapılan Kəllələrin Antropoloji Tədqiq, Azərbaycan SSSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, 1960

GAZIYEV S, M., 1949 “Mingəçevirdə arxeoloji yadigarlar” Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt, I, Bakı, 1949

GAZIYEV S, M., 1953 “*İki küp və iki katakompa qəbiri*” ,Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt III , S. 5-35, Bakı, 195

GAZIYEV S,M., 1960 , Mingaçevir Küp Qəbirlər Albomu, Azərb. SSR EA Xəbərləri (ictimai elmlər seriyası), Sayı 4, Bakı, 1960

GAZIYEV S, M., 1962 “Qəbələ Mahalının Qədim Tarixindən” Qafqaz Albaniyasının tarixi məsələləri , Bakı, 1962

GAZIYEV S,M., 1964 “*Qəbələ Şəhərinin Tarixi-Arxeoloji Tədqiqi*” Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt. V, Azərb. SSR EA nəşriyyatı, Bakı,1964

GAZIYEV S, M., 1965 “*Qəbələdə aparılmış arxeoloji tədqiqat və qazıntıların ilk yekunları*” ,Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt. VI, S.145-158, Bakı, 1965

GEDİROVA N,A ., 2014 “*Cənubi Qafqazda Son Tunc ve Erkən Dəmir Dövrünə Aid Döyüşçü Qadın Qəbrləri*” (Qafqaz Amazonları: Miflər və Arxeoloji faktlar), Tarix Ve Onun Problemləri Dərgisi, Sayı. 4, Bakı, 2014

GOŞGARLI G., ƏSDOV V., BABAYEV T., 2009 “*Xızı Rayonunda Arxeoloji Kəşfiyyat İşləri*” Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar dərgisi, Bakı, 2009

GOŞGARLI G., 2004 “*Rannesrednevekoviy moqilik u s.Kuxr. Oba Kak Pokazeateli svyazey Kafkazskoy Albanii S Severnim Kafkazom*” İstoriko-kulturne i ekonomiçeskie svyazi narodov Kafkaza: Proşloe, nastoyaşee, buduşee. Maxaçkala, 2004

GOŞGARLI G., 2012, Tipologii Poqrebalnıx Pamyatnikov Antiçneqo Perioda Na Territorii Azerbaydjana, Bakı, 2012

GOŞGARLI G., 1992 “Peştasarskiy Nekrololı” İzvestiya AN. Azerb. SSSR. Seriya İstoriya, Filosofiya i Pravo, Sayı 2. 1992

GOŞGARLI G., 2007 “ *Ob odnoy gruppe qruntovix poqrebeniy pervix vekov naşıy eri na territorii Azerbaydjana*” 2006- 2007- ci illərdə Azərbaycanca aparılmış arxeoloji və etnografik tədqiqatların yekunları, Bakı, 2007

GOŞGARLI G.,2005 “İz istorii izuçeniya kuvşinnıx poqrebeniya Azerbaydjana” Azərbaycan arxeologiyası və etnografiyası ,Sayı.2, Bakı, 2005

GOŞGARLI G., 2006 “Poqrebeniya v kamennıx yaşıqax antiçnoqo perioda na territorii Azerbaydjana” Azərbaycan arxeologiyası və etnografiyası, Sayı 2. Bakı, 2006

GUMMELI Y, İ., 1938 “ Raskopki na drevnom moqılınike k yequ ot Kirovbada v 1938 q. Nauçniy arxiv İnstitutu istorii AN Azerb. SSR, İNV, No.1139

GUMMELI Y, İ., 1940a , Arxeolojiçeskie oçerki, Baku, 1940

GUMMELI Y, İ.,1940b, Sırçovie qrobniçı Azerbaydjana i ix datirovka, SA, 1940, VI.

GULİYEV A, A., 2009 “*Nərgizava Nekropolunda Aparılmış Arxeoloji Tədqiqatlar*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S.193-195, Bakı , 2009

GULİYEV A, A., HALİLLİ F., 2009 “ *Şamaxıda aparılmış arxeoloji tədqiqatlar*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S. 220-227, Bakı, 2009

GULİYEV A, A., 2010 “ *2010 cu İldə Şamaxı Şəhərində Aparılmış Arxeoloji Tədqiqatlar*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar, S. 216-221, Bakı, 2010

GULİYEV A, A., ƏBDÜRƏHMANOV Ə, İ., QULUZADƏ N, V., HALİLLİ F, S., 2010 “*Nərgizava Nekropolunda 2010 cu İldə Aparılmış Arxeoloji Tədqiqatlar*” Azərbaycanca Arxeoloji Tədqiqatlar,S.186-194, Bakı, 2010

GULİYEVA R.,2012 “Alban Etnosu konusuna Dair” Turan-Sam dergisi, Cilt 4, Sayı 15, www.turansam.org

GOÇADZE K.M.,1990 “*Poqrebalınıy Obryad v Pozdneantiçnoy I Rannesrednevekovooy Vostoçnoy Gruzii (I-X VV)* Aftoref. Tbilisi, 1990

GMIRYA L, B., 1995 , Strana Gunnov u Kaspiyskix Vorot, Maxaçkala, 1995

GRAKOV B, N.,2006, İskitler. (Çev. D.Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

GÜLEÇ E., AÇIKKOL A., 2001 “*Küçükhöyük iskelet serisinde bir trepanasyon vakası*” 16 Akeometri Sonuçları Toplantısı , Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi, Ankara, 2001

GƏBƏLƏ ARXEOLOJİ EKSPEDİSİYASININ HESABATLARI ,2005-2010,
SEBA (Seul-Baku) Azərbaycan –Koreya Mədəniyyət Mübadiləsi Assosiyasiyası,
2010

HALİLOV M, C., 2006 “*Albaniyanın ilk orta əsr bütpərəst torpaq qəbir abidələri*”,
Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası dərgisi, S.87-90, Bakı, 2006

HALİLOV M, C., 2007 “*İlk Orta Əsr Alban saxsı təknə qəbirləri*”, Mingəçevir
Arxeoloji Ekspedisiyası -60. S. 87-90, Mingəçevir, 2007

HALİLOV M, C., 2009, Albaniyanın Qəbir Abidələri, (IV- X əsrlər), Nafta Press
Nəşriyyatı, Bakı, 2009

HALİLOV M, C., 2010 “ *VI Sandıqtəpə və Gicanoba Abidələrinin Tədqiqi*”
Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar, S. 207-213, Bakı, 2010

HALİLOV M, C., 2011, Albaniyanın Xristian Abidələri, (IV- X əsrlər), Xəzər
Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2011

HALİLOV C, Ə., 1965 “*Xınıslıda Arxeoloji Qazıntıların ilk nəticiləri haqqında*” Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt VI, Bakı, 1965

HALİLOV C, A., 1963 “*Xınıslı - qədim yaşayış yeri*” Azərb. SSR EA Xəbərləri (ictimai elmlər seriyası), Seri 3. Bakı, 1963

HALİLOV C, A., 1972 “*Qədim Şamaxıda arxeoloji qazıntılar*” (V Sahə), 1971 ci ildə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatlar. S. 176-184, Bakı, 1972

HALİLOV C, A., 1973 “*1973 –cü İldə Dəvəçi, Xaçmaz və Quba rayonlarına olan arxeoloji səfərin hesabatı*”, AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Elmi arxivi, iş Seri -H 109

HEREDOT., 1885, İstoriya, Kitab, III , Fəsil, 92, Tərcümə, F.Q., Mişenko, S.262, Moskva ,1885

HÜSEYNOV M., 2010 “*Goranboy Rayonunun Qaraqucaq Kəndindən Aşkar Edilmiş Küp Qəbir Haqqında*” Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar, S.195-202, Bakı, 2010

İBRAHİMLİ B., 2010 “*Naxçıvanda Aşkar Olunmuş Döyüşçü Qadın Qəbirləri Haqqında*”, Azərbaycan Arxeologiyası Dərgisi, 2010, cild 13, № 1, s. 127-135

İLTAR G.,2003, “*Eski Türklərdə Mezar Kültü və Günümüze Yansımaları*” Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı,27, 2003

İSMİZADE O, Ş., 1956 ,Yaloylutepinskaya Kulitura, Baku, 1956

İSMİZADE O, Ş., 1962 “ O raskopkax na xolme Karatepe, MKA, Cilt 4, Baku, 1962

İVAŞENKO M, M., 1947 “Kuvşinnie poqrebeniya Azerbaydjana i Gruzii” İzv.AN. Azerbaydjan, SSR, otdelenie obşestvennıx nauk, Seri 1, 1947

- İVAŞENKO M, M., 1950** , Kuvşinnıx Moqılınıx v zapadnoy Gruzii, SA, Tbilisi, 1950
- İVAŞENKO M, M.,1980** “*Samtavrskie pogrebeniya pervix trex vekov n.e Mçxeta*”
Cilt III, Tbilisi ,1980
- KHALİLOV C, A.,1982**, Materialnaya Kultura Kafkazskoy Albanii, Baku, 1985
- KHALILOV C, A., 1975** “*Mogilnik u Rustov Kubinskogo rayona i ego mesto v kulturnix svyazyax Azerbaydjana İ Dagestana*” , Maxaçkala, 1975
- KHALİLOV C, A., 1971**“ *Arxeoloqıçeskie naxodki “skifskogo oblika” i vopros o skifskom çarstve na territorii Azerbaydjana*” Problemlı skifskoe arxeologii, M, 1971
- KHALİLOV C., KOŞKARLI K., ARAZOVA R.,1991** , Svod arxeoloqıçeskix pamyatnikov Azerbaydjana, Baku, 1991
- KALANTAR A, 1935**, Raskopki drevnoqo Varapşapata, Erevan, 1935
- KALANKATUKLU MOİSEY, 2006**, Albaniya Tarixi, M.İsmayılovun redaktəsi və Z.Bünyadovun tərcüməsində, “Avrasiya Press” Bakı, 2006
- KAZİEV S, M., 1949 a**, Arxeoloqıçeskie raskopki v Mingəcəure, MKA Cilt 1, Baku, 1949,
- KAZIYEV S. M., 1951** “*O Dvux kuvşinnıx poqrebeniyax*” MKA, Cilt II, Baku, 1951
- KAZİEV S, M., 1950** “ *Arxeoloqıçeskie Pamyatn iki Minqəcəaura Kak İstoriçeskiy İstoçnik Dlya İzuçeniya İstoriya Azerbaydjana*” İzvestiya AH Azerb, SSR, Seriya Obşesvennix Nauk, Seri 7, 1950
- KAZIEV S, M., 1964** “ *İstoriko –arxeoloqıçeskoe obsledovanie qorodişa Kabala*” MKA, Seri 1, Baku, 1964

KASİMOVA R, M.,1960 , Antropoloqişeskie İssledovaniya Çerepov İz Minqeçaura, Baku,1960

KASİMOVA R, M.,1962 “*O Kraniloqişeskix Materialax ix Raskopok v Minqeçaura*” Voprosı İstorii Kafkazskoy Albanii, Baku, 1962

KVAÇİDZE V, A.,2007 “*Pogrebenie voyna iz drevney Şemaxi*” Arxeologiya, etnografiya i folikloristika Kafkaza, Materialı mejdunarodnoy nauçnoy kenferençii, Maxaçkala, 2007

KIZIL A.,1999 “*Karya Bölgesi Roma Dönemi Anıt Mezarları*”Yayınlanmamış Doktora Tezi , Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999

KERİMOV S, K., 2006, Lerik Rayonunun Arxeoloji Abidələri, Bakı, 2006

KLAVDİ PTOLOMEY., 1948 , Qeoqrafişeskoqo Rukovostvo, Fəsil, 11, Tərcümə, V. V., Latışeva “ İzvestniy Drevniy Pisateli Qrecii i Latini o skifii i Kafkaze” VDI, No . 2, S.252-254, 1948

KOTOVIÇ V, Q., 1959, Novie Arxeoloqişeskie Pamyatniki Yujnoqo Daqestana, Cilt, I, Maxaçkala, 1959

KOÇAK K, 2015 “*Kuzey Kafkasya Ve Kuzey Karadeniz'deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı*” Dergi Karadeniz, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr>

LALAYAN E, A., 1931, Raskopki Pogrebeniyv Sovetskoy Armenii, Erevan, 1931

LALAYAN E, A., 1919 “ *Raskopki v.s Nidj i Vartaşen*” İzvestiya Kafkazskoqo Otdeleniya Moskovskoqo arxeoloqişeskoqo obşestva” Seri 5, Tiflis, 1919

MAHMUDOV F., 1965 “*Ağyazı düzənliyində Yaloylutəpə mədəniyyəti*” Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt VI, Bakı, 1965

MİNKEVİÇ-MUSTAFAEVA ,1949 “ Ob arxeoloqiçeskix naxodkaxn v Dolanlar”
MKA, Cilt 1, Baku, 1949

MİNKEVİÇ-MUSTAFAEVA , 1941” O raxsopkax v Mingexaure v1941, MKA,
Baku, 1941

MAHMUDOV F., 2008 , Kulitura yuqo-vostoçnogo Azerbaydjana v epoxu bronzi i
rannesqo jeleza” Baku, Nafta Press, 2008

MEMMEDOV A., 2011, Salyan, (Dəmir dövründən- orta əsrlərədək), Bakı-Elm-
2011

MEMMEDOV A., ELIYEV T, V., RECEBOV M, İ., 2015 “ Salyanda Arxeoloji
Qazıntuların Nəticələri” Azərbaycan Arxeoloji Tədqiqatları, Bakı, 2015

MORRİS I.,1996, Death – Ritual And Social Structure In Classical Antiquity,
Cambridge University Press, 1996

MUHTAROV N, M., BƏDƏLOVA İ, H., 1997 “ AMEA –nın Arxeologiya və
Etnoqrafiya İnstitutunun Şəki Arxeologiya və Folklor qrupunun 1997-ci il hesabatı” S.
48, Bakı, 1997

MUHTAROV N, M., 2005 “Şəkidə Qədim Dəfn Adətlərinin Bəzi Məsələləri –Kiş
Doxun Nekropolu” 2003- 2004 cü illərdə aparılmış arxeoloji və etnoqrafik
tədqiqatlara həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları. Bakı, 2005

MUHTAROV N, M., 2011 “ Şəki –Qax – Oğuz Arxeoloji Ekspedisiyasının 2010 cu
il Tədqiqatları” Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar,S,85-89, Bakı, 2010

MÜSEYİBLİ N., 2009 “ *Zəyəmçay Nekropolunun Qəbir Tipləri*” AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Azərbaycan Arxeologiyası dərgisi, No-2, S. 37-45, Bakı, 2009

NARİMANOV İ, G., 1960 “Naxodki baz kalonn V-IV vv. do n.e v Azerbaydjane, Seri 4, 1960

NERİMANOV İ, H., ASLANOV Q, M., 1962 “*Mingəçevirin Bir Qrup Qəbir Abidələri Haqqında*” , Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, Azərb. SSRİ Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Cilt, IV, Bakı,1962

NERİMANOV İ, H.,1962 “*Yaloylutəpə Mədəniyyəti*”, Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Azərb.SSRİ Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Cilt, IV, Bakı,1962

NERİMANOV İ, H.,1985 “*Ubeydskie plemena Mesopotamii v Azerbaydjane*” Tezisi dokladov Vsesoyuznoy konferençii arxeologov, Bakı, 1985

NERİMANOV İ, H., 2006 “ *Mingəçevir Arxeoloji Ekspedisiyası*” Mingəçevir arxeoloji ekspedisiyasının 60 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları, Mingəçevir, 2006

NİORADZE G.,1940 , Raskopki v Alazanskoy doline, Tbilisi, 1940

NURİYEV A, B., 1973 “*Şərgah Küp Qəbirləri Haqqında*” Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, Cilt,VII, S.220-231, Bakı, 1973

NURİYEVA İ.,2015 , Azərbaycan Tarixi (Ən qədim zamanlardan- XXI əsrin əvvəllərində), “Mütərcim” nəşriyyatı, Bakı, 2015

OSMANOV, F., 1965 “*İsmayilli Rayonunun Arxeoloji Abidələri Haqqında*” Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti , VI cild, Bakı, 1965

OSMANOV F., 1973 “*Yardımlı Rayonu Yolocaq Kəndində Küp Qəbri Tapıntısına Dair*”, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Məruzələri, Cilt XXIX, no- 6, s.74-76

OSMANOV F., 1982 “*Qafqaz Albaniyasının Maddi Mədəniyyəti*” (e.ə. IV -e.nin III əsrləri) Bakı, 1982

OSMANOV F.,1987 “*Azərbaycanda Küp Qəbirlərinin Meydana Gəlməsi və Yayılması Məsələsinə Dair*” (Mil düzündə son arxeoloji tədqiqatlar əsasında). Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, Cilt X , Bakı, 1987.

OSMANOV F., 1973 “*Glinyanie sarkofagi, naydennie na territorii Azerbaydjana*” MKA, Cilt VII, Bakı, 1973

OSMANOV F., 2001 “Qafqaz Albaniyasının dəfn adətləri haqqında” Azərbaycan arxeologiyası, Cilt .3 , Seri 1-4, Bakı, 2001

OSMANOV F., 2006 , Ağsu ərazisində arxeoloji tədqiqatlar, “Adoloğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2006

ÖZBEK M.,2000 , Dündən Bugünə İnsan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

ÖZTERZİ S.,2011 “*Anadolu'da Neolitik Ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin Ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açidan Değerlendirilmesi*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

T., 1948, Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948

ÖKSE T., 2005 “*Eski Çağdan Günümüze Ölü Gömme ve Anma Gelenekleri*” Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı 5, 2005

PASSEK T, S., 1946, Djafarxanskiy Moqilnik ,VDİ,1946, No 2

PAXOMOV E, A., BAXMUTOVA M, V.,1938 “*Dnevnik ekspeditsii po raskopkam kuvşinnix pogrebeniy*” Arxiv İnstitutu İstorii NANA, inv Seri ,918

PAXOMOV E, A.,1951 ,Moneti Mingeçaura, MKA,Cilt II, Baku, 1951

PAXOMOV E, A., 1962 “*Antiçnie moneti v Albanii*” Voprosı istorii Kafkazskoy Albaniii, Baku, 1962

PEARSON M. P., 1999, The Archaeology of Death and Burial, Sutton Publishing, 1999

POGREBOVA M, N.,1981 “*Pamyatniki skifskoy kulturi v Zakafkazi*” Kafkaz i Srednyaya Aziya vdrevnosti i srednevekovie, Moskva,1981

PLINIY SEKUND, 1919., Estestvennaya İstoriya, kitab IV, fəsil, 26, 29, Tərcümə, V V.,Latışeva, İzvestiya dervn. Pisat.o skifii i Kafkaze, VDI, s.303-304, 1919

PLUTARX., 1963, Pompey, Fəsil, XXXIV, Sravnitelıne Jizneopisania, Tərcümə, S,A, Stratanaovskoqo,cild II, 158, Moskva, 1963

RESLER, E., 1897 “*Otçet O Raskopkax v Şuşinskom uezde za 1895 q.*” OAK, za 1895 q, SPB., 1897.

ROZENDORF G, O., 1906, Raskopki G, O Rozendorfa, OAK, za 1903 q. SPB., 1906.250.

SAĞIR, M., (2000), “*Uzun Kemik Radyografilerinden Boy Formülü Hesaplanması*”,*Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

SEVİM, A., DUYAR, İ., 1992, “Kazılarda İnsan iskeletlerinin Açığa Çıkartılması Sırasında Uygulanacak İşlemler” Türk Arkeoloji Dergisi, 1992

SEVİM A., PEHLEVAN, C., GÜNAY, I., 2006 “Arkeolojide Paleoantropoloji” Hayat Erkanal a Armağan-Kültürlerin Yansıması. Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul

SEEHER J., 1993 “Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü” Arkeoloji ve Sanat Dergisi Sayı 59, 1993

SKİNDER V, A.,1906, Opıt arxeoloqiçeskoy razvedki, Pyatiqorsk, 1906

STRABON ., 1964, Geoqrafiya, Perevod G A., Stratanovskoqo, Cilt XI, Moskva, 1964

SMİRNOV Y, İ., 1909 , Vostoçnoe serebro, SPB., 1909

ŞADLİNSKİ V, B., RÜSTƏMOVA S, M.,1998 “Şəkidən Tapılan Kəllələrin Antropoloji Tədqiqi” N. Nərimanov adına Azərb. Tibb İnstitutunun 1997 –ci ilin yekun elmi konfransının materialları, S.144-145, Bakı, 1998,

ŞARİFOV M, D., 1927, Raskopki v Yaloylutepe, Azerbaydjanskoqo Qosudarstvennoqo Muzeya, Baku 1927

TREVER K, B., 1959 , Oçerki İstorii Kulıturı Kafkazskoy Albanii, Moskva, 1959

TEK A, T.,2005 “Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm” Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi,2005

TEXOV B, V., 1971, Oçerki drevney istorii i arxeologii Yuqo-Osetii, Tbilisi, 1971

TEXOV B, V., 1980, Skifi i Çentralnıy Kafkaza v VII – VI vv. do n.e. Moskva, 1980

TİT LİVİY. ,1904 , Kitab ,101, Tərcümə, V.V., Latışeva, “*İzvestiy Drevniy Pisatel Qreçii o Skifii i Kafkaze*” S.50, 1904

TOYNBEE J.M.C., 1971 Death and Burial in The Roman World, Cornell University Press, Ithaca New York, 1971,

UBELAKER D. H., 1978, Human Skletal Remain, Excavation, Analysis , İnterpretation, Chicago: Smithsonian İnstitution, Aldire Puplishering Company, 1978

UQRELİDZE N., 1961 ,Steklo Drevney Qruzii, Tbilisi, 1961

UHRİ A., 2006 “*Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*” (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir.

ÜNLÜTÜRK, Ö., 2015, “*Olay Yerine Adlı Arkeolojik Yaklaşım ve Gömü Tipinin Önemi*” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı,30, Sayfa aralığı, 61-74, Ankara, 2015

VAHİDOV R, M., 1961 “Mingəçevir III-VIII əsrərdə” Bakı, 1961

VAHİDOV R, M., 1965 “*Azərbaycanda Küp Qəbrləri Mədəniyyətinin Bəzi Məsələlərinə Dair*” Azərbaycan Maddi Mədəniyyəti, cild. VI , Bakı, 1965

VAİDOV R, M., 1952 “*Arxeolojiçeskie raboti v Minqəçaura v 1950 q*” KSİMKN AN SSSR, 1952,

VINOGRADOV V, B.,1963, Sarmatı Severo-Vostoçnoqo, Grozniy,1963

WORKSHOP of EUROPEAN ANTROPOLOGISTS (WEA),1980,
"Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons", Journal of Human
Evolution, 9 (7): 517-549

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Eski Alban Alfabetisiyle yazılmış metin	12
Resim 2: Mehraniler Döneminde Albanya'nın bayrağı (Az.wikipediya.org)	15
Resim 3 Basit Toprak Mezarda Hocker Gömü, Piboztepe (Eminli ve ark,2015)	24
Resim 4:İskitlere Özgü Dromoslu Katakomp örneği (Çeşmeli,2015)	31
Resim 5: Mollaisaklı Kiremit Tekne Mezarlarının Çizimi (Osmanov,1985)	36
Resim 6: Ahşap Tekne Mezar Çizimi (Goşgarlı, 2012)	38
Resim 7: Tuğla Örgü Mezarlar (Aliyev K, 1973)	41
Resim 8: Gömü Tipleri (Sevim,vd, 1992)	45
Resim 9: Alban Mezarlarına Özgü Seramik Kaplar (Goşgarlı, 2012)	53
Resim 10: Antik Çağ Alban Mezarlarından ele geçen önemli bulgular	54
Resim 11: Gebele Antik Kenti Örenyeri (GAEH, 2010)	57
Resim 12: Soltan Noha SN1 No.lu Mezar (Eminli, vd,2015)	59
Resim 13: Yaloylutepe Tarz Seramik Kaplar (Goşgarlı, 2012)	61
Resim 14:Hınıslı'da Bulunmuş Define (az.wikipediya/org)	62
Resim 15: Erişkin Erkek bireye ait Taş Sanduka Mezar. Demirçi	67
Resim 16: D18 No.lu Mezardan ele geçen kadın bireye ait kafatası	68

Resim 17: 50 No.lu Mezar hediyesi. Tunç Atlı Figürü (Guliyev,2015)	71
Resim 18: Çermedil Nekropolü Mezar Bulguları (Celilov ve ark, 2013)	74
Resim 19: Çermedil Nekropolü ÇKM4 No.lu Küp Mezar(Celilov ve ark,2013)	75
Resim 20:1965 Yılında 2 No.lu Mezardan bulunan tunç miğfer(Osmanov,2006)	79
Resim 21: Mollaisaklı Kiremit Tekne Mezarları (Osmanov,1985)	83
Resim 22: Mingeçevir`den Bulunan Altın Süs eşyaları(Wikivisually.com)	95
Resim 23: Bakü Tarih Müzesi`nde Sergilenen Katakomp Mezar maketi	99
Resim 24: Bakü Tarih Müzesi`nde Sergilenen Ahşap Mezar maketi	103
Resim 25: Tuğla Mezarla Özgü Seramik Kaplar (Goşgarlı, 2012)	110
Resim 26: Muğan Babazanlı Nekropolü (Memmedov ve ark,2015)	112
Resim 27: Galatepe Nekropolüne Özgü Seramik Kaplar (Eliyev T,2013)	114
Resim 28:Galatepe 3 No.lu Küp Mezar (Eliyev T, 2013)	115
Resim 29: Karaköber Mezarlığına Özgü Seramik Kaplar (Osmanov,1982)	116
Resim 30: Piboztepe Mezarlığının bulunduğu yer (Eminli, vd,2015)	121
Resim 31: Mezarlardan ele geçen boncuklar (Eminli, vd, 2015)	123
Resim 32: Piboztepe PT24 No.lu Mezar (Eminli, vd, 2015)	125
Resim 33: Antik Çağ Alban Küp Mezarı (Memmedov ve ark,2015)	131
Resim 34: Son Antik Taş Örgü Mezar. Demirçi Nekropolü.	137
Resim 35: Son Antik Basit Toprak Mezar. Gebele. Soltan Noha	137
Resim 36: Kadın bireye ait deforme edilmiş kafatası	145

PLANLAR DİZİNİ

Plan 1: Hınıslı 1 No. Lu Kuyu Mezar (Goşgarlı, 2012)	63
--	----

Plan 2: Uzunboylar`da açığa çıkartılmış mezarların planı (Osmanov,2006)	82
Plan 3: Mingeçevir Katakomp Mezarları (Goşgarlı,2012)	102
Plan 4:Babaderviş Katakomp Mezarının Planı (Eliyev V,1969)	106
Plan 5: 1938 Yılında Hummel tarafından açığa çıkartılmış mezarların planı (Aliyev, K,1973)	108

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Mezarlardan ele geçen erişkin bireylerde cinsiyet ve yaş dağılımı	69
Tablo 2: Şihdere Kiremit Tekne Mezarların ölçüleri (Goşgarlı, 2012)	84
Tablo 3: Albanya`da Görülen Mezar Tipleri ve Gümü Gelenekleri	149
Tablo 4: Albanya`da Görülen Mezar Tipleri ve Göme gelenekleri (devamı)	150

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Albanya`nın Coğrafi Sınırları. M.S. 3 Yüzyıl	6
Harita 2: Azerbaycan`da Taş Örgü Mezarların bulunduğu bölgeler	28
Harita 3: Güneydoğu bölgesinde Taş Örgü mezarların bulunduğu yerler	129

